

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 5 SAYI:4

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT 5

SAYI 4

Aralık 2024

İndeks:

Scientific Indexing Services

ASOS İndeks

Google Scholar

Akademik Dokümanlar Dizini (Index of Academic Documents [IAD])

İletişim:

dergipark.org.tr/19maysbd

19maysbd@gmail.com

Editör:
Doç. Dr. Furkan ÇELEBİ (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör:
Banu DÜZGÜN (İzmir)

Editör Yardımcısı:
Öğr. Gör. Dr. İsmail Aykut KARAMANLI (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör Yardımcısı:
Arş. Gör. Zeliha ULUTAŞ (KTO Karatay Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörü:
Öğr. Gör. Salih GENÇER (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Alan Editörleri:
Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM (Samsun Üniversitesi)
Coğrafya, Turizm, Kültürel Miras

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
Sosyal Bilgiler Eğitimi, Özel Eğitim, Çocuk Gelişimi

Doç. Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN (Akdeniz Üniversitesi)
İktisat, Ekonometri, Finans

Dr. Nurdan DOĞRU ÇABUKER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Eğitim Bilimleri, Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPKULAÇ (Amasya Üniversitesi)
Örgüt Kuramı, Yönetim ve Strateji

Yabancı Dil Editörü
Ercüment KAYA (Seul/Güney Kore)

Sayı Hakemler

Prof. Dr. Fethi KAYALAR
Doç. Dr. FİLİZ ER
Doç. Dr. FİLİZ KUTLUAY TUTAR
Doç. Dr. Serap SARIBAŞ
Dr. Merve EKİCİ
Dr. Recai BAZANCİR
Çiğdem CANATAN

İçindekiler

Araştırma Makaleleri

1. Jeopolitik Risk ve Turizm: Asya Pasifik Ülkeleri, Geopolitical Risk and Tourism: Asia Pacific Countries, Havva GÜLTEKİN 215-222
 2. Madde Kullanım Bozukluklarının Aileler Üzerindeki Etkisi: Sosyal Hizmet Perspektifinden Bir İnceleme, The Impact of Substance Use Disorders on Families: An Examination from a Social Work Perspective Yunus KARA 223-233
 3. Platon'da Adalet ve Erdemin Doğası Üzerine, On the Nature of Justice and Virtue in Plato Vehip BİRLİK 234-243
 4. Sinekli Bakkal'da Zahid-Sûfi Çatışması , The Zahid-Sufi Conflict in Sinekli Bakkal, Ömer KURT 244-251
-

TEKZİP

Dergimiz Cilt 5 Sayı 3'te yer alan "Uluslararası Üniversite Öğrencilerinin Spora Katılımları ve Sosyalleşme Süreçleri, Arasındaki İlişki: Nitel Bir Araştırma" başlıklı makalede ikinci yazar Şeymanur Kolbüken'in unvanı sehven "Sosyal Araştırmacı" olarak yazılmıştır. Unvanı "Sosyal Çalışmacı" dır.

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

Cilt 5 Sayı 4

DOI: 10.52835/19maysbd.1553562

Gönderim Tarihi 20.09.2024

Kabul Tarihi 30.12.2024

Jeopolitik Risk ve Turizm: Asya Pasifik Ülkeleri

Geopolitical Risk and Tourism: Asia Pacific Countries

Havva GÜLTEKİN*

*Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne, Türkiye

*havgultekin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3157-4635

Öz

Bu çalışmada, jeopolitik riskin, turizm talebi üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında, 1995-2020 dönemi ele alınarak Çin, Hong-Kong, Hindistan, Endonezya, Tayland, Malezya, Japonya ve Güney Kore üzere verisine eksiksiz olarak ulaşılabilen sekiz Asya-Pasifik ülkesi değerlendirilmiştir. Çalışmada jeopolitik riskin göstergesi olarak jeopolitik risk endeksi, turizm talebinin göstergesi olarak ise ülkeye gelen turist sayısı, ayrıca turizm sayısı ile ilişkili olabileceğinden tüketici fiyat endeksi değişkenleri ele alınmış ve söz konusu değişkenler arasında kısa ve uzun dönemdeki ilişkinin varlığı panel eş bütünlük ve panel nedensellik testleri yardımıyla incelenmiştir. Gerçekleştirilen testler sonucunda elde edilen bulgular, incelenen dönemde jeopolitik risk endeksi ve turizm talebi arasında bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Kısa dönem nedensellik testinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda yalnızca Hong-Kong ve Endonezya'da jeopolitik risk endeksinden turist sayısına doğru nedensellik bulunduğu, diğer ülkelerde herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, Çin, Hong-Kong ve Endonezya ülkelerinde tüketici fiyat endeksi değişkeninden turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Risk Endeksi, Turizm, Panel Eş bütünlük, Asya-Pasifik

Abstract

In this paper, it has been examined the impact of geopolitical risk on the demand for tourism. For this purpose, it has been evaluated eight Asia-Pacific countries, which full data available, namely China, Hong-Kong, India, Indonesia, Thailand, Malaysia, Japan and South Korea. In the study, it is discussed variables of the geopolitical risk index as an indicator of geopolitical risk and the number of tourists visiting the country as an indicator of tourism demand. It has been examined that the existence of a long-run relationship using panel cointegration and panel causality tests for the period 1995-2020. The empirical results show that there is no long-term relationship between the geopolitical risk index and the number of tourists. The short-run causality test results show that there exists a unidirectional causality running from the geopolitical risk index to the number of tourists in Hong-Kong and Indonesia. There is no causal relationship in other countries. Moreover, it has been determined that there is a unidirectional causality from the consumer price index variable to the number of tourists in China, Hong-Kong and Indonesia.

Keywords: Geopolitical Risk Index, Tourism, Panel Coentegration, Asia-Pacific

Giriş

Önemli olumlu sosyal etkisi, refah artışı sağlaması ve sosyo-ekonomik kalkınmaya etkisinin çok ötesinde turizm, doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkileri ile dünyanın en büyük sektörlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Küresel anlamda, Covid-19 öncesi dönemde istihdamın %10,3'ü (333 milyon) ve küresel GSYH'nin %10,3'ünün (9,6 trilyon ABD Doları) turizm sektöründen kaynaklandığı belirtilmiştir (WTTC, 2022). Covid-19 salgını ile turizm sektörü önemli derecede etkilenmiş ve milyonlarca iş ve gelir kaybına neden olmuştur. Bu durum turizm sektörünün öneminin daha da fazla artmasına neden olmuştur. Bu açıdan turizm endüstrisini geliştirmek, turizmin önünde engel teşkil edebilecek riskleri belirlemek son derece önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, Jeopolitik risk (GPR) turizmi etkileyebilecek potansiyel faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. GPR, "Uluslararası ilişkilerin barışçıl seyrini etkileyen, ülkeler arası savaş, terör eylemleri ve gerilimlerden kaynaklanan risk" olarak tanımlanmaktadır (Caldara ve Iacoviello, 2018).

Jeopolitik riski artıracak ülke içindeki gerilimler, seçimler gibi siyasi olaylar gerçekleşecek olan turist hareketlerinde, turizm ithalatında, geceleme sayılarında önemli etkilere sebep olabilmektedir (Sönmez, 1998; Lanouar ve Goaid, 2019). Nitekim 11 Eylül ABD saldırıları, 2003 Irak işgali, Ukrayna/Rusya krizi, 2015 Paris terör saldırıları gibi küresel anlamda jeopolitik riskin yükselmesine neden olaylar, turizm sektörünün ne derece jeopolitik riskten etkilenebileceğini göstermiş ve bu durum jeopolitik riske verilen önemin artmasına sebep olmuştur (Hasan vd., 2020).

Haddad vd. (2015), Muzindutsi ve Manaliyo (2016), Balli vd. (2019), Lanouar ve Goaid (2019) çalışmalarında ülke içerisinde yaşanan savaş, terör olayları, siyasi, sosyo-ekonomik güvensizlik gibi bir ortamın var olması durumunda, turist davranışlarının etkilenebileceğini öne sürmüşlerdir.

Bu çalışma kapsamında Asya-Pasifik ülkelerinde jeopolitik riskin, turizm üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bölgeler itibarıyla Asya-Pasifik ülkeleri Avrupa ülkelerinden sonra en fazla turist çeken ikinci bölge konumunda yer almaktadır. 2019 yılında dünyada toplam 1 milyar 465 milyon turist hareketi gerçekleşmiş olup, bölgeler itibarıyla Avrupa bölgelerine 745,2 milyon, Asya-Pasifik ülkelerine 359,6 milyon, Amerika ülkelerine 219,3 milyon, Afrika ülkelerine 68,1 milyon ve Orta Doğu ülkelerine 73,0 milyon turist akımı gerçekleşmiştir (UNWTO, 2022).

Çalışmada ele alınan ülkelere uluslararası toplam turist varış sayısı ise 2020 yılında 367 milyon 873 bin olarak gerçekleşmiştir. Tablo 1'de çalışmada yer alan Asya-Pasifik ülkelerinin 2015-2019 dönemindeki turist sayıları (milyon) verilmektedir.

Tablo 1: Asya-Pasifik Ülkeleri Uluslararası Turist Varışları

	2015	2016	2017	2018	2019
Çin	133,820	141,774	153,260	158,606	162,538
Hong-Kong	59,308	56,655	58,472	65,148	55,913
Hindistan	13,284	14,570	15,543	17,423	17,914
Endonezya	10,407	11,519	14,040	15,810	16,107
Tayland	29,923	32,530	35,592	38,178	39,916
Malezya	25,721	26,757	25,948	25,832	26,101
Japonya	19,737	24,039	28,691	31,191	31,881
G. Kore	13,232	17,242	13,336	15,347	17,503
Dünya	2,071,785,909.8	2,140,443,306	2,248,870,723.9	2,339,399,881.5	2,403,074,088.5

Kaynak: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/>

Asya-Pasifik ülkeleri kendi içinde değerlendirildiğinde en fazla turist çeken ülkelerin Çin, Hong-Kong ve Tayland olduğu söylenebilmektedir.

Diğer taraftan Çin, Hindistan gibi ülkeler ekonomik açıdan, dünyanın en hızlı gelişen ülkeleri arasında yer almakta ve yine bu ülkeler satın alma gücüne göre küresel ekonomik büyümenin yaklaşık % 41'ini oluşturmaktadır. Bu açıdan söz konusu ülkelerde meydana gelebilecek risk ve tehditler sonucu tüm dünyanın derinden etkileneceğini söylemek açıkça mümkündür. Nitekim 2019 yılında Çin'de başlayan Covid-19 salgını jeopolitik risk açısından büyük bir risk oluşturarak hem Çin'de hem de tüm dünya ülkelerinde ekonomik, sosyal birçok alanda kötüleşmeye sebep olmuştur. Covid-19 kaynaklı turizm talebinde de ciddi anlamda düşüş yaşanmıştır.

Bu çalışmada, ampirik literatüre katkıda bulunmak amacıyla jeopolitik risk endeksinin, turizm üzerindeki etkisi Asya-Pasifik ülkeleri için değerlendirilmektedir. Bu amaçla 1995-2020 döneminde Çin, Hong-Kong, Hindistan, Endonezya, Tayland, Malezya, Japonya ve Güney Kore olmak üzere sekiz Asya-Pasifik ülkesi ele alınmıştır. Çalışmada jeopolitik riskin göstergesi olarak jeopolitik risk endeksi, turizm talebinin göstergesi olarak ülkeye gelen turist sayısı ve ayrıca turizm sayısı ile ilişkili olabileceğinden tüketici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Tanımlanan veri setine ilişkin uzun dönemli ilişki Westerlund (2007) tarafından geliştirilen ve panel veri setinde ortaya çıkabilecek yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eş bütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Benzer şekilde panel veri setinde incelenen değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin yönünün belirlenmesi amacıyla, yatay kesit bağımlılığı probleminde karşı Kónya (2006) tarafından önerilen panel bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışma literatürde sınırlı olan jeopolitik riski ele alan çalışmalardan biri olması ve jeopolitik risk ve turizm arasındaki ilişkiyi çok değişkenli bir çerçevede ele alan çalışmalardan biri olması bakımından literatüre katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın takip eden bölümü olan Bölüm 2’de literatürde yapılan çalışmaların özetine yer verilmiştir. Bölüm 3’te çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmış Bölüm 4’te analizler neticesinde elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile sonlandırılmıştır.

Literatür Araştırması

Literatürde turizm üzerine birçok ampirik çalışma gerçekleştirilmiş olup, bu çalışmaların birçoğu turizmin ekonomik büyümeye etkisini belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Jeopolitik riski ampirik olan ele alan çalışmalar ise oldukça sınırlı olup, bu çalışmalar jeopolitik risk ile ekonomik büyüme, yatırımlar, finansal göstergeler, borsa ve turizm gibi faktörler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Arslan, 2019; Soybilgen vd., 2019; Wang vd., 2019; Bezgin, 2019; Doğan ve Özarslan-Doğan, 2021; Lee vd., 2020; Demir vd., 2020; Sayar vd., 2021; Özşahin vd., 2022)

Soybilgen vd. (2019) 1986-2016 dönemini ele alarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında 18 gelişmekte olan ülkede jeopolitik risk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Çalışmada gerçekleştirdikleri analiz sonucunda jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Doğan ve Özarslan-Doğan (2021) çalışmalarında 1985-2017 dönemini ele almışlar ve jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Kırılğan beşli ülkeleri için test etmişlerdir. Gerçekleştirilen testler sonucunda jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer taraftan Gupta vd. (2019) çalışmalarında 1985-2013 dönemini ele alarak 164 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke arasında jeopolitik risk ve ticaret akışları arasındaki ilişkiyi çekim modeli kullanarak incelemişlerdir. Gerçekleştirilen testler sonucunda jeopolitik riskin ticaret akışları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Lu vd. (2020) çalışmalarında 18 gelişmekte olan ülkede jeopolitik riskin finansal gelişme üzerindeki etkisini 1985-2018 dönemi için değerlendirmişlerdir. Gerçekleştirdikleri analizler sonucunda jeopolitik riskin finansal gelişme üzerinde anlamlı ve negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Demir ve Ozturk-Danişman (2021) çalışmalarında 2010-2019 döneminde 19 ülkede, jeopolitik riskin banka kredileri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde jeopolitik riskin banka kredi genişlemesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını, diğer taraftan jeopolitik riskin tüketici ve konut kredilerinde azalışa sebep olduğunu ortaya koymuşlardır.

Literatürde gerçekleştirilen bu çalışmaların yanı sıra özellikle son yıllarda jeopolitik riskin, turizm üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu çalışmalardan biri Demir vd. (2019)’e aittir. Demir vd. (2019), 18 ülkeye ait verileri kullanarak (1995-2016) yaptıkları çalışmada jeopolitik riskin turizm talebini negatif olarak etkilediğini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Lee vd. (2020), 16 ülkeden elde ettikleri verilerle gerçekleştirdikleri analizde 2005:1-2017:12 döneminde jeopolitik riskin turist talebini olumsuz etkilediğini bulmuşlardır. Bunun yanı sıra Covid-19 salgınının bu etkiyi daha fazla arttırdığını belirlemişlerdir. Yine Demir vd. (2020), doğrusal olmayan otoregresif gecikmeli modeli kullandıkları çalışmada, jeopolitik riskin Türkiye’deki turist hareketleri üzerindeki etkisini incelemiş, kısa dönemde jeopolitik risk ve turist hareketleri arasındaki ilişkinin asimetric olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Jeopolitik risk endeksinin kullanıldığı diğer bir çalışmada Akadiri vd. (2020), 1985:1-2017:4 döneminde Türkiye’de jeopolitik riskin ekonomik büyüme ve turizm üzerinde tek yönlü negatif etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Sayar vd. (2021) çalışmalarında Ukrayna’yı değerlendirmişler ve gerçekleştirdikleri ARDL testi sonuçlarına göre jeopolitik risk endeksinin turizm üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

Bu çalışmaların yanı sıra Hindistan’ı ele aldıkları çalışmada Tiwari vd. (2019), ABD için gerçekleştirdikleri çalışmalarında Payne ve Apergis (2020), Hindistan için yaptığı çalışmada, Ghosh (2021), BRICS ülkelerini değerlendirdiği çalışmada Syed vd. (2021), Türkiye’yi değerlendirdiği çalışmalarında Polat vd. (2021) bu çalışmalara benzer şekilde jeopolitik riskin turizm üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Kazakova ve Kim (2021) Çin ve Japonya’dan, Güney Kore’ye gelen turist sayısı üzerinde jeopolitik riskin etkisini değerlendirmiş ve jeopolitik risk ve ekonomik belirsizliğin turist sayısındaki değişiklikleri açıklamada önemli rolü olduğunu gösteren sonuçlar elde etmişlerdir.

Gozgor vd. (2022) 1995-2018 dönemini ele alarak 18 gelişmekte olan ülkede jeopolitik riskin turizm yatırımları üzerindeki etkisini panel veri yöntemleri ile analiz etmişler ve jeopolitik riskin turizm yatırımları üzerinde önemli negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Zhang vd. (2022), ekonomik belirsizlik ve jeopolitik riskin turizm üzerindeki etkisini zaman değişen model yardımıyla değerlendirdikleri çalışmalarında, turist varışları üzerindeki belirsiz şokların önemli ölçüde zamanla değişen özelliklere sahip olduğunu ve bu etkinin yönünün değiştiğini göstermişlerdir.

Stryzhak vd. (2022) ise Ukrayna’nın turizm gelirleri üzerinde jeopolitik riskin etkisini ARDL sınır testi kullanarak analiz etmişlerdir. 1995-2019 dönemini değerlendirdikleri bu çalışmada, jeopolitik riskin turizm gelirleri üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Literatürde yer alan bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde ele alınan dönem ve ülkeler itibarıyla jeopolitik riskin turizm üzerinde önemli ve negatif etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada jeopolitik risk endeksinin, turizm üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yıllık bazda 1995-2020 dönemi ele alınarak, verisine ulaşılabilen sekiz Asya-Pasifik ülkesi değerlendirilmiştir. Bu ülkeler Çin, Hong-Kong, Hindistan, Endonezya, Tayland, Malezya, Japonya ve Güney Kore'dir. Jeopolitik risk endeksine ilişkin veriler aylık bazda ve 1985 yılından itibaren elde edilmesine karşılık, dünya bankası veri tabanında turist varışları sayısına 1995 yılından itibaren ve yıllık olarak ulaşılması nedeniyle çalışma 1995-2020 dönemi olarak sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında turizmin göstergesi olarak ülkeye gelen turist sayısı (TS), jeopolitik riskin göstergesi olarak jeopolitik risk endeksi (GPR) değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin yanı sıra turist sayısı ile ilişkili olabileceği düşünüldüğünden tüketici fiyat endeksi değişkeni de modele dahil edilmiştir.

Jeopolitik risk endeksi Caldara ve Iacoviello tarafından geliştirilmiş olup, bu endeks, 10 gazetenin (Chicago Tribune, Daily Telegraph, Financial Times, The Globe and Mail, The Guardian, Los Angeles Times, The New York Times, USA Today, The Wall Street Journal ve The Washington Post) elektronik arşivlerinin taranması ve her ay her bir gazetede ki olumsuz jeopolitik olaylarla ilgili makalelerin sayılarak, toplam makale sayısına oranlanması ile elde edilmektedir. (GPR= jeopolitik riske ilişkin olumsuz haber sayısı/toplam haber sayısı). Metin aramaları savaş tehditleri, barış tehditleri, askeri yapılar, nükleer tehditler, terör tehditleri, savaşın başlangıcı, savaşın yükselişi, terör eylemleri olmak üzere sekiz kategoride gerçekleştirilmektedir. 43 ülkeye ilişkin endeks verilerine 1985 yılından itibaren aylık bazda ulaşılabilir. (<https://www.matteociacoviello.com/gpr.html>)

Diğer taraftan, turizm gerçekleştirilecek ülkede fiyatlar genel seviyesinin yüksek olması, mal ve hizmet fiyatlarının yüksek olması ve daha fazla harcama yapılacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle tüketici fiyat endeksi (TÜFE) değişkeninin turist talebi üzerinde etkili olduğu düşünülmekte ve çalışmalara dâhil edilmektedir (Lee vd., 2020; Demir vd., 2020). Bu çalışmada da Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkeni modele dahil edilmiştir.

Turist sayı (TS) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkenleri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiş iken, Jeopolitik risk endeksi (GPR) <http://matteociacoviello.com/gpr.html> sitesinden elde edilmiş ve aylık verilerin ortalaması alınarak yıllık veriler elde edilmiştir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak modelde kullanılmıştır.

Değişkenlerin ham verilerine ilişkin özet istatistik değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	TS		GPR		TÜFE	
	Ort	Std	Ort	Std	Ort	Std
Çin	109062,300	7255,823	0,450	0,038	97,506	3,306
Hong-Kong	18578,380	2167,928	0,038	0,003	92,933	3,222
Hindistan	10393,530	1736,782	0,220	0,019	102,047	0,350
Endonezya	31279,960	3895,430	0,046	0,008	105,513	3,042
Tayland	17680,230	1593,887	0,040	0,006	95,690	3,277
Malezya	7093,058	1093,247	0,206	0,014	95,668	9,242
Japonya	8279,500	886,171	0,277	0,037	91,795	3,540
Güney Kore	7297,000	697,801	0,052	0,006	86,319	8,516

Tablo 2'de verilen değişkenlere ait özet istatistik değerleri incelendiğinde en yüksek turist sayısı ortalamasına sahip ülke Çin iken, en düşük ortalamaya sahip ülke Malezya'dır. 1995-2020 döneminde Çin'e gerçekleşen turist varışlarının sayısı ortalama 109 milyon 62 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Benzer şekilde jeopolitik risk endeksi ortalamasının en yüksek olduğu ülke Çin iken, en düşük ortalamaya sahip olan ülkenin Hong-Kong olduğu görülmektedir. TÜFE değişkeni açısından incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip ülkenin Endonezya, en düşük ortalamaya sahip ülkenin ise Güney Kore olduğu görülmektedir.

Model tahminine geçmeden önce ilk olarak uygun tahmin yönteminin belirlenmesi amacıyla eğim katsayısının homojenliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Modelde yer alan eğim katsayısının homojen olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen homojenlik testi kullanılmıştır. Bu test Swamy (1970) tarafından önerilen homojenlik testinin geliştirilmiş halidir ve iki test istatistiğine dayalıdır. Delta (Δ) testi olarak adlandırılan bu test ile eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eden sıfır hipotezi sınanmaktadır. N; yatay kesit sayısı, S; Swamy test istatistiği ve k; açıklayıcı değişken sayısı olmak üzere üzere Delta (Δ) testi (1) ve (2) no'lu eşitliklerde verildiği gibi tanımlanmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008).

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (1)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (2)$$

Eğim katsayısının homojen olup olmadığı test edildikten sonra, panel veride yatay kesitler arasında bağımlılığın olup olmadığı incelenmektedir. Paneller arasında yatay kesit bağımlılığın varlığı Breusch ve Pagan (1980) Lagrange Çarpımı (LM) testi, Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılık (CD) testleri kullanılarak incelenmiştir. Bütün testler için, " H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur" hipotezine karşılık " H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır" hipotezi sınanmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinin ardından, değişkenlerin durağanlıkları test edilmiş ve bu doğrultuda Pesaran CIPS testi kullanılmıştır. CIPS testi birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunması durumuna izin vermektedir. Test birimlere ait yatay kesitsel olarak genişletilmiş ve CADF olarak adlandırılan, ADF istatistiklerine dayanmaktadır. Sıfır hipotezi panellerde birim kökün varlığını gösterirken, alternatif hipotez en az bir panelin durağan olduğunu göstermektedir (Pesaran, 2007).

Jeopolitik risk endeksi ve turizm arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesi amacıyla serilerde var olan yatay kesit bağımlılığı problemini dikkate alan Westerlund (2007) eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Bu test tüm birimlerin kendine özgü sabit katsayı, deterministik trend ve eğim katsayısı içermelerine izin vermektedir. H_0 : Eş bütünleşme yoktur hipotezine karşılık H_1 : Tüm birimler eş bütünleşiktir hipotezi sınanmaktadır.

Bu testte (3) no'lu denklem ele alınmakta ve kalıntılar tahmin edilmektedir. Kalıntılara dayalı olarak, panel eş bütünleşme istatistiği (P_α ve P_t) ve grup eş bütünleşme istatistiği (G_α ve G_t) olmak üzere iki tip test tanımlanmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + X'_{it} \beta_i + u_{it} \quad (3)$$

Burada, α_i , i . birime ait sabit katsayıyı, δ_i , i . birime ait deterministik trend katsayısını, β_i i . birime ait eğim katsayısını göstermektedir. Y_{it} ve X_{it} , $\forall i$ için rassal yürüyüş (I(1)) süreçleridir. Homojenlik varsayımının sağlanması durumunda panel test istatistikleri değerlendirilirken, heterojenlik varsayımı sağlanması durumunda grup test istatistiklerine ilişkin sonuçlar değerlendirilmektedir (İşcanoglu-Çekiç ve Gültekin, 2019).

Son olarak çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Bootstrap nedensellik testi kullanılarak test edilmiştir. Konya (2006) tarafından önerilen bu test SUR tahmincilerine dayanmakta ve birim heterojenliğine izin vermektedir. Dolayısıyla bu test yatay kesit varlığında tutarlı sonuçlar sağlamaktadır. Bunun yanı sıra bu test birim köklü serilere ve eş bütünleşme ilişkisi bulunmayan serilere de uygulanabilmekte bu açıdan durağanlık sınaması gerektirmemektedir. Testin uygulanabilmesi için yatay kesit bağımlılığın test edilmesi ve birimler arası heterojenliğin test edilmesi yeterlidir.

Bulgular

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesi için çalışmada Westerlund (2007) eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Ancak eş bütünleşme analizine geçmeden önce değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Birim kök testi uygulanmadan önce ise homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı testleri gerçekleştirilmiş, değişkenlerin durağanlığı yatay kesit varlığı altında Pesaran CIPS birim kök testi ile değerlendirilmiştir. Tablo 3'te eğim katsayısının homojenliğini test etmek için yapılan test sonucu verilmektedir. Test sonuçlarına göre eğim katsayısının homojen olduğunu ifade eden sıfır hipotezi red edilmekte ve tüm birimlere göre eğim katsayısının heterojen olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3: Eğim Katsayısının Homojenliğinin Testi

Delta	15,136***
Adj. Delta	16,768***

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin test sonuçları ise Tablo 4'te sunulmuş olup, CD_{LM1} ; Breush ve Pagan (1980) tarafından önerilen testi, CD_{LM2} ; Pesaran (2004) tarafından önerilen yatay bağımlılık testi ve CD_{LM} ; Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testini göstermektedir. Zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması ($T > N$) durumunda CD_{LM1} testi daha tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu nedenle CD_{LM1} testi değerlendirildiğinde, elde edilen sonuçlara göre her üç anlam düzeyinde, tüm değişkelerde yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CD_{LM1}	CD_{LM2}	CD_{LM}
TS	44,401**	2,192**	-2,619***
GPR	79,714***	6,911***	-3,085***
TÜFE	10,948***	9,748***	-0,791

Not: *** %1, **,%5 ve *%10 anlam düzeyini göstermektedir

Değişkenlere ilişkin birim kök test sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara göre, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı, tüm değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra durağan olduğu belirlenmiştir. Değişkenlerin aynı düzeyde durağanlıkları belirlendikten sonra yapılan eş bütünleşme test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Hem grup istatistikleri (G_t ve G_α) hem panel istatistikleri (P_t ve P_α) sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 5: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit	Sabit+Trend	1.Farkı
TS	-1,719	-1,783	-2,393**
GPR	-1,411	-2,352	-3,236***
TÜFE	-1,484	-1,195	-2,428**

Not: *** %1, **,%5 ve *%10 anlam düzeyini göstermektedir

Tablo 6: Westerlund Eş bütünleşme Testi Sonuçları

	Test istatistiği	Olasılık değeri (p)
G_t	-1,728	0,997
G_α	-4,598	1,000
P_t	-5,421	0,878
P_α	-5,277	0,985

Çalışmada son olarak kısa dönemde değişkenler arasında nedenselliğin belirlenmesi amacıyla Konya nedensellik analizi gerçekleştirilmiş ve test sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Bootstrap Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	GPR→TS		TÜFE→TS	
	Wald	Boot-pval	Wald	Boot-pval
Çin	5,490	0,257	14,723	0,001
Tayland	2,753	0,362	3,601	0,710
Japonya	0,963	0,162	0,989	0,503
Hong-K.	43,178	0,000	30,753	0,000
Malezya	2,956	0,090	1,447	0,860
Hindistan	1,381	0,491	11,104	0,214
G. Kore	1,598	0,271	22,258	0,126
Endonezya	12,146	0,010	3,623	0,035
	TS→GPR		TS→TÜFE	
	Wald	Boot-pval	Wald	Boot-pval
Çin	6,149	0,641	2,206	0,534
Tayland	1,463	0,307	0,385	0,493
Japonya	0,228	0,754	2,279	0,469
Hong-K.	0,563	0,358	7,405	0,091
Malezya	0,562	0,522	2,392	0,302
Hindistan	1,537	0,369	1,851	0,087
G. Kore	0,191	0,702	0,112	0,677
Endonezya	11,222	0,272	1,976	0,216

Tablo 7’de yer alan nedensellik test sonuçlarına göre yalnızca Hong-Kong ve Endonezya’da jeopolitik risk endeksinden turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu, diğer ülkelerde ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda Hong-Kong ve Endonezya’nın jeopolitik riski azaltacak önlemler alması turizm açısından olumlu katkılar sağlayabilecektir. Ayrıca, Çin, Hong-Kong ve Endonezya’da %5 anlam düzeyinde TÜFE’den turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, elde edilen sonuçlara göre, ele alınan ülkelerin hiçbirinde %5 anlam düzeyinde turist sayısından jeopolitik risk endeksine ve turist sayısından TÜFE değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanamamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Jeopolitik riskin turizm üzerindeki etkisinin analiz edildiği bu çalışmada, elde edilen bulgular literatür kısmında bahsedilen çalışmaların aksine jeopolitik risk endeksi ve turist sayısı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Nedensellik test sonuçları yalnızca Hong-Kong ve Endonezya’da jeopolitik risk endeksinden turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Hong-Kong ve Endonezya’da jeopolitik riski azaltacak önlemler alınması gerektiği söylenebilir.

Ancak her ne kadar değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilememiş olsa da, ülke içerisinde yaşanacak terör, salgın, savaş gibi durumların kişilerin seyahat etme kararları üzerinde etkili olacağı tartışılmaz bir gerçektir. Kişiler bu gibi belirsiz ortamların bulunduğu yerlere ya seyahat gerçekleştirmeyecek ya da gerçekleştirilse bile kalınan gün sayısı, yapılan harcama, gezilecek yerler gibi faktörler üzerinden yine turizme etki edecektir. 2020 yılında yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle dünya genelinde turist hareketlerinin yaklaşık %73 oranında azalmış olması bu durumun önemli bir örneğini teşkil etmektedir (UNWTO, 2021).

Bu nedenle genel literatürün aksine çalışmadan elde edilen bu sonuçların ele alınan ülkelerde jeopolitik risk endeksinin turizmi etkileyecek boyutta olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmanın bu bulguları Ballı vd. (2019) çalışması ile belli ölçüde örtüşür niteliktedir. Ballı vd. (2019) yedi gelişmekte olan ülkeyi ele aldıkları çalışmalarında jeopolitik risk endeksinin turizm üzerindeki etkisinin ülkeler arasında farklı olduğunu, turizmin daha çekici olduğu ülkelerde jeopolitik riskin etkisinin önemsiz olduğunu belirlemişlerdir. Çalışmada Endonezya, Tayland ve Filipin ülkelerinde jeopolitik riskin turizmi etkilemediğini, Meksika, Güney Kore ve Güney Afrika’da GPR’ nin turizm talebi üzerinde önemli olumsuz etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Diğer taraftan Liu ve Pratt (2017), Agiomirgianakis vd. (2017), Rosselló vd. (2020), çalışmalarında risklerin kısa vadede turizm üzerinde etkili olabileceğini iddia ederken, Mitra vd. (2018), Harb ve Bassil (2019) çalışmalarında siyasi istikrarsızlık terörizm gibi olayların turizm üzerindeki etkisinin doğrusal olmayabileceğini belirtmektedirler.

Gelecek araştırmaların, jeopolitik riskin yüksek olduğu ülkeler gibi farklı ülke gruplarının alınarak ve farklı analiz yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Agiomirgianakis, G., Serenis, D., and Tsounis, N. (2017). Effective Timing Of Tourism Policy: The Case of Singapore. *Economic Modelling*, 60(C), 29–38. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.09.001>
- Akadiri, S. S., Eluwole, K. K., Akadiri, A. C., and Avci, T. (2020). Does Causality Between Geopolitical Risk, Tourism and Economic Growth Matter? Evidence from Turkey. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, 273-277.
- Arslan, C. K. (2019). Jeopolitik Riskin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6 (6), 435-441.
- Balli, F., Uddin, G. S., and Shahzad, S. J. H. (2019). Geopolitical Risk and Tourism Demand in Emerging Economies. *Tourism Economics*, 25(6), 997-1005. <https://doi.org/10.1177/1354816619831824>
- Bezgin, M. S. (2019). Türkiye'nin Jeopolitik Riski'nin Borsa İstanbul Endeks Getirileri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *18th International National Business Congress*. <https://www.researchgate.net/publication/335570538>
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.
- Caldara, D. and Iacoviello, M. (2018). Measuring Geopolitical Risk. *International Finance Discussion Paper*, No. 1222. <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1222r1>
- Demir, E., Gozgor, G., and Paramati, S. R. (2019). Do Geopolitical Risks Matter For Inbound Tourism? *Eurasian Business Review*, 9(2), 183-191.
- Demir, E., Simonyan, S., Chen, M. H., and Lau, C. K. M. (2020). Asymmetric Effects of Geopolitical Risks on Turkey's Tourist Arrivals. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 23-26. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.04.006>
- Demir, E. and Ozturk-Danişman (2021). The Impact of Economic Uncertainty and Geopolitical Risks on Bank Credit. *North American Journal of Economics and Finance*, 57(C). <https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101444>
- Doğan, E. ve Özarslan Doğan, B. (2021). Jeopolitik riskin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 978-990. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.804425>
- Ghosh, S. (2021). Geopolitical Risk, Economic Growth, Economic Uncertainty and International Inbound Tourism: An Indian Illustration. *Review of Economics and Political Science*, 7(1), 2-21. <https://doi.org/10.1108/REPS-07-2020-0081>
- Gozgor, G., Lau, M. C. K., Zeng, Y., Yan, C., and Lin, Z. (2022). The Impact of Geopolitical Risks on Tourism Supply in Developing Economies: The Moderating Role of Social Globalization. *Journal of Travel Research*, 61(4) 872–886.
- Gupta, R., Gozgor, G., Kaya, H., and Demir, E. (2019). Effects of geopolitical risks on trade flows: Evidence from the gravity model. *Eurasian Economic Review*, 9(4), 515-530. DOI: 10.1007/s40822-018-0118-0
- Haddad, C., Nasr, A., Ghida, E., and Al Ibrahim, H. (2015). *How to re-emerge as a tourism destination after a period of political instability*. Roberto, C. & Tiffany, M. (Ed.) in *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 (53-57)*, Geneva: World Economic Forum, Switzerland.
- Harb, G. and Bassil, C. (2019). Terrorism and inbound tourism: Does immigration have a moderating effect? *Tourism Economics*, 26, 500–518.
- Hasan, M., Naeem, M. A., Arif, M., Shahzad, S. J. H., and Nor, S. M. (2020). Geopolitical Risk and Tourism Stocks of Emerging Economies. *Sustainability*, 12, 9261. doi:10.3390/su12219261.
- İşcanoğlu Çekiç, A., and Gültekin, H. (2019). “R Uygulamalı Panel Veri Analizi ve Ampirik Bir Uygulama”. *Bursa: Ekin Yayınevi*.
- Kazakova, A. and Kim, I. (2021). Geopolitical-Risk and Economic Policy-Uncertainty Impacts on Tourist Flows from Neighboring Countries: A Wavelet Analysis. *Sustainability*, 13(24), 13751. <https://doi.org/10.3390/su132413751>
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Econ Model*, 23, 978-992.
- Lanouar, C. and Goaid, M. (2019). Tourism, Terrorism and Political Violence in Tunisia: Evidence from Markov-Switching Models. *Tourism Management*, 70, 404–418.
- Lee, C. C., Olasehinde-Williams, G., and Akadiri, S. S. (2020). Geopolitical Risk and Tourism: Evidence from Dynamic Heterogeneous Panel Models. *International Journal of Tourism Research*, 23(1), 26-38. <https://doi.org/10.1002/jtr.2389>

- Liu, A. and Pratt, S. (2017). Tourism's Vulnerability and Resilience to Terrorism. *Tourism Management*, 60, 404–417.
- Lu, Z., Gozgor, G., Huang, M., and Lau, C. K. M. (2020). The Impact of Geopolitical Risks on Financial Development: Evidence from Emerging Markets. *Journal of Competitiveness*, 12(1), 93–107. <https://doi.org/10.7441/joc.2020.01.06>
- Mitra, D., Pham, C. S., and Bandyopadhyay, S. (2018). Terrorism and International Air Travel: A Gravity Approach. *The World Economy*, 41(11), 2852–2882.
- Muzindutsi, P. F. and Manaliyo, J. C. (2016). Effect of Political Risk Shocks on Tourism Revenue in South Africa: Time Series Analysis. *International Journal of Business and Management Studies*, 8(2), 169–186.
- Özşahin, Ş., Üçler, G. ve Uysal, D. (2022). Jeopolitik Risk ve Yolsuzluğun Doğrudan Yabancı Yatırımlar için Önemi: Türkiye İçin Ampirik Bulgular. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 257-286.
- Payne, J. E. and Apergis, N. (2022). The Influence of Economic Policy Uncertainty and Geopolitical Risk on US Citizens Overseas Air Passenger Travel by Regional Destination. *Tourism Economics*, 28(5), 1333–1341. <https://doi.org/10.1177/1354816620981199>
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Working Paper* 1240. <https://docs.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.
- Polat, M., Alptürk, Y. ve Gürsoy, S. (2021). Impact of geopolitical risk on BIST tourism index and tourist arrivals in Turkey. *Journal of Tourism Theory and Research*, 7(2), 77-84.
- Rosselló, J., Becken, S., and Santana-Gallego, M. (2020). The effects of natural disasters on international tourism: A global analysis. *Tourism Management*, 79, 104080. doi:10.1016/j.tourman.2020.104080
- Sayar, R., Stryzhak, O. ve Arı, Y. O. (2021). Jeopolitik riskler, turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi: Ukrayna örneği. 3. *Uluslararası İzmir İktisat Kongresi*, 12-13 Mart 2021, İzmir.
- Soybilgen, B., Kaya, H. ve Dedeoğlu, D. (2019). Evaluating the Effect of Geopolitical Risks on the Growth Rates of Emerging Countries. *Economics Bulletin*, 39(1), 717-725.
- Sönmez, S. F. (1998). Tourism, Terrorism, and Political Instability. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 416–456.
- Stryzhak, O. Sayar, R. ve Ari, Y. O. (2022). Geopolitical Risks, GDP and Tourism: An ARDL-ECM Cointegration Study on Ukraine. *CES Working Papers*, 14 (1). https://ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2022_XIV1_STR.pdf
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient Inference in A Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38, 311–323.
- Syed, Q. R., Bouri, E., Zafar, R. F., and Adekoya, O. B. (2021). Does Geopolitical Risk Mitigate Inbound Tourism? Evidence from Panel Quantile Regression. *Journal of Public Affairs*, 7(3). <https://doi.org/10.1002/pa.2784>.
- Tiwari, A. K., Das, D., and Dutta, A. (2019). Geopolitical risk, Economic Policy Uncertainty and Tourist Arrivals: Evidence from A Developing Country. *Tourism Management*, 75, 323–327. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.06.002>
- UNWTO (2021). *Tourism: From Crisis to Transformation*. UNWTO and the COVID-19 Crisis. <https://doi.org/10.18111/9789284423187>
- UNWTO (2022). World Tourism Barometer, Haziran 2022, 20(4).
- Wang, X., Wu, Y., and Xu, W. (2019). Geopolitical Risk and Investment. *Journal of Money, Credit and Banking*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3305739>
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748.
- World Travel & Tourism Council (2022). *Travel & Tourism economic impact 2022 Report*. <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/EIR2022-Global%20Trends.pdf>
- Zhang, H., Jiang, Z., Gao, W. ve Yang, C. (2022). Time-Varying Impact of Economic Policy Uncertainty and Geopolitical Risk On Tourist Arrivals: Evidence from A Developing Country. *Tourism Management Perspectives*, 41. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100928>.
- <http://matteoiacoviello.com/gpr.html>
- <https://databank.worldbank.org/>

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

Cilt 5 Sayı 4

DOI: 10.52835/19maysbd.1600940

Gönderim Tarihi

13.12.2024

Kabul Tarihi

30.12.2024

Madde Kullanım Bozukluklarının Aileler Üzerindeki Etkisi: Sosyal Hizmet Perspektifinden Bir İnceleme

The Impact of Substance Use Disorders on Families: An Examination from a Social Work Perspective

Yunus KARA *

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID:0000-0002-7812-5845, kara.yunus93@gmail.com

Öz

Madde kullanım bozuklukları, yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda aileleri ve toplumu da derinden etkileyen önemli bir sorundur. Bu makale, madde kullanım bozukluklarının aile üyeleri üzerindeki etkilerini sosyal hizmet perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma kapsamında veri toplama yöntemi olarak ulusal ve uluslararası literatürde yer alan akademik çalışmalar çerçevesinde kitaplık araştırması kullanılmıştır. Aileler, madde kullanan birey tarafından çeşitli biçimlerde etkilenirken, çocuklar özellikle risk altındadır ve madde kullanımı bozukluğu geliştirme olasılıkları artmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, bireyi çevresiyle birlikte değerlendirerek, tedavi sürecinde aileyi aktif bir katılımcı olarak dahil etmeye yönelik stratejiler geliştirmektedir. Kanıta dayalı aile terapileri, tedavi sürecinde bireye ve aileye etkili bir şekilde yardımcı olabilmektedir. Ayrıca, okul sistemleri, iş yerleri ve topluluklar gibi çevresel faktörlerin tedavi sürecine dahil edilmesi, bireylerin madde kullanımını bırakmalarına ve topluma yeniden entegre olmalarına katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, madde kullanım bozukluklarıyla mücadelede multidisipliner bir yaklaşım ve aile katılımı, tedavi sürecinin başarısı için kritik bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Madde Kullanım Bozukluğu, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Uygulaması

Abstract

Substance use disorders not only deeply affect individuals but also families and communities. This paper aims to examine the impact of substance use disorders on family members from a social work perspective. In this study, a literature review based on national and international academic sources was used as the data collection method. Families are affected in various ways by a substance-using individual, with children being especially at risk, as they have a higher likelihood of developing substance use disorders themselves. Social work professionals, by assessing the individual within the context of their environment, develop strategies to actively involve the family in the treatment process. Evidence-based family therapies can significantly assist both the individual and the family during treatment. Additionally, incorporating environmental factors such as school systems, workplaces, and communities into the treatment process can help individuals not only stop substance use but also reintegrate into society. In conclusion, a multidisciplinary approach to substance use disorders and family involvement plays a crucial role in the success of the treatment process.

Keywords: Family, Substance Use Disorder, Social Work, Social Work Practice

Giriş

Aile, günümüz toplumlarında insanların bağlanma, bakım ve sosyalizasyonun birincil kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, madde kullanımı bozukluklarının aile üyeleri üzerindeki etkisinin dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Her aile ve aile üyesi, madde kullanan birey tarafından farklı biçimlerde etkilenmekte, bu etkiler gelişimsel ihtiyaçların karşılanmaması, bağlanma bozukluğu, ekonomik zorluklar, hukuki problemler, duygusal sıkıntılar ve bazen şiddete maruz bırakılma gibi durumları içerebilmektedir (Zimic ve Jakic, 2012). Bu nedenle, sadece bağımlılıkla aktif şekilde mücadele eden bireyi tedavi etmek yeterli olmamaktadır. Sosyal hizmet mesleği, tarihsel olarak, bireyi çevresi bağlamında değerlendirme gerekliliğini diğer sağlık mesleklerinden daha fazla önemsemektedir (Kara, 2019). Sosyal hizmet eğitimi ve öğretimi, çevrenin birey üzerindeki önemli etkilerini ve bunun karşılıklı ilişkisini vurgulamaktadır. Bu etkileşim ve ilişki, bir bireyin madde kullanım bozukluğu tedavisinde ailenin dahil edilmesinin hem aileye hem de bireye nasıl etkili bir şekilde yardımcı olabileceğini göstermesi açısından kritiktir. Özellikle kanıta dayalı aile yaklaşımlarının etkili olduğu belirtilmektedir (Baldwin ve ark., 2012). Aile katılımı olmadan bireyin tedavi edilmesi ise tedavinin etkinliğini sınırlayabilmektedir (Silva ve ark., 2021). Bu sınırlamalar, aile sisteminin madde kullanım bozukluğu üzerindeki yıkıcı etkisini göz ardı ederek, aile üyelerinin tedaviye dahil edilmemelerini ve aileyi değişim için potansiyel bir destek sistemi olarak tanımamasını beraberinde getirmektedir. Bu makale, madde kullanım bozukluklarının aileler üzerindeki etkilerini sosyal hizmet perspektifinden inceleyerek, aile katılımının tedavi sürecindeki önemini ve bu katılımın tedavi başarısına nasıl katkı sağladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışma kapsamında veri toplama yöntemi olarak ulusal ve uluslararası literatürde yer alan akademik çalışmalar çerçevesinde kitaplık araştırması kullanılmıştır. Bu araştırma yöntemi, belirli bir konu veya soru hakkında bilgi toplamak amacıyla kitap, makale, dergi gibi kaynakları sistematik bir şekilde inceleme sürecini içermektedir (Henn vd., 2009).

Aile Sistemleri Teorisi Çerçevesinde Madde Kullanım Bozukluğu

Aile sistemleri teorisi, biyolojik temelli genel sistemler teorisinden türetilmiştir (Nina, 1994). Genel sistemler teorisi, bir sistemin parçalarının birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğine odaklanmaktadır. Genel sistemler teorisinde bir bireysel hücre, bir sistem örneği olarak ele alınırken, aile sistemleri teorisinde aile, esasen kendi başına bir sistem olarak kabul edilmektedir. Her iki teorisinin de anahtar kavramları denge/homeostasis, geri bildirim ve sınırlardır. Aile sistemleri teorisi, 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında geliştirilmiştir (Friedman ve Allen, 2014). Nathan Ackerman, Jay Haley, Murray Bowen, Salvatore Minuchin, Virginia Satir ve Carl Whitaker gibi isimler, bu harekette oldukça etkili figürler olmuş ve psikiyatrik tedaviye yönelik uygulamalarını geliştirmişlerdir. Bu teoriden, stratejik, yapısal, deneyimsel ve daha yeni çok sistemli aile terapisi modeli gibi birden fazla aile terapisi modeli ortaya çıkmıştır. Tüm aile terapisi modelleri, bireyin, önce aile sisteminde nasıl işlediğinin anlaşılmasını, bu durumun gerçekleştirilememesi durumunda bireye yönelik başarılı bir şekilde müdahale gerçekleştirilemeyeceğini belirtmektedir.

Homeostasis, bir sistemin dengeyi ve istikrarı arama eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (Brown ve Christensen, 1986). Homeostasis kavramı, madde kullanım bozukluklarının aile üzerindeki etkisini anlamada anahtar bir role sahiptir. Çünkü her aile üyesi, tüm sistemi dengeleyerek işlev görmeye eğilimlidir. Bu durum, belirli bireyler için sağlıklı olmasa da geçerlidir. Örneğin, ilkökul çağındaki bir çocuk, babasının alkol kullanmasını, ona hastalandığında yardım ederek, bayıldığına yatağa yatırarak ve annesine babasının içmesini gizleyerek minimize edebilir. Çocuğun bu çabasının, babasının madde kullanım bozukluğunun sınırlı sonuçlarla devam etmesini sağladığı ve aile sisteminin görece denge içinde kalmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Ancak, bu uyum aile sistemini denge halinde tutsa da problemi sürdürmeye de devam etmektedir.

Geri bildirim, bir sistemin parçalarının birbirleriyle dairesel bir şekilde iletişim kurma biçimini ifade etmektedir (Brown ve Christensen, 1986). Geri bildirim süreci, ebeveyn-çocuk bağlanma ilişkisinin nasıl oluştuğunu göstermektedir. Bir aile sisteminde, bir birey, ağrı kesici kullanmasının nedenini, diğer bireyin onu ihmal etmesi ve depresyonda olmasına bağlayabilir. Diğer birey ise, ilk bireyin her zaman moralinin bozuk olduğunu ve ağrı kesicilerden etkilenerek yüksek uyarılma halinde olduğunu belirterek ondan kaçındığını ifade edebilir. Her bireyin davranışı, diğerinin davranışını pekiştiren bir geri bildirim oluşturmaktadır.

Sınırlar, bir sistemin iç ve dış sınırlarını tanımlamakta ve enerjiyi korumak için sistemin etrafında koruyucu bir bariyer oluşturmaktadır (Brown ve Christensen, 1986). Ailede, sınırlar kişilerarası iletişimi düzenlemektedir. Sağlıklı bir ailede, sınırlar ebeveyn alt sistemi ile çocuk alt sistemini ayırarak her birini bağımsız tutmaktadır. Madde kullanım bozukluğu olan bir ebeveynin bulunduğu ailede ise, ebeveyn ve çocuk alt sistemlerinin etrafındaki sınırlar genellikle geçirendir. Çünkü ebeveyn alt sistemi, bir bütün olarak düzgün çalışmamaktadır. Ailenin kendi etrafındaki sınırlar ise, madde kullanımını gizlemek amacıyla katıdır. Sağlıklı sınırlar, bir ailenin ve çocuklarının normal gelişimi için büyük önem taşımaktadır.

Madde Kullanımının Aile Dinamikleri Üzerindeki Etkisi

Genetik ve çevresel faktörler, madde kullanım bozukluklarının gelişimine katkıda bulunabilmektedir (Ram ve ark., 2016). Bir kişinin büyüdüğü aile hem genetik hem de çevresel faktörleri etkilediği için madde kullanım bozukluklarının aile üzerindeki etkisini incelemek önemlidir. Bu etkilerin ağırlığını araştıran çalışmalar, her iki faktörün de etki yarattığını göstermektedir (Haber ve ark., 2010). Etki, madde kullanım bozukluğuna sahip bireyin ailedeki rolüne ve cinsiyetine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin, bir ergen çocuğun madde kullanım bozukluğunun tespit edilmesiyle ya da bir ebeveynin madde kullanım bozukluğunun olması durumlarının her biri aile üzerinde farklı etkiler yaratacaktır. Aile üyelerinin madde kullanım bozuklukları hakkındaki tutum ve inançları da önemlidir. Çünkü bunlar, bireylerin ayık kalmaya çalışırken etkilenmelerini ve

tedavi müdahalelerinin etkinliğini belirlemektedir. Örneğin, bir ebeveyn, madde kullanım bozukluklarını ahlaki bir başarısızlık olarak görüp ergen çocuğunun sadece "irade gücü" ile bırakması gerektiğini düşünüyorsa, bu durum, tedavi eden uzmanın, bağımlılığı bir hastalık olarak ele alıp almadığını belirlemek açısından önemlidir. Aileye madde kullanım bozuklukları, bunların gelişimi, ilerlemesi ve tedavisi hakkında eğitim verilmesi gerekecektir. Aile üyeleri, uygun eğitim ve tedavi alırlarsa, madde kullanım bozukluğu olan bireylerin problemi tanımlarında ve tedaviyi kabul etmelerinde önemli bir rol oynayabilmektedirler (Roozen ve ark., 2010).

Bir ailedeki bir birey davranışını değiştirmeye başladığında, bu değişiklik tüm aile sistemini etkilemektedir (Monari ve ark., 2024). Aile sistemini bir denge arayışı içindeki bir yapı gibi düşünmek faydalı olabilmektedir. Bir parça hareket ettiğinde, tüm diğer kısımlar da etkilenmekte, ancak bu etki farklı şekillerde gerçekleşmekte ve her bir parça, dengeyi korumak için uyum sağlamaktadır. Bu uyumun bir sonucu olarak, aile üyeleri, bireyin madde kullanımındaki değişime yanıt olarak tedaviyi farkında olmadan sabote edebilirler. Örneğin, yetişkin bir çocuk ayık kalmaya çalışırken, babası "içki arkadaşı"ndan mahrum kaldığını hissedebilir ve çocuğuna "maçta sadece birkaç bira içebilirsin" diyebilir. Bu durum, çocuğu, babasını hayal kırıklığına uğratmamak için kullanmaya devam etmeye zorlayabilir. Bu tür davranışlar, ailenin rahat denge durumunu koruma çabası olarak görülebilir. Çünkü bir kişi değiştikçe, tüm aile sisteminin dengesi bozulmakta ve bu da genişletilmiş aile ilişkilerini etkilemektedir. Aile danışmanlığı, uzmanın çocuğa babasıyla sınırlar koymada yardımcı olabileceği bir müdahale olabilir. Örneğin, çocuğun babasına hiç içki içmek istemediğini açıkça söylemesi ve içkisiz alternatif etkinlikler önererek sınırlar koyması sağlanabilir. Ayrıca, bireysel danışmanlıkla çocuğun ayık kalma kararını pekiştirmesi ve içki içmeyen bir kişi olarak kendi kimliğini oluşturmasının önemi vurgulanabilir.

Madde kullanım bozukluğu olan bir ailede büyüyen bireylerin, genetik ve çevresel faktörler nedeniyle madde kullanım bozukluğu geliştirme riskinin önemli ölçüde daha yüksek olduğu bilinmektedir (Hawkins ve ark., 1992). Aktif madde kullanım bozukluğu olan bireylerin ve geniş ailelerinin değerlendirilmesi önemlidir. Bir bireyin madde kullanım bozukluğu ile büyüdüğü bir ailede olması, tedavi için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Madde kullanım bozukluğu olan bir bireyin temizlenmeye çalıştığı süreçte, ailenin aktif madde kullanımını da bu bireyi nüks riskiyle karşı karşıya bırakacaktır.

Ailenin belirli bir gelişimsel aşamada olduğunu anlamak, müdahale ihtiyaçlarını değerlendirme sürecine yardımcı olabilmektedir. Carter ve McGoldrick (1989), aile yaşam döngüsünü sekiz aşamada tanımlamış ve bu aşamalara karşılık gelen gelişimsel görevleri belirlemiştir. Madde kullanım bozuklukları, ailenin bulunduğu gelişimsel aşamaya ve madde kullanım bozukluğunun ne zaman ortaya çıktığına bağlı olarak bu görevleri olumsuz etkileyebilmektedir. Tablo 1 (Lander ve ark., 2013), Carter ve McGoldrick'in aile yaşam döngüsü aşamalarının, madde kullanım bozukluğu olan ailelere uyarlanmış bir versiyonunu içermektedir. Aileler, yaşam döngüsünde ilerleyemediklerinde veya bir aşamada takıldıklarında, bireysel üyelerde klinik semptomlar ortaya çıkabilmektedir.

Tablo 1. Madde Kullanım Bozukluğu (MKB)'nun Aile Yaşam Döngüsü Aşamaları Üzerindeki Etkisi

Aşama	Gelişimsel Görevler	Madde Kullanım Bozukluğunun Gelişimsel Görevlere Etkisi	Sosyal Hizmet Nasıl Yardımcı Olabilir
Çocuk sahibi olmayan evli çiftler	Aileden bağımsız olarak sağlıklı bir evlilik kurmak	Zayıf iletişim, duygusal ve fiziksel yakınlıkta bozulma, artan çatışma.	MKB danışmanlığı, çift terapisi, AA*/NA**'ya yönlendirme.
Çocuk sahibi aileler	Bebek ve ebeveynler için güvenli ve sevgi dolu bir yuva oluşturmak. Çocukla güvenli bağ kurmak.	Ev, bozulmuş ruh hali nedeniyle fiziksel veya duygusal olarak güvenli değil. Güvensiz bağlanma mevcut.	Çocuk ve eş güvenliğini değerlendirme, MKB danışmanlığı, çift terapisi, AA/NA'ya yönlendirme.
Anaokulu çağındaki çocuklara sahip aileler	Anaokulu çağındaki çocukların ihtiyaçlarına uyum sağlamak ve gelişimlerini desteklemek.	Tutarsız ebeveynlik, olası istismar, ihmal, çocuk koruma sistemlerinin devreye girmesi. Evlilik çatışması.	Çocuklar ve eş için güvenliği değerlendirme. Ebeveynlik becerileri sağlama, MKB danışmanlığı, çift terapisi, AA/NA'ya yönlendirme.
Okul çağındaki çocuklara sahip aileler	Okul çağındaki başka ailelerle sosyalleşmek. Çocukların eğitimini teşvik etmek.	Çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanmaması. Olası ev içi şiddet.	Okul ile bağlantı kurma, MKB danışmanlığı, çift terapisi, AA/NA'ya yönlendirme.
Ergenlere sahip aileler	Özgürlük ile sorumluluk arasında denge kurmak. Sağlıklı akran ilişkileri geliştirmek. Eğitim ve kariyer hedefleri oluşturmak.	Ergenler, MKB'ye sahip ebeveynin modelini takip edebilir. Çocuklar, bozulmuş erken bağlanma nedeniyle sağlıklı akran ilişkileri kurmada zorlanabilir. Okul/hukuki sorunlar ve aile çatışması yaşanabilir. Anksiyete, depresyon belirtileri gösterilebilir.	Aile terapisi, okul ile bağlantı kurma, mesleki eğitim, AA/NA'ya yönlendirme.
Genç yetişkinleri olan aileler	Genç yetişkinlerin özgürlüklerini desteklemek. Destekleyici bir ev ortamı sağlamak. Genç yetişkinlerin kariyerlerini geliştirmelerine yardımcı olmak.	Yetişkin çocuklar kendi başlarına geçimlerini sağlayamadığı için özgürleşme sağlayamayabilir, ilişki çatışması olabilir.	Aile terapisi, genç yetişkinler için mesleki eğitim, AA/NA'ya yönlendirme.

Madde Kullanım Bozukluklarının Aileler Üzerindeki Etkisi: Sosyal Hizmet Perspektifinden Bir İnceleme

Orta yaş ebeveynler	Evliliği yeniden düzenlemek. Genç nesillerle bağları sürdürmek.	Evlilik çatışması, yetişkin çocuklar ebeveynlerinden uzaklaşabilir ve onları çocuklarının yanında istemeyebilir.	Çift terapisi, topluluk aktivitelerine katılım sağlama, AA/NA'ya yönlendirme.
Yaşlanan aile üyeleri	Yaşla başa çıkmak ve yalnız yaşamak. Aile evini kapatmak ya da emekliliğe uyum sağlamak.	Yalnızlık, depresyon, MKB'ye yol açabilir ya da tersine, MKB depresyona yol açabilir.	Bireysel terapi, yetişkin çocuklarla bağlantı kurma, yaşlılar topluluğuna katılma yardımcı olma.

*AA (Anonyme Alkolikler): Alkol bağımlılığı olan kişiler için bir destek grubudur; **NA (Narkotik Anonimler): Uyuşturucu bağımlılığı olan kişiler için bir destek grubudur. AA'ya benzer şekilde, katılımcılar, anonim olarak bir araya gelir ve birbirlerine destek olur.

Klinik alanda çalışan uzmanlar, alkol etkisi altında büyüyen çocuklarda “bağlanma bozuklukları”nın daha yüksek oranlarda görülmesini, kısmen istismar ve ihmal, kısmen de alkolle ilişkili bilişsel ve sosyal-duygusal işlev bozukluklarına bağlamışlardır (Coles ve ark., 1997; Murase ve ark., 2021; Şimşek ve ark., 2021). Araştırmalar, çocuk istismarı vakalarının üçte birinden iki üçüne kadar bir şekilde madde kullanımının dahil olduğunu ortaya koymaktadır (Mansharamani ve ark., 2018; Serec ve ark., 2012). Bir veya her iki ebeveyni madde kullanım bozukluğundan etkilenmiş çocuklarda görülen olumsuz sonuçlar, hafif düzeyde zararlardan başkalarıyla güvenli ilişkiler kurmada yaşanan zorluklara kadar geniş bir yelpazede görülebilmektedir. Daha ciddi etkiler ise anne madde kullanımı nedeniyle fetüsün zarar görmesiyle başlamakta ve rahim içi dönemde gelişmektedir. Bu durum doğumsal bozukluklar ve fetal alkol sendromuna yol açabilmektedir (Pineles ve ark., 2014). Bu sorunlar, erken müdahale ve genellikle sürekli sosyal hizmet ve ruh sağlığı desteği gerektiren engellere neden olabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, madde kullanan danışanlarını gebelikten korunma önlemleri almaya teşvik ederek, madde kullanımının fetüs üzerindeki riskleri hakkında farkındalık yaratabilir. Eğer bir sosyal hizmet uzmanı, madde kullanım bozukluğu olan hamile bir danışanla çalışıyorsa, danışanı yüksek riskli gebelik kliniklerine yönlendirmesi uygun olabilir.

Tüm bireyler, bağlanma stilleri ve modelleme yoluyla birincil bağlanma figürlerinden duygusal düzenlemeyi öğrenmektedir (Bowlby, 1988). Ancak, madde kullanım sorunları yaşayan ebeveynler, madde kullanımından önce veya sonra duygusal düzensizlikler yaşayabilirler. Bu durum, çocukların ve ergenlerin sağlıklı duygusal düzenleme becerilerini geliştirmelerini zorlaştırabilmektedir. Sonuç olarak, çocuklarda ve ergenlerde depresyon, anksiyete, madde kullanımı gibi içe dönük sorunların yanı sıra, karşı çıkma/karşıtlık, davranış problemleri (örneğin, çalma, yalan söyleme, devamsızlık), öfke patlamaları, saldırganlık, dürtüsellik ve yeniden madde kullanımına yönelme gibi dışa dönük sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Kelley ve ark., 2006; Martens, 2019). Böyle durumlarda, çocuklar, farklı kurumsal yapılar çerçevesinde bir sosyal hizmet uzmanına yönlendirilebilirler. Sosyal hizmet uzmanları, çocukların sosyal ortamlardaki davranışlarını ve oyun sırasında sergiledikleri tutumları gözlemleyerek, ebeveynin madde kullanımıyla ilgili belirtileri araştırabilir. Ayrıca, çocukların sergilediği semptomların aile sistemindeki işlevini değerlendirmek ve bu işlevin ailedeki homeostazı nasıl desteklediğini anlamak önemli bir adımdır. Sosyal hizmet uzmanlarının yardımcı olabileceği yöntemler arasında aile terapisi, ebeveyn eğitimi ve rehberliği, oyun terapisi, sosyal beceri geliştirme programları, başa çıkma becerileri eğitimi, bireysel veya grup terapisi yer alabilir. Bu müdahaleler, okulda, evde veya toplumsal bir alanda uygulanabilir. Ancak, bazı durumlarda, çocuk koruma sistemlerine yönlendirme yapılması da gerekebilir.

Bir ebeveynin madde kullanım bozukluğu olması durumunda, çocuğa fiziksel veya cinsel istismar uygulama olasılığı üç kat artmaktadır (Velleman ve ark., 2016). Bu durumun bir sonucu olarak, çocukların ergenlik döneminde tutuklanma olasılığı %50'den fazla, şiddet içerikli suç işleme olasılığı ise %40 oranında yükselebilmektedir (Aazami ve ark., 2023). İstismara uğrayan çocukların öfke, agresyon, davranış problemleri ve disiplin sorunları gibi dışa dönük sorunlar yaşama olasılığı daha yüksekken, ihmal edilen çocuklar daha çok içe dönük sorunlarla (depresyon, anksiyete, sosyal çekilme, kötü akran ilişkileri) karşılaşma eğilimindedir. Ensest vakalarının ise ebeveynlerin madde kullanımı ile yüksek oranda ilişkili olduğu görülmektedir (Smith ve ark., 2016). Tüm cinsel istismar türlerinde olduğu gibi ensest faillerinin yaklaşık üçte ikisi, suç işlemelerinden önce alkol kullandıklarını belirtmektedir (Institute of Alcohol Studies, 2020). Alkol kötüye kullanımının diğer yaygın bir sonucu, aile içindeki çatışmaların artmasıdır ve bu çatışmalar sıklıkla şiddete dönüşebilir (Şen-Aslan, 2021). Artan stres, gerginlik ve tartışmalar, ilişkilerin bozulmasına neden olabilir ve bu da boşanma ya da ayrılıkla sonuçlanabilir. Alkol kötüye kullanımı sadece eşleri değil, aynı zamanda çocukları da olumsuz etkileyebilir. Alkol kullanan bir babanın yaygın davranışlarından biri, çocuklarına yönelik ihmal ve duygusal istismardır. Bu çocuklar, kendilerini korumak için büyük çaba göstermek zorunda kalabilirler ve kime güveneceklerini bilemedikleri için çoğunlukla kendilerini tuzağa düşmüş gibi hissedebilirler.

Aktif madde kullanımı, bağlanmayı ve sağlıklı duygusal düzenleme için gerekli olan modellemeyi bozabilmektedir (Schindler, 2019). Ebeveynin şiddetli ve sürekli madde kullanımı, ebeveyn ile çocuk arasında bir ayrılığa yol açabilir. Bu ayrılık, ebeveynin hapis cezasına çarptırılması, uzun süreli tedavi sürecine girmesi veya çocuk koruma hizmetlerinin müdahalesi nedeniyle gerçekleşebilir. Böyle durumlarda çocuk, güvensiz veya riskli bir ev ortamından çıkarılarak koruyucu aile, akraba yanına yerleştirme, grup evi ya da konuk evi gibi ev dışı bir yerleştirmeye yönlendirilebilir. Ayrıca, bazı durumlarda bu ayrılık, ebeveynin madde kullanımı nedeniyle aşırı doz, trafik kazası ya da madde kullanımına bağlı tıbbi komplikasyonlar sonucu yaşamını yitirmesiyle de meydana gelebilir. Uzun süreli ayrılıklar, çocuğun bağlanma ve duygusal düzenleme yetenekleri üzerinde olumsuz etkiler bırakabilir. Bu durum, çocuğun travma yanıtı olarak aşırı uyarılmışlık (hiperarousal) veya duyarsızlaşma (numbing) gibi psikolojik bozukluklar geliştirmesine yol açabilir (Wyrick ve Atkinson, 2021). Bu tür travma kaynaklı psikolojik bozukluklar, bireyin ilerleyen dönemlerde başka travmatik olaylara maruz kalma riskini artırabilir. Madde kullanım bozukluğu olan ebeveynlere sahip çocuklar, fiziksel, entelektüel, sosyal ve duygusal alanlarda daha kötü sonuçlarla karşılaşma ve ileride kendi madde kullanımı problemlerini geliştirme riski açısından da daha savunmasızdır (Velleman ve ark.,

2016). Sosyal hizmet uzmanları, travma duyarlı, bağlanma temelli ve sistem odaklı yaklaşımlar kullanarak bireysel ve aile terapisi uygulamalarında yardımcı olabilirler. Bu uygulamalarda, özellikle çok nesilli travmalar ve madde kullanımı gibi özel durumlar göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının rolleri, ebeveynlerin daha etkili bir şekilde ebeveynlik yapmalarını desteklemek, olumlu bir aile ve ilişki dinamiği sağlamak ve sağlıklı iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için ev ortamında müdahale yapılmasını içerebilir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları multidisipliner ekiplerde yer alarak, ihmal edilen veya istismara uğramış çocukların savunuculuğunu yapabilirler. Sosyal hizmet uzmanları, aile mahkemeleri gibi uzmanlaşmış mahkemelerde önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu mahkemelerde, çocuklara ve ailelere rehberlik edebilirler.

Madde bağımlılığı yaşayan bir evde büyüyen birçok çocuk, "ebeveynleşmiş çocuklar" haline gelmektedir (Usher ve ark., 2015). Bu durum, bakım veren kişinin çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayamadığı zaman ortaya çıkmaktadır. Çocuk, kendisini ve belki de daha küçük kardeşlerini, gelişimsel olarak uygun olmayan bir şekilde erken yaşlarda yetiştirmeye başlamaktadır. Bağımlılık sorunu yaşayan bir ebeveynin ihtiyaçları, çocuğun ihtiyaçlarının önünde tutulabilmektedir. Bu durum, çocuğun sağlıklı sınırlar koymakta zorlanmasına, düşünceler, duygular ve davranışlar arasındaki önemli bağlantıları kuramamasına neden olabilir. Ayrıca bu durum, kendilik farkındalığının eksikliğine yol açarken, bazen başkalarının ihtiyaçlarına aşırı dikkat gösterilmesine yol açabilir. Bağımlılık ihtiyaçlarının tersine dönmesi durumuna örnek bir vaka aşağıda sunulmuştur. Örnek vakadan da görüleceği üzere çocuk ebeveynini yetiştirmeye başlamıştır.

Örnek Vaka

Sıla, 15 yaşında bir çocuktur ve okul rehber öğretmeni tarafından kendine zarar verme davranışı nedeniyle sosyal hizmet müdahalesine yönlendirilmiştir. Sıla, mükemmel notlar alan ve arkadaşları tarafından çok sevilen bir çocuktur. Ebeveynleri, Sıla 5 yaşındayken boşanmıştır ve Sıla, 12 yaşına kadar biyolojik annesiyle yaşamıştır. Annesi ve küçük erkek kardeşiyle birlikte yaşadığı evdeki şiddet olayları nedeniyle, babası, Sıla'nın tam velayetini almıştır. Sıla'nın biyolojik annesi alkol bağımlısıdır, iş bulmakta zorlanmaktadır ve sık sık yer değiştirmektedir. Sıla, 5. sınıfta bir akademik yıl içinde 5 kez okul değiştirmiştir. Annesi garsonluk ve barmenlik yapmıştır ve akşam vardiyalarından sonra sık sık alkol almaya çıkmaktadır. Sıla, küçük erkek kardeşine bakıcı rolünü üstlenmiştir. Dokuz yaşından itibaren annesinin bazen sarhoş bir şekilde eve geldiğini ve yatağa gitmesine yardımcı olduğunu hatırlamaktadır. Geceleri annesine bakarken, kusmalarını temizleyip yüzünü silerken ve sabahları erkek kardeşine kahvaltı hazırlayıp okula hazırlamaya yardımcı olurken kendini bir anne gibi hissetmektedir. Sosyal hizmet uzmanına, "Ona çok iyi bakarsam, belki bir gün o da bana bakabilir." diye düşündüğünü aktarmıştır.

Ebeveynlerin bağımlılık sorunu yaşadığı ailelerde, genellikle iletişim becerileri zayıftır ve sağlıklı sınırlar koyma konusunda zorluk yaşanmaktadır (Lloyd ve ark., 2023). Bu ailedeki çocuklar, ebeveynlerinin iletişim ve duygusal düzenleme zorluklarına tanık olmaktadır ve bu durum sıklıkla aile içi şiddetle sonuçlanmaktadır. Bu zorluklar, belirgin bir fiziksel ya da psikolojik bozuklukla tanımlanmasa da çocukların gelişimi, sosyal yaşamı ve kişilerarası ilişkileri üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Bu çocukların sıkça yaşadığı duygular arasında kaygı, korku, depresyon, suçluluk, utanç, yalnızlık, kafa karışıklığı ve öfke yer almaktadır. Çocuklar, ebeveynlerinin bağımlılığını kendilerinin neden olmuş olabileceğini düşünebilirler ya da ailedeki diğer bireylerden ya da toplumdan gizli tutmaları istenebilir. Belki de ebeveynlerinin ruh halinin değiştiğini ya da yoksunluk belirtileri gösterdiğini fark ederler, ancak onlara "Baban hasta, ilacını alması gerek" şeklinde söylemlerde bulunulabilir.

Bir ebeveynin ruh hali, unutkanlıkları ve sürekli meşguliyetleri, çocuğun belirsiz ve düzensiz bir ortamda büyümesine yol açabilmektedir (Morris ve ark., 2017). Bu da çocuğun "Sonrası ne olacak?" ve "Normal olan nedir?" gibi sorular sormasına neden olabilir. Ebeveyninin bağımlılığından etkilenen çocuklar, neredeyse tüm çocukluk dönemi bozukluklarına karşı daha yüksek risk altındadır (Breddehoft, 2021). Bu bağlamda, özellikle yeme bozuklukları, davranış bozuklukları, anksiyete bozuklukları, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve bağımlılıklarla önemli bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, sunulan semptomların işlevini aile sistemleri perspektifinden değerlendirerek bu durumlarla başa çıkabilirler. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları, çocuklar ve ailelere daha doğrudan ve dürüst, ancak gelişimsel olarak uygun iletişim kurmalarına yardımcı olabilir ve gençlerin, ebeveynlerinin bağımlılığıyla ilgili gizli ve açık duygularla başa çıkmalarını sağlayabilir. Bu destek, oyun terapisi, bireysel terapi, aile terapisi ve grup terapisi yoluyla sunulabilir ve bu terapiler çeşitli yataklı, ayaktan tedavi, evde ya da toplum temelli ortamlarda gerçekleştirilebilir.

Ebeveynlerin madde kullanımı, bazı çocuklar için eğitimle ilgili sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Smith ve ark., 2016). Çocukluk dönemindeki izinsiz devamsızlıklar, ergenlik döneminde daha ciddi devamsızlık sorunlarına dönüşebilir ve bu da okuldan ayrılma ile sonuçlanabilir. Erken çocukluk döneminde, ebeveynler çocuklarına daha az kitap okumakta ve öğrenmeye dayalı uyarı sağlama konusunda eksiklikler yaşayabilmektedir. Erken çocukluk döneminde, ebeveynler çocuklarına daha az kitap okuyup çocuklarını öğrenmeye teşvik etme konusunda yetersiz kalabilirler. Çocukları okul çağına geldiklerinde ise ebeveynler, çocuklarının ödevlerine yardımcı olma, okul performansını izleme ve görevleri takip etme konusunda daha az erişilebilir olmaktadır. Çocuklar, kaotik bir ev ortamına bağlı olarak artan kaygı seviyeleri nedeniyle dikkat ve konsantrasyon sorunları yaşayabilirler. Düzensiz uyku ve yemek saatleri, aile içi şiddet ve güvenlik sorunlarına tanıklık etmek, bu çocukların okulda öğrenme ve davranış sorunlarının artmasına katkıda bulunabilir. Temel hayatta kalma ihtiyaçları karşılanmadığında, çocukların daha yüksek düzeyde düşünme ve öğrenme üzerine odaklanmaları zordur. Ev ortamına benzer şekilde, madde bağımlılığı yaşayan ebeveynlerle öğretmenler ve okul sistemi arasındaki iletişim de zayıftır. Sosyal hizmet uzmanlarının rolü, gençlere okul temelli destekleyici hizmetler sunmayı, aynı zamanda öğrencileri okul dışı bakım, özel ders hizmetleri veya akran desteği ile bağlantıya geçirmeyi içerebilir. Evde ve ayaktan aile terapisi ile eğitim desteği, ebeveynlerin daha etkili bir şekilde ebeveynlik yapmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu destek, ebeveynlerin okul devamsızlığı ve okul performansı üzerinde kontrol

sağlama, ödülleri kullanma, ayrıca okul sistemi ile iletişim kurmalarını desteklemeyi içermektedir. Sosyal hizmet uzmanları, bireyselleştirilmiş eğitim planı toplantılarına katılarak, özel eğitim için okul yönlendirmeleri yaparak, psiko-egitimsel ve nöropsikolojik testler talep ederek öğrencilere yardımcı olabilirler. Ayrıca, çocuk ve ergen psikiyatristlerine ilaç değerlendirmesi için yönlendirmeler yapmak ve öğretmenlere sınıf içi davranış müdahaleleri konusunda destek sağlamak da faydalı olabilir.

Çocuklar yetişkinliğe geçerken -tıpkı ebeveynlerinin onlardan etkilendiği gibi- ebeveynlerinden güçlü bir şekilde etkilenmektedirler (Diamond, 2024). Madde kullanımı bozukluklarını sürdüren bir faktör, aile üyelerinin sıklıkla "yardımcı" olmalarıdır (Peterson, 2024). Yardımcı olmak, bir kişinin madde kullanımının sonuçlarını tam olarak deneyimlemesini engelleyen bir tür uyum sağlamadır. Yardımcı olmanın bir örneği olarak, 25 yaşındaki bir erkeğin ebeveynlerinin onu defalarca hapisten kurtarması ve uyuşturucu ile ilgili tutuklamalar sonucu oluşan avukat ve mahkeme masraflarını ödemeleridir. Ebeveynler, çocuklarına yardım etmeye çalışırken, aynı zamanda evdeki dengeyi korumaya çalışırlar, ancak bu durumun ikincil etkisi, çocuğun madde kullanımının sonuçlarıyla yüzleşmemesidir. Sonuç olarak, madde kullanım bozukluğunun sürmesi daha olası hale gelmektedir. Ebeveynler, çoğu zaman çocuklarının madde kullanımı nedeniyle kendilerini suçlama eğilimindedirler ve problemi çözmek konusunda sorumlu hissederler. Kühn ve Slabbert (2017), babaların alkol kötüye kullanımı konusundaki görüşlerini ele aldıkları bir çalışmada, aile sistemleri teorisini kullanarak bu etkileşimleri incelemişlerdir. Bu teoriye göre, bir baba alkol kullandığında, bu durumun ailenin tamamını etkileyerek, tüm aileyi zora sokması kaçınılmazdır. Araştırmanın bulguları, babaların alkol kötüye kullanımının, ailenin refahında ciddi bir düşüşe neden olduğunu ortaya koymaktadır. Çiftler, stres, çatışma, aile içi şiddet ve boşanma gibi risklerle daha fazla karşı karşıya kalırken; çocuklar ise ihmal ya da istismara uğrayabilmektedir. Alkol kötüye kullanımı, aile dinamiklerinde ciddi strese ve zarara yol açabilmektedir. Bu stres unsurlarından biri, babanın belirsiz davranışlarıdır. Baba, genellikle ebeveynlik sorumluluklarını yerine getiremeyerek aile dengesini bozmakta ve işsizlik gibi durumlar nedeniyle gelir kaybı yaşanabilmektedir. Elde edilen gelir ise çoğunlukla alkole harcılandığından, finansal sorunlar ortaya çıkmakta ve aile büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Sosyal Hizmet Uygulaması İçin Çerçeve

Sosyal hizmet uygulamaları, bireylerin, ailelerin ve toplulukların karşılaştığı karmaşık sorunları çözmeye yönelik çok disiplinli bir yaklaşımla şekillenmektedir (Gençer ve ark., 2021). Bu çerçeve, sosyal hizmet uzmanlarının, insan ihtiyaçlarını anlamalarına, çevresel sistemlerin etkilerini değerlendirmelerine ve güçlendirme odaklı müdahaleler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Özellikle madde kullanım bozuklukları gibi hassas alanlarda, sosyal hizmet uygulaması, bireylerin sağlığına, ilişkilerine ve toplumsal entegrasyonuna katkıda bulunacak etkili stratejilerle desteklenmelidir. Danışanlara, özellikle bilinen ya da şüphelenilen madde kullanım bozukluğu olanlara, gizliliklerinin korunacağı konusunda güvence verilmelidir. Madde kullanım bozukluğu utanç ve damgalama ile ilişkilendirilmesi nedeniyle, doğru bilgi alabilmek için bu güvence son derece önemlidir. Sosyal hizmet uzmanları, danışanlara madde kullanım bozukluklarının olup olmadığını uygun bir şekilde sorabilir ve madde kullanım bozukluklarıyla başa çıkmak için nasıl yardımcı olabileceklerini açıklayabilirler. Sosyal hizmet uzmanları, bölgelerindeki klinik ve topluluk kaynakları hakkında bilgi sahibi olmalı ve gerektiğinde bu kaynaklara yönlendirme yapmalıdır. Bu kaynaklar, metadon klinikleri, ayakta tedavi, detoksifikasyon merkezleri, yataklı tedavi ortamları ve öz yardım toplantılarını içerebilir. Birçok sosyal hizmet uzmanının, bildirim yükümlülükleri olduğu için özellikle madde kullanım bozukluğuna sahip çocukları olan bireylerle çalışmaları etik ikilemler yaratabilir. Birçok danışan bu konuyu bilebilir ve çocuk koruma hizmetlerine bildirilme korkusuyla madde kullanımını hakkında bilgi vermekten kaçınabilirler. Sosyal hizmet uzmanları, bu rolleri danışanlarına açıklamalı ve raporlama gerektiren durumlar hakkında açık olmalıdır. Aynı zamanda danışanlara ihtiyaç duydukları desteği almalarına yardımcı olmak için ellerinden geleni yapacaklarını vurgulamalıdır. Müdahale sürecinde dürüst olmak, güven oluşturulmasına yardımcı olabilir. Sosyal hizmet uzmanları, madde bağımlılığı konusunda kendi önyargılarının da farkında olmalıdır. Danışanlar, olumlu bir terapötik ilişki kurduklarında ve sosyal hizmet uzmanına güven duyduklarında madde kullanım durumlarını açıklayabilirler.

Madde kullanım bozuklukları, aileleri ve çocukları her gelişim alanında etkilemektedir (Smith ve ark., 2016). Sosyal hizmet uzmanları, bu sorunların gidişatını değiştirmek için birçok noktada müdahale etme fırsatına sahiptir. Herhangi bir danışanı değerlendirirken, bireyin, ailenin ve mevcut madde kullanımının geçmişi hakkında sorular sormak çok önemlidir. Ancak, bu süreçte danışanları savunmacı bir tutuma yöneltmemek kritik bir noktadır. Bu bağlamda, motivasyonel görüşme stratejileri, güven oluşturmak, değişim için motivasyonu artırmak ve dirençleri azaltmak amacıyla etkili bir şekilde kullanılabilir (Miller ve Rollnick, 2002; Miller ve Rose, 2010). Motivasyonel görüşme, bireylerin değişim motivasyonunu artırmayı ve dirençlerini azaltmayı amaçlayan etkili bir danışmanlık yöntemidir. William Miller ve Stephen Rollnick tarafından geliştirilen bu yaklaşım, bağımlılık, sağlıklı yaşam alışkanlıkları ve davranış değişikliği gerektiren durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemin temel ilkeleri arasında, danışanın duygularını ve düşüncelerini yargılamadan anlamaya çalışarak empati göstermek ve böylece güven ortamı oluşturmak yer almaktadır. Ayrıca, danışanın mevcut davranışları ile hedefleri arasındaki farkı gözlemlemesini sağlayarak değişim motivasyonunu artırma hedeflenmektedir. Dirençle tartışmaktan kaçınarak kabul edici bir tutum sergilenmekte ve danışanın bu dirençle kendi başına yüzleşmesine olanak tanınmaktadır. Değişim kararının tamamen danışanın kontrolünde olması, onun kendi kararlarının sorumluluğunu almasını sağlarken, değişimle ilgili olumlu ifadelerin teşvik edilmesi ise içsel motivasyonu güçlendirmektedir.

Değerlendirme sürecinde ise yalnızca bireyin değil, aynı zamanda aile üyelerinin (ebeveynler, kardeşler ve geniş aile üyeleri) de göz önünde bulundurulması gerekebilir. Bu değerlendirme, bir genogram kullanılarak gerçekleştirilebilir (McGoldrick ve Gerson, 1985). Genogramlar, madde kullanım kalıplarını görsel olarak göstermekle birlikte, aile üyelerinin madde kullanımı geçmişine dair doğrudan soru sormadan değerli bilgiler elde edilmesine olanak tanımaktadır. Bu yöntem, savunmacı tepkileri en aza

indirmeye yardımcı olmaktadır. Madde kullanım bozukluğu belirlendikten sonra, danışana bu sorunun ne anlama geldiğini, mevcut tedavi seçeneklerini ve iyileşme aşamalarını anlatmak faydalı olabilir. Danışanın, madde kullanımının kendisi ve aile sistemi üzerindeki etkilerini paylaşması teşvik edilebilir. Ayrıca, danışanın aile içindeki deneyimlerine ilişkin duygularını ifade etmesi, hem madde kullanımıyla yaşamının getirdiği sessizliği kırmaya yardımcı olur hem de bu soruna katkıda bulunan bilişsel ve davranışsal kalıpları fark etmesini sağlayabilir. Değerlendirme sonucunda, danışanın veya aile üyelerinin tedavi almasının faydalı olacağı sonucuna varılırsa, resmi bir değerlendirme yapılması ya da tedaviye yönlendirilmesi önemlidir. Tespit edilmeyen bir madde kullanımı sorunu, herhangi bir problemin çözümünü etkisiz hale getirebilir.

Madde kullanım bozukluğuna yönelik gerçekleştirilen müdahaleler kapsamında bireylerin tedavi süreçlerinde sosyal destek mekanizmalarının önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (Kumar ve ark., 2021). Akranlar, aile üyeleri ve diğer destek ağları, tedavi sürecini olumlu yönde etkileyerek, bireylerin topluma yeniden entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Haverfield ve ark. (2019), psikiyatrik tanı alan ve madde kullanım bozukluğu olan danışanların topluma yeniden entegrasyon süreçlerinde sosyal desteklerin etkisini incelemiştir. Çalışma, taburculuk sonrası geliştirilmiş tedavi yöntemlerini, geleneksel telefonla izleme tedavileriyle karşılaştırmak için randomize bir yöntem kullanmıştır. Geliştirilmiş taburculuk sonrası tedavi kapsamında bireysel ve grup psikoterapisi, davranış yönetimi ve psikofarmakoloji yer almıştır. Katılımcılar, taburculuktan sonraki 3., 9. ve 15. aylarda değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana teması, madde kullanımını bırakmaya çalışan bireyleri desteklemek amacıyla akranlar ve aileler gibi destek ağlarına odaklanmaktır. İlgili çalışma, yatılı tedavi programları dışındaki destek unsurlarının, eş zamanlı tanımlara sahip danışanlar için ne kadar faydalı olduğunu değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın sonuçları, zayıf aile desteğinin, eş zamanlı şizofreni ve madde kullanımı olan danışanlarda, ruh sağlığı hizmeti kullanımının olumsuz etkilerini artırdığını göstermiştir. Ayrıca aile bağları, geçmişteki çatışmalar, istismar ve travmalar, bireyin yaşadığı sorunları daha da şiddetlendirebilir. Bu tür olguların olumsuz deneyimlerle şekillenmesi, kişinin tedavi sürecini zorlaştırabilmekte ve mevcut problemlerini derinleştirebilmektedir.

Madde kullanım bozukluğu, sadece bireyi değil, aynı zamanda onun yakın çevresini, özellikle de aile üyelerini etkileyen bir durumdur. Aile üyeleri, tedavi sürecinde genellikle göz ardı edilse de onların da desteğe ihtiyacı vardır. Denomme ve Benhanoh (2017), madde kullanım bozukluğu olan bireylerin aile üyeleri için aile odaklı tedavi programlarının faydalarını araştırmış ve bu tedavi yaklaşımlarının önemini vurgulamıştır. Çalışma, madde kullanım bozukluğunun yalnızca bireyi değil, aileyi de etkilediğini, bu nedenle aile üyelerinin tedavi sürecinde göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca stresin, algılanan sosyal desteğin ve aile işlevselliğinin ve başa çıkma becerilerinin sağlığın güçlü belirleyicileri olduğunu ve bir aile üyesinin madde kullanımıyla ilgili sorunlardan etkilendiği belirtilmiştir. Bu nedenle, aile odaklı programlar, bu faktörleri hedef almalı ve aile üyelerinin madde kullanım bozukluklarıyla başa çıkmalarına ve sağlıklı bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olmayı amaçlamalıdır.

Sosyal hizmet uygulamalarında, madde kullanım bozukluğu ilgili sorunlarla başa çıkabilmek için etkili tedavi yöntemlerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Easton ve ark. (2018), partner şiddeti nedeniyle tutuklanmış ve madde kullanım bozukluğu olan bireyler için en etkili terapi yöntemini incelemek amacıyla bir randomize kontrol çalışması gerçekleştirmişlerdir. Çalışmaya dahil edilen 63 erkekte 29'u bilişsel davranışçı terapi alırken, 34'ü uyuşturucu danışmanlığına yönlendirilmiştir. Çalışmada, aile içi şiddet faillerinin yaklaşık %50'sinde madde kullanım bozukluğu tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, bilişsel davranışçı terapinin, uyuşturucu danışmanlığına göre daha etkili olduğunu göstermiştir. Sekiz hafta süren tedaviden sonra, bilişsel davranışçı terapi alan katılımcılar, şiddet davranışlarının daha belirgin bir azalma göstermiştir. Özellikle, bilişsel davranışçı terapi grubundaki katılımcılar daha az alkol ve kokain kullanım ve şiddet davranışlarını daha az sergilemişlerdir. Madde kullanım bozukluğu ve aile içi şiddet terapisi, şiddet davranışlarını azaltmada daha başarılı olmuş, katılımcılar ortalama 1.14 gün şiddet uygularken, uyuşturucu danışmanlığına katılanlar ortalama 11.07 gün şiddet davranışı bildirmiştir. Sonuç olarak, madde kullanım bozukluğu ve partner şiddeti arasındaki ilişkiyi ele almak için bilişsel davranışçı terapi, uyuşturucu danışmanlığından daha etkili bir tedavi yöntemi olarak bulunmuştur. Bilişsel davranışçı terapi, madde kullanımını şiddet davranışlarını artıran bir etken olarak görerek, bu davranışları azaltmaya yönelik beceriler geliştirmeye odaklanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarından da görüldüğü üzere bilişsel davranışçı terapi madde kullanım bozuklukları tedavisinde yaygın olarak kullanılan ve etkinliği kanıtlanmış bir yaklaşımdır. Birçok çalışma, bilişsel davranışçı terapinin madde kullanım bozukluklarıyla mücadele eden bireyler için davranışsal ve bilişsel süreçleri hedef alarak madde kullanımını azalttığını ve tedavi sonuçlarını iyileştirdiğini göstermektedir (McHugh ve ark., 2010; Zamboni ve ark., 2019). Örneğin, 5.398 katılımcıyı içeren bir meta-analiz, bilişsel davranışçı terapinin alkol kullanım bozukluğu ve diğer madde bağımlılıklarında etkili olduğunu ortaya koymuştur (Magill ve ark., 2019). Meta-analizde yer alan çalışmalar, tedavi yönteminin bireysel veya grup terapisi şeklinde uygulanmasına ve kullanılan madde türüne (alkol, kokain, opiatlar vd.) göre değişiklik gösterse de genel olarak bilişsel davranışçı terapinin madde kullanımını azaltmada ve uzun dönem iyileşme sağlamakta etkili olduğunu göstermiştir. Bir başka sistematik inceleme (Mhaidat ve ark., 2023), ikili tanı (hem madde kullanım bozukluğu hem de psikiyatrik tanı alan bireyler) bulunan bireylerde bilişsel davranışçı terapinin, özellikle nüksü önleme teknikleriyle birleştirildiğinde, madde kullanımını ve isteklerini önemli ölçüde azalttığını ve kişilere yüksek riskli durumlarla başa çıkma konusunda beceri kazandırdığını göstermiştir. Bu bulgular, bilişsel davranışçı terapinin madde kullanım bozukluklarıyla mücadelede esnek ve kanıta dayalı bir tedavi seçeneği olduğunu ve bağımlılık sürecinin kökenlerine inerek daha sağlıklı başa çıkma mekanizmaları geliştirmelerine yardımcı olduğunu desteklemektedir.

Madde kullanım bozukluğu şüphesi veya tespiti durumunda, sosyal hizmet uzmanlarının uygun müdahalelerde bulunabilmesi için sistematik ve dikkatli bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Bu süreç, danışanın ihtiyaçlarını anlamaktan, etkili

yönlendirmeler yapmaya kadar çeşitli adımları içerebilmektedir (NASW, 2013; National Institute on Drug Abuse, 2023; Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2020):

1. Madde kullanım bozukluğu durumunun düzenli olarak değerlendirilmesi ve gerektiğinde bireyin ileri düzey değerlendirme ya da tedavi için uzman bir kliniğe yönlendirilmesi.
2. Eğer sorun tespit edilirse, danışanın bilgilendirilmesi.
 - Madde kullanım bozukluğu, tedavi, iyileşme süreci ve nüks hakkında danışana bilgi verilmesi.
 - Aile geçmişinde, geçmişte veya halen mevcut olan madde kullanım bozukluğu durumlarının değerlendirilmesi.
3. Madde kullanım bozukluğunun danışan ve aile üzerindeki etkilerinin incelenmesi.
 - Danışanın duygularını keşfetmesine yardımcı olunması.
 - Çocuklar ve geniş aile üzerindeki etkilerinin araştırılması.
4. Danışanın ait olduğu aile yapısının keşfedilmesi ve değerlendirilmesi.
 - Örneğin, birleşik aile, tek ebeveynli aile gibi farklı aile yapılarındaki özelliklerin göz önünde bulundurulması.
5. Ailenin gelişimsel aşamasının anlaşılması.
 - Örneğin, ergenlik çağındaki aileler ya da yaşlanmakta olan aileler gibi aşamaların değerlendirilmesi.
6. Aile üyelerine uygun tedavi yönlendirmelerinin yapılması.
 - Aile terapisi, çift terapisi.
 - Oyun terapisi, sosyal beceri eğitimi.
 - Ebeveyn eğitimi.
 - Psikiyatrik hizmetler.
7. Okul sistemleriyle iş birliği yapılması.
 - Danışanların okul temelli hizmetlere, okul sonrası bakım programlarına ve özel derslere erişiminin desteklenmesi.
 - Psiko-eğitimsel ya da nöropsikolojik testlerin gerekli olduğu durumlarda yönlendirme yapılması.
 - Bireyselleştirilmiş Eğitim Planı gibi uygulamaların geliştirilmesi gerekiyorsa, ebeveynlere bu süreçte savunuculuk yapmaları için rehberlik edilmesi.
8. Uzmanlaşmış mahkemelere yönlendirme yapılması.
 - Eğer uygun görülürse, danışanların aile mahkemesine yönlendirilmesi.
9. Madde kullanım bozukluğu olan danışanları hamilelik öncesi süreç hakkında bilgilendirilmesi.
 - Hamilelikte ilaç kullanımının fetüse olası riskleri hakkında eğitim verilmesi.
10. Madde kullanım bozukluğu olan bireyler ve aileleri için destek grupları hakkında bilgi sağlanması.
 - Danışanlara AA, NA gibi gruplar, eğer varsa aile üyeleri için destek grupları hakkında bilgi verilmesi.
 - Buldukları bölgedeki toplantı yerleri ve saatleri konusunda yönlendirme yapılması.
11. Güvenlik sorunları için gerekli yönlendirmelerin yapılması.
 - Çocuklarla ilgili güvenlik sorunları varsa çocuk koruma sistemlerine; yaşlılar için ise yaşlı koruma hizmetlerine yönlendirme yapılmasının değerlendirilmesi.
12. Mevcut yaşam koşullarının ve güvenliğin değerlendirilmesi.
 - Danışanın yaşam koşullarının fiziksel olarak güvenli olup olmadığının incelenmesi.
 - Geçmişte ya da şu anda aile içi şiddet olayları olup olmadığının araştırılması.

Sonuç olarak, madde kullanım bozukluğu ile mücadele eden bireyler ve aileleri için sosyal hizmet uzmanlarının kapsamlı ve çok yönlü bir müdahale süreci benimsemesi büyük önem taşımaktadır. Bu süreç, bireylerin ve ailelerin ihtiyaçlarına uygun profesyonel destek sağlamak, yaşam kalitelerini artırmak ve tedavi sürecini güçlendirmek için çok sayıda farklı alanı kapsamaktadır. Etkili müdahaleler, sadece bireysel tedavi planlarını değil, aynı zamanda aile terapisi, eğitim ve toplumsal destek gruplarının desteğiyle bütünsel bir yaklaşımı içermelidir. Sosyal hizmet uzmanlarının, danışanları doğru kaynaklara yönlendirmeleri ve onların iyileşme süreçlerinde rehberlik yapmaları, uzun vadeli başarı için kritik bir rol oynamaktadır.

Sonuç

Madde kullanım bozukluğu, yalnızca bireylerin fiziksel sağlıklarını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ruhsal durumlarını, aile dinamiklerini ve toplumsal ilişkilerini de derinden etkilemektedir. Bu sorunun çözülmesinde sosyal hizmet uzmanlarının rolü, sadece bireylerin tedavi sürecine yardımcı olmakla sınırlı değildir. Sosyal hizmet uzmanlarının bu sorunun sosyal, psikolojik ve çevresel boyutlarını dikkate alarak çok yönlü bir yaklaşım geliştirmelerini gerektirmektedir. Madde kullanım bozukluğu, aileler, arkadaşlar ve topluluklar üzerinde büyük bir baskı yaratırken, bu etkileşimlerin tedavi sürecine dahil edilmesi, bireylerin tedaviye uyumlarını artırmaktadır. Aile içindeki işlevsizlik, genellikle bireylerin madde kullanımını tetikleyici bir faktör olabileceği için aile terapisi ve akran desteği gibi faktörler tedavi sürecinin önemli bileşenlerindedir.

Bilişsel davranışçı terapi gibi terapötik yöntemler, bireylerin düşünce kalıplarını değiştirmeyi ve olumlu davranışlar geliştirmeyi hedeflerken, aynı zamanda madde kullanımına neden olan psikolojik tetikleyicilerin de anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bu terapötik yaklaşım, madde kullanımını sadece bir davranış değil, aynı zamanda derinlemesine ele alınması gereken bir psikolojik olgu olarak kabul etmektedir. Madde kullanım bozukluğu ile başa çıkma sürecinde, sadece bireyin tedavi edilmesi yeterli değildir. Bunun yanında aile üyelerinin de bu süreçte doğru bir şekilde yönlendirilmeleri, tüm sistemin sağlıklı bir şekilde işlev görmesini sağlayabilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçteki rolü, yalnızca bireyleri tedaviye yönlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal bağlamda madde kullanımını engellemeye yönelik stratejiler geliştirmektir. Okul sistemleri, iş yerleri ve toplumlar gibi çevresel faktörlerin tedavi sürecine dahil edilmesi, daha kapsamlı bir iyileşme sürecine olanak tanımaktadır. Bu tür müdahaleler, bireylerin yalnızca madde kullanımını bırakmalarını sağlamamakta, aynı zamanda topluma yeniden entegre olmalarını ve sağlıklı yaşam becerilerini kazanmalarını da destekleyebilir. Sonuç olarak, madde kullanım bozukluğuyla mücadelede multidisipliner bir yaklaşım gereklidir. Sosyal hizmet uzmanlarının, bireylerin psikolojik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bir tedavi süreci oluşturması, tedavinin etkili ve kalıcı olmasını sağlayabilir. Bütünsel bir tedavi süreci, yalnızca bireyleri iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıların da sağlıklı bir şekilde işlev görmesine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Aazami, A., Valek, R., Ponce, A. N., & Zare, H. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences, 12*(9), 474. <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>
- Baldwin, S., Christian, S., Berkeljon, A., & Shadish, W. (2012). The effects of family therapy for adolescent delinquency and substance abuse: A meta-analysis. *Journal of Marital and Family Therapy, 38*(1), 281–304. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2011.00251.x>
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. Routledge.
- Bredehoft, D. J. (2021, August 5). How parental substance abuse affects children. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-age-of-overindulgence/202108/how-parental-substance-abuse-affects-children>
- Brown, J., & Christensen, D. (1986). *Family therapy theory and practice*. Brooks/Cole.
- Carter, E., & McGoldrick, M. (Eds.). (1989). *The changing family life cycle: A framework for family therapy* (2nd ed.). Gardner Press.
- Coles, C. D., Platzman, K. A., Raskind-Hood, C. L., Brown, R. T., Falek, A., & Smith, I. E. (1997). A comparison of children affected by parental alcohol exposure and attention deficit hyperactivity disorder. *Alcoholism: Clinical & Experimental Research, 21*(1), 150–161. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.1997.tb01974.x>
- Denomme, W. J., & Benhanoh, O. (2017). Helping concerned family members of individuals with substance use and concurrent disorders: An evaluation of a family member-oriented treatment program. *Journal of Substance Abuse Treatment, 79*, 34–45. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2017.05.012>
- Diamond, R. (2024, March 6). The importance of positive adult-child relationships. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/gb/blog/preparing-for-parenthood/202403/the-importance-of-positive-adult-child-relationships>
- Easton, C. J., Crane, C. A., & Mandel, D. (2018). A randomized controlled trial assessing the efficacy of cognitive-behavioral therapy for substance-dependent domestic violence offenders: An integrated substance abuse-domestic violence treatment approach (SADV). *Journal of Marital and Family Therapy, 44*(3), 483–498. <https://doi.org/10.1111/jmft.12162>
- Friedman, B. D., & Allen, K. M. (2014). Systems theory. In J. R. Brandell (Ed.), *Essentials of clinical social work* (pp. 123–138). Sage. <https://doi.org/10.13140/2.1.1132.9281>
- Gençer, Ç., Er, F., Barut, B., & Kara, Y. (2021). Koruyucu sağlık hizmetlerinin sunumunda sosyal hizmet mesleğinin önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(3), 1125–1142. <https://doi.org/10.33417/tsh.845895>
- Haber, J., Bucholz, K. K., Jacob, T., Grant, J. D., Scherrer, J. F., Sartor, C. E., Heath, A. C. (2010). Effect of paternal alcohol and drug dependence on offspring conduct disorder: Gene-environment interplay. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs, 71*(5), 652–663. <https://doi.org/10.15288/jsad.2010.71.652>
- Haverfield, M. C., Ilgen, M., Schmidt, E., Shelley, A., & Timko, C. (2019). Social support networks and symptom severity among patients with co-occurring mental health and substance use disorders. *Community Mental Health Journal, 55*(5), 768–776. <https://doi.org/10.1007/s10597-019-00396-7>
- Hawkins, D., Catalano, R., & Miller, J. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early childhood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin, 112*(1), 64–105. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.64>
- Henn, M., Weinstein, M., & Foard, N. (2009). *A short introduction to social research*. SAGE Publications.
- Institute of Alcohol Studies. (2020, December). *Domestic abuse, sexual assault, and child abuse*. <https://www.ias.org.uk/wp-content/uploads/2020/12/Domestic-abuse-sexual-assault-and-child-abuse.pdf>

- Kara, Y. (2019). Makro sosyal hizmet çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının önemi. *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 155-169.
- Kelley, M. L., French, A., Bountress, K., Keefe, H. A., Schroeder, V., Steer, K., Fals-Stewart, W., & Gumienny, L. (2007). Parentification and family responsibility in the family of origin of adult children of alcoholics. *Addictive Behaviors*, 32(4), 675–685. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2006.06.010>
- Kumar, N., Oles, W., Howell, B. A., Janmohamed, K., Lee, S. T., Funaro, M. C., O'Connor, P. G., & Alexander, M. (2021). The role of social network support in treatment outcomes for medication for opioid use disorder: A systematic review. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 127, 108367. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2021.108367>
- Kühn, J., & Slabbert, I. (2017). The effects of a father's alcohol misuse on the wellbeing of his family: Views of social workers. *Social Work*, 53(3), 409–422. <https://dx.doi.org/10.15270/52-2-578>
- Lander, L., Howsare, J., & Byrne, M. (2013). The impact of substance use disorders on families and children: From theory to practice. *Social Work in Public Health*, 28(3–4), 194–205. <https://doi.org/10.1080/19371918.2013.759005>
- Lloyd, A., Broadbent, A., Brooks, E., Bulsara, K., Donoghue, K., Saijaf, R., Lawrence, P. J., Leung, G., Mitchell, M., & Stone, P. (2023). The impact of family interventions on communication in the context of anxiety and depression in those aged 14–24 years: Systematic review of randomized control trials. *BJPsych Open*, 9(5), e161. <https://doi.org/10.1192/bjo.2023.545>
- Magill, M., Ray, L., Kiluk, B., Hoadley, A., Bernstein, M., Tonigan, J. S., & Carroll, K. (2019). A meta-analysis of cognitive-behavioral therapy for alcohol or other drug use disorders: Treatment efficacy by contrast condition. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 87(12), 1093–1105. <https://doi.org/10.1037/ccp0000447>
- Mansharamani, H., Patil, P. S., Behere, P. B., Mansharamani, D., & Nagdive, A. (2018). Psychiatric morbidity in children of alcoholic parents. *Industrial Psychiatry Journal*, 27(2), 226–230. https://doi.org/10.4103/ipj.ipj_57_17
- Martens, M. (2019). A phenomenological examination of resilience in adult children of alcoholics (Doctoral dissertation, Walden University). Walden University ScholarWorks. <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/6351/>
- McGoldrick, M., & Gerson, R. (1985). *Genograms in family assessment*. W.W. Norton & Company.
- McHugh, R. K., Hearon, B. A., & Otto, M. W. (2010). Cognitive behavioral therapy for substance use disorders. *The Psychiatric Clinics of North America*, 33(3), 511–525. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2010.04.012>
- Mhaidat, I., Taherian, M. R., Hashemi Nazari, S. S., et al. (2023). Effect of cognitive-behavioural therapy on resilience and relapse in adult patients with substance use disorder: A systematic review protocol. *BMJ Open*, 13, e067115. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-067115>
- Miller, W. R., & Rollnick, S. (2002). *Motivational interviewing*. Guilford Press.
- Miller, W. R., & Rose, G. S. (2010). Motivational interviewing in relational context. *American Psychologist*, 65(4), 298–299. <https://doi.org/10.1037/a0019487>
- Monari, E. N., Booth, R., Forchuk, C., & Csiernik, R. (2024). Experience of family members of relatives with substance use disorders: An integrative literature review. *Creative Nursing*, 30(3), 232–244. <https://doi.org/10.1177/10784535241252169>
- Morris, A. S., Criss, M. M., Silk, J. S., & Houlberg, B. J. (2017). The impact of parenting on emotion regulation during childhood and adolescence. *Child Development Perspectives*, 11(4), 233–238. <https://doi.org/10.1111/cdep.12238>
- Murase, H., Simons, R. M., & Simons, J. S. (2021). Distinct paths to alcohol problems: Impacts of childhood maltreatment, attachment insecurity, and interpersonal problems. *Addictive Behaviors*, 115, 106780. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106780>
- National Association of Social Workers. (2013). *NASW standards for social work practice with clients with substance use disorders*. <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/NASW-Standards-for-Social-Work-Practice-with-Clients-with-Substance-Use-Disorders>
- National Institute on Drug Abuse. (2023, January 6). *Screening and assessment tools chart*. National Institute on Drug Abuse. <https://nida.nih.gov/nidamed-medical-health-professionals/screening-tools-resources/chart-screening-tools>
- Tolley, N. S. (1994). Oncology social work, family systems theory, and workplace consultations. *Health & Social Work*, 19(3), 227–230. <https://doi.org/10.1093/hsw/19.3.227>
- Peterson, J. (2024, November 14). Substance abuse effects on family: Unseen impacts. *Safety First Blog*. <https://safetyfirst.blog/substance-abuse-effects-family/>

- Pineles, B. L., Park, E., & Samet, J. M. (2014). Systematic review and meta-analysis of miscarriage and maternal exposure to tobacco smoke during pregnancy. *American Journal of Epidemiology*, 179(7), 807–823. <https://doi.org/10.1093/aje/kwt334>
- Ram, D., Whipple, C. R., & Jason, L. A. (2016). Family dynamics may influence an individual's substance use abstinence self-efficacy. *Journal of Addiction and Preventive Medicine*, 2(1), 106. <https://doi.org/10.19104/japm.2016.106>
- Roozen, H. G., de Waart, R., & van der Kroft, P. (2010). Community reinforcement and family training: An effective option to engage treatment-resistant substance-abusing individuals in treatment. *Addiction*, 105(10), 1729–1738. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2010.03096.x>
- Schindler, A. (2019). Attachment and substance use disorders—Theoretical models, empirical evidence, and implications for treatment. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 727. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00727>
- Serec, M., Svab, I., Kolšek, M., Svab, V., Moesgen, D., & Klein, M. (2012). Health-related lifestyle, physical, and mental health in children of alcoholic parents. *Drug and Alcohol Review*, 31(7), 861–870. <https://doi.org/10.1111/j.1465-3362.2012.00424.x>
- Silva, D. M. R. D., Costa, D. T., Rocha, G. S. A., Monteiro, E. M. L. M., Gomes, B. D. M. R., Souza, C. F. Q., & Aquino, J. M. (2021). Association between family dynamics and use of alcohol, tobacco, and other drugs by adolescents. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 74(3), e20200829. <https://doi.org/10.1590/0034-7167-2020-0829>
- Smith, V. C., Wilson, C. R., Ryan, S. A., Gonzalez, P. K., Patrick, S. W., Quigley, J., Siqueira, L., & Walker, L. R. (2016). Families affected by parental substance use. *Pediatrics*, 138(2), e20161575. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1575>
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2020). *Comprehensive case management for substance use disorder treatment*. <https://store.samhsa.gov/sites/default/files/PEP20-02-02-013.pdf>
- Şen-Aslan, H. (2021). A family problem: The effects of parental alcohol on children. *Nesne*, 9(19), 127–138. <https://doi.org/10.7816/nesne-09-19-10>
- Şimşek, G., Ünübol, B., & Bilici, R. (2021). Attachment styles of parents with alcohol use disorder and the relation of their parenting perception to their parenting attitudes. *Alpha Psychiatry*, 22(6), 308–317. <https://doi.org/10.1530/alphapsychiatry.2021.21239>
- Usher, A. M., McShane, K. E., & Dwyer, C. (2015). A realist review of family-based interventions for children of substance abusing parents. *Systematic Reviews*, 4(1), 177. <https://doi.org/10.1186/s13643-015-0158-4>
- Velleman, R., & Templeton, L. J. (2016). Impact of parents' substance misuse on children: An update. *BJPsych Advances*, 22(2), 108–117. <https://doi.org/10.1192/apt.bp.114.014449>
- Wyrick, P., & Atkinson, K. (2021, October). Examining the relationship between childhood trauma and involvement in the justice system. *NIJ Journal*, 283. Retrieved December 13, 2024, from <https://nij.ojp.gov/topics/articles/examining-relationship-between-childhood-trauma-and-involvement-justice-system>
- Zamboni, L., Centoni, F., Fusina, F., Mantovani, E., Rubino, F., Lugoboni, F., & Federico, A. (2021). The effectiveness of cognitive behavioral therapy techniques for the treatment of substance use disorders: A narrative review of evidence. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 209(11), 835–845. <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000001381>
- Zimic, J. I., & Jakic, V. (2012). Familial risk factors favoring drug addiction onset. *Journal of Psychoactive Drugs*, 44(2), 173–185. <https://doi.org/10.1080/02791072.2012.698132>

Platon'da Adalet ve Erdemin Doğası Üzerine

On the Nature of Justice and Virtue in Plato

Vehip BİRLİK*

* Dr. Öğr. Gör., vehipbirlik@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9721-8465

Öz

Bu makalenin amacı Platon'un adalet kavramını ele alırken, adaletin bireyden ziyade toplumun bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiği vurgusunu meydana çıkarmaya çalışmaktır. Platon, adaletin yalnızca bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda toplumun temel yapısında da bir düzen sağlayan ana ilkelerden biri olduğu görüşündedir. Bu bağlamda, adaletin erdemler arasında öne çıktığını ve diğer erdemlerle birlikte bir bütün oluşturduğunu belirtmek, Platon'un etik sisteminin karmaşıklığını ve derinliğini gösterir. Sofistlerin göreliliğine karşı çıkan filozof, adaletin ve doğruluğun nesnel bir temele oturduğunu savunur. Bu durumda, adalet sadece güçlü olanın çıkarlarını korumak değil, tüm bireylerin menfaatlerini göz önünde bulunduran bir ilke olarak kendini gösterir. Burada, Platon'un "doğruluk" kavramını adaletle ilgili bir temel olarak gördüğü ve bireylerdeki erdemlerin, toplumun adalet anlayışıyla doğrudan bağlantılı olduğu gerçeği belirginleşir. Yani, bireyler adil bir toplum içinde sadece kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda başkalarının çıkarlarını da gözetmek zorundadır. Bu makale, Platon'un erdem anlayışını farklı insan tipleriyle, özellikle de Thrasymakhos gibi sofistlerle karşılaştırarak, birey üzerinden topluma doğru giden bir erdem izahı sunmaktadır. Thrasymakhos'un bakış açısı, güçlüünün haklı olduğu anlayışını benimserken; Platon, erdemi ve doğruyu ararken bireyin ruhindaki dengesizlikleri de gündeme getirir. Burada bireylerin içsel hedeflerini göz ardı etmeleri, sosyal yapı içinde daha geniş bir adaletsizlik olarak kendini gösterir. Platon'un adalet anlayışını toplumun düzeninin sağlanmasında temsilci bir olgu olarak ifade etmesi, ayrıca bireylerin kendi işlerine odaklandıkları bir ortamda, herkesin en iyi şekilde çalışacağı fikrini destekler. İyi bir devlet, bu bireylerin farklı yeteneklerinin ve uzmanlıklarının toplumsal iş bölümüne göre düzenlenmesiyle inşa edilir. Bu hem bireysel hem de toplumsal mutluluğun sağlanması için gerekli bir koşuldur. Sonuç olarak, Adalet, yalnızca bir etik ilke değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal varlıkları olarak kimlik bulmalarını sağlayan bir yapı taşıdır. Bu yaklaşım, felsefi düşüncenin insan doğasının karmaşıklığına derin bir bakış açısı sunarak, adaletin evrensel değerini ve gerekliliğini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Devlet, Adalet, Erdem, Felsefe

Abstract

The purpose of this article is to emphasize that when examining Plato's concept of justice, it should be understood within the integrity of society rather than solely at the individual level. Plato views justice as one of the fundamental principles that provide order not only in the relationships between individuals but also in the basic structure of society. In this context, noting that justice stands out among virtues and forms a whole along with other virtues demonstrates the complexity and depth of Plato's ethical system. The philosopher, opposing the relativism of the sophists, argues that justice and truth rest on an objective foundation. In this case, justice manifests itself as a principle that considers the interests of all individuals, not just those of the powerful. Here, it becomes clear that Plato sees the concept of "truth" as a foundation related to justice and that the virtues within individuals are directly connected to society's understanding of justice. Thus, individuals in a just society must take into account not only their own interests but also those of others. This article offers an explanation of virtue moving from the individual to the society by comparing Plato's concept of virtue with different types of people, especially with sophists like Thrasymachus. While Thrasymachus's perspective adopts the understanding that the powerful are justified, Plato brings forth the imbalances within the soul of the individual in the pursuit of virtue and truth. Here, ignoring individual inner goals manifests itself as a broader injustice within the social structure. Plato's expression of justice as a representative phenomenon in maintaining societal order also supports the idea that when individuals focus on their own tasks, everyone will work at their best. A good state is constructed by organizing the various abilities and specializations of these individuals according to social division of labor, which is necessary for ensuring both individual and collective happiness. Consequently, justice is not only an ethical principle but also a building block that enables individuals to find their identities as social beings. This approach provides a deep perspective on the complexity of human nature in philosophical thought, highlighting the universal value and necessity of justice.

Keywords: Morality, State, Justice, Virtue, Philosophy

JEL Kodu: Z

Giriş: Platon'da Adalet ve Erdemin Doğası Üzerine

Adalet Platon'un ahlak felsefesinde erdeminin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Adaletin, Platon'un düşüncesinde ana tema olduğu belirtiliyor, ancak bu erdem felsefi köklerinin çok daha öncelere, Hesiodos'un eserlerine kadar gittiği ifade ediliyor. Hesiodos'un "İşler ve Günler" adlı eserinde adalet erdeminin dürüstlük, hakça davranış ve başkalarının haklarına saygı gibi unsurlar üzerine odaklandığı belirtiliyor.

Platon'dan önceki antik Yunan düşünce geleneğinde, özellikle Homerik ve Hesiodik gelenekler arasında erdem anlayışlarının nasıl müzakere ve uzlaşma süreçleriyle şekillendiğinin ifadesidir. Platon'un bu var olan kavramları derinleştirilmesi ve sistemli bir felsefe biçiminde tekrar inşa etmesi, onun adalet ve devlet arasındaki ilişkiyi kurmasında önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda, Platon'un düşüncelerinin hem teorik hem de pratik bir temel oluşturduğu ve ahlak felsefesi tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğuna tarihsel olarak şahitlik etmekteyiz (Barney, 2006: 80). Ayrıca, bu metin, Platon'un adalet ve erdem üzerine yaptığı katkıları ele almakta ve onun Antik Yunan felsefesindeki yenilikçi rolünü aydınlatmak ve aynı zamanda Platon'un bu kavramlara yönelik derinlemesine analiz ve geliştirme çabalarını vurgulamaktadır. Filozof ahlak felsefesi alanında özellikle adalet erdemini ve devleti nasıl kurabileceğini sistematik bir biçimde ele aldığını belirtir. Burada "ilk sistemli çalışma" ifadesi, Platon'un felsefi düşüncesinin, bu iki kavramı bütünsel bir şekilde inceleyen ve bir arada ele alan ilk kapsamlı yaklaşım olduğunu savunmaktadır.

Adaletin Neliği Üzerine

Bunun yanı sıra Platon'un adalet ve doğruluk kavramları arasındaki ilişkiyi ve devletin olgunlaşmasındaki role dair önemli bir analizi içermektedir. Devletin güçlenmesi ve düzenli bir şekilde işleyebilmesi için adaletin ana unsur olduğuna aşıkardır. Adalet, sadece bireyler arasında değil, bütün bir toplumda aranması gereken bir değer olarak öne çıkar. Adaletin anlaşılmasının bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde ele alınması gerektiğini savunuyor. Bu, devletin adaletin inşa edileceği temel bir yapı olduğu anlamına geliyor. Doğruluk kavramı ise, bireylerden başlayarak toplumda daha geniş bir ölçüde gerçekleşir. Bu dönüşümde, doğruluk toplumsal bir değere dönüştüğünde, adalet olarak somutlaşır.

Filozofun düşüncesinde adalet ve doğruluğun nasıl iç içe geçtiğini, bireysel erdemlerin toplumsal yapılarla nasıl ilişkili olduğunu ve devletin bu bağlamda adaletin tezahürü için kritik bir alan olduğunu ortaya koyuyor. Doğruluğun, siyasal anlamda adalet kavramıyla yer değiştirmesi, bu iki kavramın birbiriyle ne denli örtüştüğünü ve birbirlerini nasıl tamamladığını gösteriyor. Bu bağlamda, Platon'un felsefesi, birey ve toplum arasındaki ilişkiye dair derin bir anlayış sunar. Platon adalet kavramını tartışırken karşılaştığı sofistlerin değer yargılarıyla nasıl bir diyalog yürüttüğünü inceler. Sofistler, ahlaki değerleri görelilik ilkesi çerçevesinde sorgularken, Platon'un terim ve kavramları katı bir duruşla ele alması onu bu tartışmalara zorlamıştır.

Söz gelimi; Kephalos'un doğruluğu basit bir şekilde "doğruyu söylemek ve aldığını vermek" (Plato, 2013: 331d) olarak tanımlaması, ahlaki davranışın somut ve pratik bir yönü olduğunu gösterir. Ancak bu tanım, daha karmaşık olan ahlaki ilişkileri tam olarak kapsamayabilir. Polemarkhos'un tanımı, dostluk ve düşmanlık ilişkilerinin ahlaki değerler üzerindeki etkisini vurgularken, besler (A.e, 2013: 335a). Thrasymakhos'un yaklaşımı, doğruluğun güç ve iktidar bağlamında anlaşıldığına işaret eder. Thrasymakhos, gücünün kendi çıkarları doğrultusunda tanımladığı bir doğruluk anlayışına sahipken (A.e, 2013: 338c) Kallikles ise bu görüşü daha ileriye taşıyarak, en güçlü olanın aynı zamanda en iyi olan olduğunu savunur (Plato, 2001: 488d).

Platon, sofistlerin ahlaki göreliliğini ve bireysel çıkarları merkeze koyan anlayışlarını sorgulamış ve adaletin özüne dair daha evrensel ve katı bir tanım geliştirmeye çalışmıştır. Burada hem sofistlerin farklı doğruluk anlayışlarını ortaya koymakta hem de filozofun bu düşüncelerle nasıl bir karşıtlık oluşturduğunu göstermektedir. Böylece adaletin, bireylerin niyetlerinden bağımsız olarak, evrensel bir ilke olarak anlaşılması gerektiği gibi bir savı pekiştirir. Bu tartışma, ahlaki değerlerin neye dayanacağına dair derin felsefi sorgulamalar sunar.

Burada ayrıca sofistlerin yönetim anlayışını ve Platon'un bu anlayışa karşı görüşlerini ele almaktadır. Sofistlerin perspektifinden bakıldığında, yönetim gücünün belirli bir azınlığın çıkarları doğrultusunda şekillendiği ve bu grubun çıkardığı yasaların herkes için geçerli olduğu iddia edilse de aslında bu yasaların uygulanmasında çifte standartlar olduğu belirtilmektedir. Sofist yöneticiler, yasalara riayet edilmesini bekleyip, kendileri bu kurallara uymadıklarında, bu yaklaşımın adalet anlayışını sorgulatmaktadır.

Platon, bu tür bir yaklaşımı eleştirerek, doğruluğun tanımını daha derin ve kapsayıcı bir perspektifle yapma gerekliliğini vurgular. "İçimizdeki hayvani yanın evcilleştirilmesi" ifadesi, bireyin içsel dürtülerini dizginleyerek, akıl ve erdemle hareket etmesini sağlamak gerektiğini belirtir (Plato, 2013: 589d). Hakkaniyetin sadece gücünün çıkarına hizmet eden bir eylemle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bireylerin çıkarlarına aykırı olan doğru eylemleri de içermesi gerektiğini savunur. Bu dizilim, filozofun adalet anlayışını somutlaştırarak, adil davranmanın, çoğunluğun veya egemen olanın çıkarlarını gözetmekten öte, tüm bireylerin iyiliğini gözetmek anlamına geldiğini ortaya koyar (Badiou, 2015: 39). Bu bağlamda Sofistlerin ahlaki yaklaşımlarına karşı geliştirdiği daha evrensel bir adalet tanımını sunmakta ve doğru ile yanlış arasındaki kavramın, gücün ve çıkarların ötesinde bir boyutta ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu tartışma, hem sosyo-politik yapıların adalet anlayışını sorgulamakta hem de bireylerin bu yapılar içerisindeki etik davranışlarını yeniden değerlendirmeye davet etmektedir.

Filozof insanların kötülüğe maruz kalmasının, onları doğru yoldan nasıl uzaklaştırabileceğini ve bunun sonucunda meydana gelen etik sorunları ele almaktadır. Kötülüğe maruz kalmanın bireylerin karakterini olumsuz yönde etkilediği ancak kötü olanların kötülükle doğru bir yola yönlendirilemeyeceği görüşü ahlaki bir tikanma durumunu ifade etmektedir. Bu noktada, iyi

bir insanın, çevresindekilere veya kendisine kötülük yapmasının, onun karakteriyle çeliştiği vurgulanır. Alain Badiou'nun Platon'u yorumlayarak "İnsanın kendine özgü meziyeti adalettir. Adil bir insan ise hiç kimseye asla kötü muamele etmez." ifadesi, adaletin insanın temel bir erdemi olduğunu, bu erdemın kişinin hem kendine hem de topluma yönelik sorumluluklarını şekillendirdiğini belirtmektedir.

Adil bir insan, başkalarına karşı saygılı ve insani bir tutum sergilemekte ve bu tutum, onun ahlaki bütünlüğünün bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Badiou, 2015: 30). Bu da bireylerin karşılaştıkları kötülüklerin onları nasıl olumsuz etkileyebileceğini ortaya koyarken, aynı zamanda adaletin ve erdemli davranışların önemini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, adaletin insan hayatındaki merkezi rolü ve bireylerin etik duruşları üzerindeki etkisi üzerinde derinlemesine bir düşünce geliştirmektedir. Adil bir yaşam sürmenin, sadece kendimize değil, çevremizdeki insanlara da nasıl yansıtacağını sorgulamak, bu türlü bir etik yaklaşımın önemine işaret eder.

Platon'un ahlak anlayışındaki önemli bir sorunu, sofistlerin temsil ettiği insan tipleri üzerinden analiz etmekte ve özellikle Thrasymakhos'un karakteri üzerinden sağlam bir yorum yapmaktadır. Alasdair MacIntyre'in görüşlerine dayanarak, Thrasymakhos'un karakterinin Homerik insan anlayışına uygun olduğu belirtiliyor. Bu bağlamda, Thrasymakhos'un Agamemnon gibi güçlü liderlik özelliklerine sahip olduğu, aynı zamanda Alkibiades gibi daha karmaşık ve karakteri istediği gibi şekillendirebilen bir figürle ilişkilendirilebileceği ifade edilmektedir (MacIntyre, 1998: 23). Platon'a göre, sanat (tekhne) ve pratik bilgi, kendi iç bütünlüğünü korumalıdır. Bu, bir mesleğin veya sanatın, yalnızca pratiğe dair kuralları değil, aynı zamanda etik ve ahlaki sorumlulukları da gözetmesi gerektiğini gösterir. Örneğin, bir doktorun hastanın yararını gözetmesi, bir binicinin de atının sağlığını düşünmesi gerektiği vurgusu, bu etik anlayışın somutlaşmış biçimlerini sunmaktadır. Sağlık veya hayvan bakımı gibi pratiklerde, uzmanlık sahiplerinin kendi çıkarlarını değil, karşılarındaki varlığın ihtiyaçlarını dikkate alması gerektiğini belirtmektedir (Plato, 2013: 22/23). Filozofun, sofistlerin bireysel çıkarları ve güç odaklı bakış açılarına karşı geliştirdiği mesleki ve etik anlayışı açıklamaktadır. Sanatın ve kötüye kullanımın insan davranışları üzerindeki etkisini sorgularken, doğru ve adil bir yaklaşımın, sadece bireysel motivasyonlarla değil, toplumun ve bireylerin ihtiyaçlarıyla da uyumlu olması gerektiğini savunur. Bu çerçevede, Platon'un ahlaki düşüncelerinin, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi dengelemeye yönelik yapısal bir çaba olduğunu anlamak mümkündür.

Platon bilgi ve etik anlayışını, özellikle güç ve çıkar ilişkileri bağlamında incelemektedir. Bilgi her zaman güçsüzlerin çıkarlarını gözeterek işlev görmektedir; yani bilgiyi ele geçiren ve uygulayan güçlü bireylerin çıkarlarına değil, toplumun umumî ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır. Bu durum, bir hekim örneğiyle somutlaştırılmakta; hekimlerin hastalarının iyiliğini gözeterek çalışmalarını gerektiği vurgulanmaktadır. Hekim, kendi çıkarlarını değil, her ne olursa olsun, hastanın sağlığını düşünmek zorundadır. Hekimlerin tüccar veya ticaret erbabı gibi menfaat peşinde koşan bireyler olarak tanımlanmadığı, aksine bedeni iyileştirmek için gereken uzmanlık ve ahlaki sorumluluklara sahip bireyler olarak ele alındığı ifade edilmektedir. Hekimlerin rolü, bilgi ve becerileri aracılığıyla başkalarının faydasını gözetmek üzerine kuruludur.

Benzer bir şekilde, yöneticilerin de bu ilkeler doğrultusunda hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Platon'a göre, gerçek yöneticiler kendi şahsi çıkarları için değil, yönetim altında bulundurdıkları vatandaşların yararını düşünerek hareket etmelidirler. Bu anlayış, yöneticilerin sadece iktidar ve güç arayışı içinde olmadığını, aynı zamanda toplumu yönlendiren ve koruyan sorumlulukları olan bireyler olduklarını ortaya koyar (Plato, 2013: 23/24). Ahlak felsefesindeki güç, bilgi ve sorumluluk unsurlarını derinlemesine incelemekte, bilgiye dayalı bir yönetim anlayışının ve hekimliğin etik boyutlarını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Platon, bireylerin ve yöneticilerin davranışlarını değerlendirirken, toplumsal faydayı ve ahlaki yükümlülüklerini gözetmelerinin önemini teşvik etmektedir. Dolayısıyla, bilgi ve etik arasındaki ilişkiyi, yalnızca bireylerin değil, tüm toplumun çıkarları doğrultusunda birleştiren bir yaklaşım sergilemektedir.

Adalet ve adaletsizlik kavramları Platon'a göre, adil insanları itaat etmeye ve hizmet etmeye zorlayan bir eylemdir. Bu açıdan bakıldığında, adaletsizliğin temeli, güçlü olanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve bu unsurların, yönetilenlerin toplumsal mutluluğuna değil, kişisel çıkarlarına hizmet etmesidir. Bu durum, adaletin karşıtı olarak, güç dengesizliğini ve ahlaki yozlaşmayı besler (Badiou, 2015: 30). Bu anlamda "doğruluk" kavramı Platon'un "İyi İdeası" ile ilişkilendirilerek, doğruluğun, görülebilen dünyada bu ideanın bir yansıması olduğu belirtilmektedir. İyi İdeası, filozofun felsefesinde, evrensel ve değişmez bir doğru ve erdem kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Düşünülebilen dünyada bu ideanın varlığını anlamak ve gerçekleştirmek, adaletin özünü kavrayabilmek için esastır. Platon'a göre adalet, insanın doğru ve erdemli yaşaması için gereken bir bilgi ve anlayıştır. Ayrıca, doğruya ulaşabilmek ve adaletin ne olduğunu bilmek için, İyi İdeası'nın bilgisine ve kavrayışına sahip olmak gerekmektedir. Bu bilgi, bireyin hem kendi hem de toplumun mutluluğunu gerçek anlamda gözetmesini sağlar. Dolayısıyla, adalet yalnızca bireysel bir erdem değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur. Platon'un ahlak anlayışındaki adalet ve adaletsizlik arasındaki derinliği ve bu kavramların bireyler ve toplum üzerindeki etkisini analiz edilir. Filozof adaletin sağlanabilmesi için bireylerin doğru bilgiye ulaşmalarının önemini vurgulayarak, bireysel ve toplumsal mutluluğun temelini oluşturan erdemli bir yaşam anlayışını teşvik etmektedir.

Erdemin Neliği Üzerine

Platon doğruluk ve erdem anlayışını merkeze alarak, bu kavramların insan yaşamındaki rolünü incelemektedir. "Doğruluk ve tüm diğer erdemler insanları iyiye kanalize eder ve iyiye yönlendirir" ifadesi, doğru davranışların ve erdemli yaşamının, bireyleri olumlu bir yöne yönlendirdiğini vurgulamaktadır. Filozofa göre, erdemlerin faydalı olabilmesi için iyiye hizmet etmesi gerekmektedir; aksi takdirde, bu erdemler zarardan başka bir şey getiremeyecektir (Plato, 2013: 505a). Özellikle "Doğru İdeası"

bağlamında, bir bireyin öznel deneyimleri ve görünür dünyanın karmaşası içinde doğru olanı ayırt edebilmesi için bu ideanın varlığı elzemdir. Doğru İdeası olmadan, insanlar yararlı olan şeyleri gerçek anlamda ayırt edememekte ve bu nedenle, kişisel ve toplumsal anlamda değerli olanı seçme yetilerini kaybetmektedirler (Badiou, 2015: 163). Bilinen varlıklara dair doğru bilgi ile bilen varlıkların bilgi seviyesini ilişkilendirmekte, Doğru İdeası'nın bu ilişkide merkezî bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Zihin, Doğru İdeasına ulaştıktan sonra, bilimsel bilgi ve kesinlik üretebilir. Ancak bu bilgi ve kesinliğin, Doğru İdeası'nın kendisi kadar yüksek bir değer taşımadığını, sadece bu ideanın bir ifadesi ve yansıması olduğunu vurgulamaktadır (Badiou, 2015: 247). Bu da filozofun bilgi ve gerçeklik anlayışında ideal olanın, bireylerin düşünsel süreçlerinin ve suretlerinin ötesine geçmesi gerektiğini gösterir. Platon bilgi, erdem ve gerçeklik arasındaki ilişkilere dair derinlemesine bir düşünce sunmaktadır; erdemlerin ve özellikle Doğru İdeası'nın, insanların yaşamındaki bastırıcı bir rol oynamasının yanı sıra, bireylerin bilinçli ve anlamlı bir yaşam sürebilmelerindeki önemini açıklamaktadır. Platon'un felsefesinde, gerçek bilgiye ulaşmanın ve erdemli bir yaşam sürmenin temel yolu, Doğru İdeası'nın kavranmasıdır.

Filozof dürüst ve onurlu insanların, zihinleri ve akılları doğrultusunda hareket ettikleri; dolayısıyla akıllı, cesur, ılımlı ve ahlaki açıdan başarılı bireyler olarak, ruhsal bir uyum içinde bulduklarını ifade etmektedir. Bu ruhsal uyum, bireyin içsel değerleriyle dışsal davranışları arasındaki tutarlılıkla ortaya çıkar. Böyle bir bireye atfedilen nitelikleri sıralarken, onun kötülöklere sahip olduğu veya dışarıdan olumsuz duygularla etkilendiği anlamında bir yargının yapılamayacağını belirtir. Dürüst ve onurlu insanlar, toplumlarına ve değerlerine sadık kalarak, hırsızlıktan uzak durma, arkadaşlarının güvenini sarsma ve ihanet etme gibi yanlışlıklardan kaçınarak, etik bir yaşam sürerler. Bu durum, onların karakterinin güçlülüğünü ve ahlaki bütünlüğünü yansıtmaktadır.

Ayrıca, ülkesini her şeyin üstünde tutmaları ve kutsallara saygı göstermeleri, onların vatandaşlık ve toplumsal sorumluluk anlayışının derinliğini göstermektedir. Bu bağlamda, iyi bir insanın tanımı bir yücelik ve erdem ölçüsüne oturmakta; bireyin yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda çevresindekilerin de iyiliğini gözeterek hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Burada onurlu ve dürüst insanların nasıl bir karakter yapılarına sahip olduğunu ve bu yapıların toplum içinde nasıl örnek teşkil ettiğini açıklamaktadır. İçsel erdem, bireyin davranışlarını belirlediği bu noktada, ruhsal uyum ve ahlaki sorumluluklar arasındaki bağlantı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu düşünceler, bireyin ahlaki gelişimi ve toplumsal bütünlük açısından değerli bir perspektif sunmaktadır.

"Doğru olma ve doğruluk peşinde koşmak, en büyük, en kutsal erdemdir" (Thilly, 2010: 113). ifadesi, Platon'un ahlak anlayışında doğru davranışların ve erdemlerin yüceltilmesini vurgular. Doğruluk, ruhun potansiyel yanlışlarla baş etmesini sağlayan bir temel oluşturur; bu noktada bireyin ahlaki ve etik değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalması gerektiği önem kazanmaktadır. Burada adil bireylerin adaletsiz bireyler karşısında neden kaybedeceğine dair örnekler sunulmaktadır. Söz gelimi; şirket kurma gibi pratik bir durum üzerinden, adaletin somut hayatta nasıl geri püskürtüldüğünü göstermektedir. Adil bireyin, varını yoğunu kaybetmesi; adaletsiz bireyin ise kendi çıkarlarını gözeterek "parsayı toplaması", adaletin bazen kısa vadeli sonuçlarının olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır. Vergi ve geri ödeme örneği de adil bireyin sistemde nasıl dezavantajlı duruma düşebileceğini gösteriyor. Burada, adil bireylerin her zaman daha fazla vergi ödemesi ve karşılığında herhangi bir avantaj elde edememesi, adalet sisteminin ve sosyal yapının nasıl yozlaşabileceğini ve buna bağlı olarak bireylerin ne denli zor durumda kalabileceğini ortaya koyar (Badiou, 2015: 46).

Alain Badiou'nun kötü toplumlara dair yaptığı vurguyla, adaletin ve erdem in içinde bulunduğu olumsuz durumların toplumların ahlaki yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, erdemli bireylerin toplumsal sistemde nasıl marjinalleşebileceğini veya kayba uğrayabileceğini açık bir biçimde ortaya koyar. Bu biçimde bireylerin doğruluk arayışlarının ve erdemlerinin toplumsal yapı içinde nasıl etkisiz hale gelebileceğini analiz etmektedir. Adaletin ve doğruluğun değerini yüceltirken, aynı zamanda bunun pratikte karşılaşılabileceği zorlukları da gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, bireylerin doğru davranışları sürdürme çabasının, toplumsal adaletin sağlanmasında ne denli kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Platon adalet, doğruluk ve bireylerin bu kavramlarla olan ilişkisini ele alıyor. İyi ve adaletli toplumlarda, doğruluk peşinde koşan bireyler, erdemli bir yaşam sürerken; adaletsiz bireyler için bu durum tam tersine dönmektedir. Yani, adil bireylerin gerçek anlamda mutlu olduğu, adaletsiz bireylerin ise erdemsizlik içinde mutsuz bir yaşam sürdüğü ifade edilmektedir. Bu, adaletin, bireylerin yaşam kalitesi ve içsel huzuru üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösterir.

Çoğu insanın doğru görünme eğiliminde olduğu, ancak bu algının gerçekte doğruluk ve erdemle sınırlı olmadığı vurgulanmaktadır. Filozofun görüşü doğrultusunda, birçok bireyin doğru yolda olduğunu düşündüğünü ve kendini buna inandırdığını belirtiyor. Burada önemli bir ayrımı ortaya koymak açısından, bunların yalnızca görünüşteki doğruluk olduğunu, gerçek doğruluğun ve erdem in yalnızca yüzeysel olanla yetinmeyenler tarafından takdir edildiği ifade edilmektedir. Doğru olanın peşinden koşan bireylerin, gerçeklik algısının ve zekâsının, pratikte işlevsel olması durumunda, toplumdaki diğer bireylerle birlikte iş görme kapasitesinin artırılacağına dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede, bireylerin birbirleriyle yaptıkları sözleşmelere bağlı kalma yetenekleri ve toplum içinde birlikte değer yaratma arzuları öne çıkmaktadır (Plato, 2013: 505d). Bu anlamda filozof adalet ve doğruluk anlayışını derinlemesine ele almakta; bireylerin iç dünyasındaki erdem arayışının yanı sıra toplumsal dinamiklerle olan etkileşimini de değerlendirmektedir. Doğruluğun ve adaletin hem bireysel mutluluk hem de toplumsal bütünlük açısından hayati rolleri olduğu sonucuna ulaşarak, bireylerin bu değerlere bağlı kalarak yaşamının önemini

vurgulamaktadır. Bu, sağlıklı ve adaletli bir toplum için bireylerin kendilerini sürekli olarak sorgulayıp geliştirmeleri gereken bir süreçtir.

Platon adalet kavramının diğer erdemlerle olan ilişkisini derinlemesine ele almaktadır. Adaletin sadece bir erdem olarak algılanmaması gerektiğini, aynı zamanda diğer erdemlerin varoluşsal sebebi ve temel düzenleyeni olarak ortaya çıkması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, adaletin genel bir ahlaki çerçeve sağladığı ve diğer erdemlerle olan etkileşiminin hayati bir önem taşıdığı anlamına gelir. Burada da belirttiği üzere, adalet, diğer erdemleri tamamlayıcı bir işlev görmekle kalmaz, aynı zamanda onların düzenleyicisi ve belirleyicisidir. Diğer erdemlerin ortaya çıkması ve sağlıklı bir biçimde işlemesi için adalet, bir çerçeve görevi üstlenerek, bu erdemlerin niteliklerini ve ilişkilerini belirler. Bu yönüyle adalet, bir sağlama ve uyum unsuru olarak ele alındığında, bireylerin ve toplumların moral ve etik yapısını güçlendiren bir temel taş haline gelir (Cassirer, 2005: 78). "Adalet fonksiyonu, ruhun üç bölümüne karşılık gelen doğru oranları korumaktır." ifadesi, Platon'un "Devlet" eserinde yer alan ruhun yapısını ve adaletin bu yapı içindeki rolünü ifade eder. Platon'a göre ruh, akıl (mantık), irade (cesaret) ve arzular (tutku) olarak üç bölüme ayrılır ve bu alanların her birinin doğru bir dengede var olması gerekir. Adalet, bu üç bölüm arasındaki dengeyi sağlamakla yükümlüdür; böylece bireyin ruhsal bütünlüğü korunur ve erdemli bir yaşam sürebilir (Zeller, 1931: 184). Adaletin çok boyutlu bir kavram olduğunu ve diğer erdemlerle olan ilişkisinin ne denli önemli olduğunu vurgulamakta fayda vardır; çünkü bireyin hem ruhsal yapısında hem de toplumsal ilişkilerinde adaletin düzenleyici bir unsur olarak rolüne dikkat çekmektedir. Adalet hem bireysel hem de toplumsal düzeyde erdemlerin işleyişi için gerekli bir çerçeve sağlamak ve bu nedenle de varoluşsal bir gereklilik olarak ele alınmalıdır.

Buradan yola çıkan Platon adalet anlayışını birey ve toplum düzeyinde ele almakta ve adaletin toplumsal boyutunu vurgulamaktadır. Adaletin açığa çıkması toplumda gerçekleştiğinde, bunun bireylere uygulanması daha kolay hale gelir. Bu noktada adaletin, tüm bireyler için genel bir iyilik durumu olduğu ifadesi toplumsal yapıyı ve bireyler arasındaki ilişkileri nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır (Coleman, 2000: 109/110). Adaletsizliğin, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellediğini ve bu nedenle evrensel bir uzmanlık düzeyinin gelişmesini kısıtladığını belirtmektedir (Badiou, 2015: 163). Adaletsizlik, bireylerin sahip olduğu özel yeteneklerin de gelişimini yasaklar, bu da toplumsal ve bireysel düzeyde büyük kayıplara yol açar. Adaletin sağlandığı bir toplumda, bireylerin ruhlarının her bir parçası kendisine özgü işlevlerini yerine getirirken; bu işlevlerin etkinliği, erdemle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda sürdürdüğü düşünce, ruhun farklı yönlerinin (arzular, hırslar, istekler) aklın kontrolü altında olması gerektiğidir. Bu denetim sonucunda ortaya çıkan erdem, ölçülülük (sophrosyne) olarak tanımlanmaktadır. Platon'a göre ruhun dengesi ve işleyişi, bireyin mutluluğu ve toplumsal uyum için gereklidir. Aynı zamanda cesaret (andreia) kavramı da aklın tehlikeler karşısındaki kullanımıyla ortaya çıkan bir erdem olarak vurgulanmaktadır. Cesaret, bireyin akıl ve iradesini kullanarak tehlikelerle başa çıkabilme yetisini ifade eder (MacIntyre, 1998: 163).

Platon adalet anlayışını birey-toplum ilişkisi bağlamında derinlemesine incelemekte; adaletin toplumsal işleyişteki önemine ve bireylerin ruhsal bütünlüğü için gerekli erdemlerle olan bağlantısına dikkat çekmektedir. Platon, bireylerin kendi içsel dengelerini sağlamalarının ve bu dengelerin toplumsal adaletle nasıl ilişkili olduğunu altını çizirken, erdemli sağlıklı bir toplum için öncelikli bir kavram olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, bireylerin sadece kendileri için değil, aynı zamanda toplumsal fayda için adil ve erdemli bir yaşam sürmeleri gerektiğini öne çıkarmaktadır.

Ruhun bölümlerinin işlevleriyle bireyin iç ve dış eylemlerinin düzenlenmesi üzerine bir analiz sunar. Ruhun akıl, irade ve arzu olarak üç ana bölüme ayırdığı düşüncesinden yola çıkarak, ruhun bu bölümlerinin kendi işlevlerini yerine getirmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Ruhun her bir bölümünün kendi sınırları içinde kaldığında ve diğer bölümlere müdahale etmediğinde, bireyin içsel eylemleri daha düzenli ve uyumlu hale geldiğini belirtir.

Dış eylemler bağlamında toplum düzenine de referans vermekte; bireylerin başkalarının işlerine karışmaksızın kendi işlerine odaklanmalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu, toplumda işlevsel bir denge ve düzen sağlarken, bireylerin kendi yeteneklerini ve potansiyellerini en iyi şekilde gerçekleştirmesine olanak tanır. Burada "doğruluk" kavramı, bireyin içsel eylemleri üzerinde belirleyici bir rol oynar. Dış eylemlerden daha fazla bireyin iç eylemlerine uyan doğruluk, bireyin kimliğini ve varoluşunun ana ilkelerini sorgular. Bireyin kendisiyle yaptığı içsel diyalog ve kendini anlama süreci, bu doğruluğun bir parçasıdır. Ruhun bölümlerinin işlevselliği ile toplumsal düzende bireylerin rollerinin nasıl bir düzen içinde geliştiğini ve doğruluğun bu süreçteki merkezi rolünü ele almaktadır. Bireylerin içsel ve dışsal davranışlarının düzenlenmesi hem kişisel gelişim hem de toplumsal uyum açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, bireyin kendini anlama ve ruhsal dengeyi sağlama çabası hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adil bir yaşam sürme isteğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Filozof bireyin ruhsalındaki farklı bölümlerin dengeli bir şekilde çalışmasının ve doğruluğa olan bağlılığının önemini vurgulamaktadır. Doğruluk peşinde koşan bireylerin ruhlarındaki her bölüm, kendi görevini yerine getirirken birbirlerinin sınırlarını ihlal etmemekte ve bu sayede içsel bir düzen oluşmaktadır. Bu, bireyin ruhsalında bir uyum sağladığını ve bunun sonucunda da kendi iç disiplini koruyabildiğini ifade etmektedir. Doğru olan kişinin kendini doğru bir şekilde yönetebilme yeteneğine vurgu yaparken, bu kişinin yoldan sapma durumunda kendini uyarabilme kapasitesinin de altını çizmektedir. Buradan hareketle, bireyin kendi içsel süreçlerini ve ruhsal dengesini idame ettirmesi, o kişinin kişisel başarısının da kapılarını açar. "Sadece kendisiyle arkadaş olabilir" ifadesi, bireyin kendi içsel değerlere olan bağlılığı ve bu değerler doğrultusunda hareket etme yetisini belirtmektedir.

Platon müzikteki ses aralıklarının düzenine benzetme, ruhsal dengeyi açıklamak için etkili bir metafor kullanmıştır. Bu benzetme, çeşitli ruhsal öğelerin ve niteliklerin bir araya gelerek bir uyum ve düzen oluşturması gerektiğini ortaya koyar. Bu tür bir uyum sağlandığında, birey giriştiği tüm görevlerde başarılı olabilmektedir. Burada, başarı bir zorunluluk olarak vurgulanmakta, bireyin kendi potansiyelinin farkında olarak hareket etmesinin getirdiği olumlu sonuçlar ifade edilmektedir (Plato, 2013: 145/146). Düzenin ve uyumun olduğu bir ruh hali bilgelik olarak tanımlanırken, bu düzenin bozulması durumu bilgisizlik ya da cehaletle ilişkilendirilmektedir. Bu ayrım, bireyin içsel bilgelik ve erdem anlayışını nasıl şekillendirdiğine dair derin bir anlayış sunmaktadır. Böylece burada bireyin ruhsal yapısının ve bu yapının sağladığı düzenin hem kişisel başarının hem de ahlaki doğruluğun temel unsurları olduğuna dikkat çekmektedir. Genel bir çerçevede, bireysel ve toplumsal düzeydeki erdemli bir yaşam için içsel dengelemenin ve doğruluğa bağlılığın önemini ortaya koymaktadır.

Bunun için Platon adalet ve erdem anlayışını birey ve toplum düzeyinde ele alarak, ruhun iç eylemleri ile toplumsal düzenin nasıl ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Platon'a göre, bireyler içsel eylemlerine uygun davrandıklarında ve başkalarının sınırlarını ihlal etmediklerinde, bu içsel düzen ve uyum, toplumsal yapıda da paralel bir öneme sahiptir. Toplum, farklı görev ve sorumluluklara sahip sınıflardan oluşur: yöneticiler, koruyucular ve çiftçiler. Her sınıfın kendine özgü erdemleri ve işlevleri vardır; bu durum, her bireyin kendi işine odaklanmasını ve böylece başkalarının işlerine müdahale etmemesini sağlar. Bu yaklaşım, bireysel iç eylemler ile toplumsal dış eylemler arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır: bireylerin kendi görevlerine odaklanmaları, hem içe dönük bir düzen sağlarken hem de toplumsal yapıyı güçlendirir.

"Doğru insanın varlığının, ancak "doğru bir devlet" ve "toplum" ile gerçek anlamda gerçekleşeceği belirtmektedir. Bu ifadeyle, bireylerin erdemini gerçekleştirebilmeleri için adil bir toplum yapısının varlığı gerektiği savunulmaktadır. Aynı şekilde, adil bir devlet de ancak erdemli bireylerle işlevseldir. Bu bütünlük, kişisel ve toplumsal erdem birbiriyle ne denli sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Platon'un erdemli insan anlayışını toplumun ahlaki altyapısıyla bağdaştırması, bireylerin sadece tekil başarılarıyla değil, toplumsal katkılarıyla da değer kazandığını ortaya koyar. "Ahlaklı vatandaş" kavramının önemi bu noktada ortaya çıkarken, bireylerin toplumsal mükemmeliyeti sağlamadaki rollerinin ne kadar kritik olduğu vurgulanmaktadır. Platon birey ve toplum arasındaki bu karşılıklı bağı vurgulayan düşüncelerinin iç yüzünü açığa çıkarmakta; bireysel erdem yalnızca toplumda bir karşılık bulduğunda anlam kazandığını belirtmektedir. Bireylerin kendi içsel ve dışsal erdemlerini gerçekleştirmeleri için, aynı zamanda adil bir toplumun varlığının ne denli hayati olduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Adaletin bireyde, doğruluğun ise toplumda aranması, ancak ikisi arasında kurulan bu sıkı ilişkinin bir bütünlük oluşturduğunun altını çizmektedir.

Platon'a göre, hem bireylerin ruhsal erdemlerin bir bütünlük içinde işlev görmesi hem de toplumsal yapılar arasında benzer bir uyum sağlanması gerekmektedir. Bireyler, iç eylemlerine dayanarak kendi varlıklarını ve sorumluluklarını yerine getirirken, toplumda da farklı sınıfların kendi rollerine uygun davranmaları önemlidir. Bu sınıflar arasında yöneticiler, koruyucular ve çiftçiler yer almakta olup, her birinin belirli erdemleri ve görevleri bulunmaktadır. Bireylerin kendi işlerine odaklanmasının, başkalarının işlerine müdahale etmemelerine katkı sağladığını belirtmektedir. Bu durum, bireylerin iç eylemlerinin düzenli bir şekilde sürdürülmesine olanak tanırken, toplumsal düzeyde de işlevselliği artırır. Böylece, bireylerin kendi görevlerine odaklanmalarıyla, tüm toplumsal yapının işleyişi, bireylerin dış eylemleriyle de uyum sağlanmış olur.

"Doğru insan ancak doğru bir devlet ve toplumda kendini gerçekleştirebilir" (Plato, 2013: 147/148) ifadesi, Platon'un bireysel erdem ve toplumsal yapı arasındaki karşılıklı bağı ortaya koymaktadır. Bu, toplumsal erdem bireysel kimliklerle ne denli yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Doğru bireylerin bir araya gelmesi, adil bir devletin inşasını desteklerken; adil bir devlet de bireylerin potansiyelini gerçekleştirmeleri için uygun bir zemin sağlar. Platon'un erdemli insan anlayışı ile ahlaklı vatandaş kavramlarının birbirinden ayrılmaz olduğunu belirtmesi, bireylerin toplumsal yaşamda sadece bireysel başarıyla değil, aynı zamanda moral ve etik sorumluluklarıyla da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, erdemli olmanın bir vatandaş olarak mükemmellik ile ilişkisi, bu durumun toplumun genel sağlığını etkileyen bir faktör olduğunu ifade etmektedir.

Bunların yanı sıra Platon'a göre, bireylerde doğruluk ve toplumda adalet aranması arasındaki ilişki, bu iki kavramın birbiriyle sıkı bir bağ içinde olduğunu gösterir. Her ne kadar bu kavramlar farklı düzlemlerde ele alınsa da bireysel ve toplumsal düzeydeki erdemlerin uyumlu bir şekilde işleyişi hem bireylerin hem de toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine olanak tanır. Bu bağlamda, sağlam bir toplum yapısı, yalnızca bireylerin kendi sorumluluklarını yerine getirmeleriyle değil, aynı zamanda bu bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin de adaletli ve erdemli bir çerçevede olmasına bağlıdır.

Filozof toplumsal yapı ve bireylerin rollerine dair düşüncelerini ifade ederken, iyi bir devletin kurulmasında bireylerin kendi işlerine odaklanmasının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bireylerin sadece kendi sorumluluklarına yönelmesi ve başkalarının işine karışmaması, toplumsal düzenin sağlanması için vazgeçilmez bir unsur olarak sunulmaktadır. "Eğrilik" kavramı, bireylerin içsel uyumsuzluğuna ve bu uyumsuzluk sonucunda ortaya çıkan çatışmalara işaret etmektedir. Akıl, arzular ve diğer ruhsal unsurlar arasındaki uyumsuzluk, bireylerin kendilerini ve toplumu yönetme arzusunu isteyerek, aslında yönetilmekten kaçmaktan kaynaklanan bir belirsizliğe yol açar. Bu çatışma, bireylerin kendi görevleri yerine başkalarının işlerine müdahale etmeleriyle kendini gösterir. Burada ayrıca yöneticilerin doğal eğilimlerine aykırı bir şekilde, gücü ellerinde tutmak istemeleriyle sonuçlanan bir durumun altını çizmektedir. Burada birey, kendisinden beklenileni idrak edemediği için toplumsal yapı göz önünde bulundurulmadan hareket eder. Bireyin böyle bir durumu kabullenmemesi, çeşitli olumsuz duygulara ve erdemsizliklere yol açar; bu da toplumda ölçsüzlük, korkaklık ve bilgisizlik gibi sorunları beraberinde getirir (Plato, 2013: 153).

Bu karmaşanın ve düzensizliğin, toplumdaki tüm kötülüklerin kaynağı olduğu ifade etmektedir. Platon'un felsefesi çerçevesinde, bireylerin kendi işlerine odaklanmalarının önemi ve toplumsal desteğin sağlanması, sağlıklı bir toplumsal yapı için şarttır. Bu bağlamda, bireylerin işlevlerini yerine getirmeleri ve yukarıda belirtilen "eğrilik" durumundan kaçınmaları gerektiği hem bireysel hem de toplumsal mutluluk açısından kritik bir öneme sahiptir. Platon, bir toplumun sağlıklı bir şekilde işlemeye devam edebilmesi için, herkesin sosyal rollerine saygı duyması ve bu rolleri doğru bir şekilde yerine getirmesi gerektiğini savunmaktadır.

Adalet ile siyasal sorunlar arasındaki derin ilişkiyi ve bunların toplumsal yapı üzerindeki etkilerini detaylı bir biçimde incelemektedir. Adaletin varlığı ve işleyişi, bireylerin erdemleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum, iyi bir devletin yalnızca adil yasalar ve yönetimler üzerine kurulu olmasının yeterli olmadığını; aynı zamanda bireylerin moral ve etik değerlerinin de bu yapının önemli bir bileşeni olduğunu ortaya koyar. Yukarıda vurguladığı gibi, iyi bir devlet, ahlaki yaşamı teşvik eden ve erdemleri olanaklı kılan bir ortam sağlamalıdır. Burada "en yüksek ahlaklılık" ifadesi, devletlerin ve bireylerin en üst düzeyde ahlaki görevi yerine getirmesi ve bu yaklaşımla bir denge ve uyum ortamı yaratması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, adaletin gerçekleşmesi, toplumsal yaşamda bir düzen sağlamak ve bireylerin kendi iç işlerine odaklanarak başkalarının işlerine müdahale etmemelerini teşvik etmektedir (Erdman, 1890: 122).

Devletin içindeki bireylerin kendilerine ait sorumluluklarını yerine getirmesi ve toplumsal katmanlar arasındaki işlerin belirgin hatlarla ayrılması gerektiği vurgusu, Platon'un felsefesi içerisinde sosyal düzenin ve toplumsal rollerin önemli bir yer tuttuğunun altını çizmektedir. Sınırların keskin olması, bireylerin rollerini ve sorumluluklarını net bir şekilde anlamalarını sağlar ve bu da tüm toplumun sağlıklı bir biçimde işleyişine katkıda bulunur ve burada adaletin ve erdemle sadece bireylerin değil, aynı zamanda devletin de işleyişinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. İyi bir toplum inşası için adaletin sağlanması gerektiği ve bireylerin bu adalet içinde erdemli bir yaşam sürmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu hem kişisel mutluluğu hem de toplumsal uyumu destekleyen bir yapı sunmakta; dolayısıyla devletin adaleti ve bireylerin erdemlerini bir araya getiren denge unsuru olarak önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Platon'a göre, adalet, bireylerin kendi işlerine odaklandığı ve diğerlerinin sınırlarına saygı duyduğu bir ortamda ortaya çıkar. Bu sayede, herkes kendi alanında en iyi olma hedefiyle çalışabilir ve toplumda adil bir denge sağlanabilir. Platon'un bu görüşü, bireylerin toplumsal rollerini açıkça belirlemesi ve bu rollerin çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini vurgular. Böylece adalet hem bireylerin hem de toplumun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için şart olur." (Thilly, 2010: 71). Burada bir diğer önemli nokta, "adil birey" kavramıdır. Platon'a göre, adil bir birey, bulunduğu toplulukla tam bir bütünlük içinde olup, adalet ilkelerinin bireydeki yansıması olarak adil bir kolektife katkıda bulunur. Bu bağlamda, kolektifin adaleti, bireysel erdemlerin toplamı olarak değerlendirilebilir. Yani, bireyin adilliği, toplumdaki adaletin bir yansımasıdır; her birey adil olduğunda, sonuç olarak toplum da adil olur (Badiou, 2015: 165).

Platon adaletsizliği tanımlarken kullandığı terimler ise, bireyin içsel çatışmalarına ve toplumsal huzursuzluğa işaret eder. "Acıların, kırgınlıkların, hazzın, kıskançlığın, tutkuların, korkuların psikhe'deki egemenliği" ifadesi, adaletsizliğin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyar (Topakkaya, 2008: 31). Adaletsizlik, bireyin ruhsal durumunu olumsuz etkileyerek, toplumsal uyum ve dengeyi bozar. Bu içsel çatışmalar, bireyin hem kendisiyle hem de diğer bireylerle olan ilişkilerinde sorunlar yaratır (Plato, 1994/1999: 864a). Filozof adalet ve adaletsizlik anlayışları arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceler ve bireylerin kendi rollerine ve toplumsal yapıdaki etkilerine odaklanmalarının ne kadar önemli olduğunu vurgular. Platon'un felsefesi, bireysel erdemlerin toplamının toplumu şekillendirmede ve adaletin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, adaletin ancak toplumdaki her bireyin kendi işine odaklandığı ve birbirlerine saygı gösterdiği bir ortamda gerçekleşeceği sonucuna ulaşmaktadır.

Toplum anlayışını ve adaletin toplumdaki rolünü ele alarak, toplumsal yapının nasıl oluştuğunu ve iş bölümünün bu yapıdaki önemini vurgulamaktadır. Filozofa göre, toplumun temel unsurlarından biri iş bölümüdür. Bireyler, tek başlarına hayatta kalmak için yeterli değildir; bu nedenle ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına toplum içinde belirli alanlarda uzmanlaşmaları gerekmektedir. Uzmanlaşma ve iş bölümü, bireylerin kendi yeteneklerine göre çeşitli roller üstlenmesini sağlar.

Yukarıda belirttiği üzere, her bireyin kendi işine odaklanması ve sadece kendi sorumluluklarıyla meşgul olması, toplumsal uyum ve adaletin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Başkalarının işlerine müdahale etmeme ilkesinin benimsenmesi, bireylerin mevcut düzene saygı duyması ve toplumsal işleyişin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gereklidir. Bu, bireyleri doğruluk yolunda bir ivme kazandırmakta ve adaletin korunmasına katkıda bulunmaktadır. "Yurttaşları doğruluktan sapan ve adalet duygusu eksik olan bir devletin yıkılması her zaman olanaklıdır" ifadesi, adaletin ve toplumda sağlanan doğruluğun önemini vurgulamakta; adaletin yokluğunda toplumun çöküşü kaçınılmaz hale gelir. Dolayısıyla, adalet sadece bireyler için değil, toplumsal bütünlük için de hayati bir değerdir. En iyi devletin ölçü, cesaret ve bilgeliği gibi erdemlerin yanında en çok payı olan değer adalet olduğu belirtmektedir (Plato, 2013: 433c-d). Toplumsal güvenliği ve varoluşu sağlamak için, toplumdaki her bireyin görevlerini yerine getirmesi ve buna sadık kalması gerektiği ifade edilmektedir. Bu, toplumsal işleyişin devamlılığı için bir gereklilik olarak ortaya çıkmakta ve bireylerin toplumsal dayanışma ve iş birliği içinde hareket etmesinin önemini pekiştirmektedir. Platon toplum anlayışını ve adaletin o toplum içindeki rolünü derinlemesine incelemekte; bireylerin uzmanlaşmasının ve iş bölümünün keskin sınırlar içinde gerçekleştirilmesinin toplumsal düzen için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Adaletin ve doğruluğun sağlanması, toplumun geleneksel değerlerini koruyarak güven içerisinde var olmasını ve bireylerin ortak hedeflerine ulaşmalarını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesi, sağlam bir toplumsal yapı oluşturmanın temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Adalet toplumsal yapının en temel unsurlarından biridir ve bu ilke toplumun ortak prensiplerini koruma görevi üstlenmiştir adeta (Tanzola, 1975: 99/100). Adaletin var olduğu toplumlarda, bireyler kendi yeteneklerine uygun işlerle meşguldürler ve bu süreçte başkalarının sınırlarına saygı göstererek, birbirlerinin işine karışmazlar. Bu durum, toplumsal dengeyi sağlamaktadır; bireyler kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirirken, sosyal düzenin sürdürülebilirliği için gerekli olan sınırları korumuş olurlar. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta "eşitlik" kavramıdır. Eşitlikten bahsetmenin her zaman geçerli olmadığını, çünkü farklı yetenekler, ihtiyaçlar ve koşullar arasındaki dengesizliklerin ve eşitsizliklerin sosyal dinamikleri etkilediğini belirtmektedir. Eğer eşitsizlikler göz ardı edilirse, bu durum, toplumsal huzursuzluklara ve adaletsizliklere yol açabilir. Bu durum, toplumlarda isyanların ve başkaldırıların nedenlerinden biri olarak öne çıkar (Plato, 1994/1999: 757a).

Adaletin toplumsal yapıda sağladığı dengeyi ve bireylerin rollerinin, sorumluluklarının ve sınırlarının belirlenmesinde önemlidir. Adalet, bireyler arasında bir uyum sağlamanın yanı sıra, toplumsal birliğin korunmasını da desteklerken, eşitsizliklerin varlığını kabul etmek toplumsal huzursuzlukların önüne geçebilmek adına kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, adaletin sağlandığı bir ortamda bireyler, kararlılık ve huzur içinde kendi rollerini yerine getirerek toplumsal barışı güçlendirmiş olurlar.

Fakat Nietzsche Platon'un adalet anlayışına karşıt görüşler geliştirmiş, adalet ile eşitlik konusundaki yaklaşımlarını irdelemiştir. Nietzsche'nin perspektifine göre, Platon'un eşitler arasında adalet anlayışı yanlıştır. Nietzsche, adaletin eşitsizlik üzerine inşa edilmesi gerektiğini; çünkü gerçekte eşit olmayanlar arasında bir eşitlik veya adalet anlayışının mevcut olamayacağını öne sürmüştür. Burada, adaletin büyük bir ruhsal sıralama düzeni ve güç isteminin büyüklüğü ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Nietzsche'nin oluşturduğu "büyük adalet" kavramı, toplumsal yapının aristokratik bir modeline dayanmaktadır. Bu yapıda adalet, iktidar ve güç dinamiklerini esas alır; dolayısıyla, bireylerin sosyal rollerinin ve konumlarının güç istemine göre belirlendiği bir düzen öngörmektedir. Bu, Nietzsche'nin politikada adaletin somut ve pratik bir ifadesinin, toplumsal hiyerarşinin varlığında yattığını gösterir.

Nietzsche'nin "doğal hukuk" düşüncesine karşı bir eleştirisi de söz konusudur. Ona göre, tüm vatandaşların eşit olanaklara sahip olması gerektiği anlayışı, güçle ilişkili olan hak üzerindeki görüşlerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Nietzsche, doğanın ahlak için bir hammadde olduğunu belirtirken, ahlakın bu hammaddenin dönüştürülmesi yoluyla oluştuğunu ifade eder. Bu bağlamda, doğal durumların mekanik bir şekilde ahlaka dönüşmeyeceğini savunmaktadır; ahlakın yaratılması, güç ve iktidar dinamikleri ile şekillenmelidir (Derda, 2016: 175/197).

Nietzsche Platon'un adalet anlayışına yönelik eleştirilerini ortaya koymakta ve onun kendi adalet anlayışını aristokratik bir toplumsal düzen çerçevesinde nasıl geliştirdiğini incelemektedir. Adalet, bireyler arasındaki güç ilişkileriyle doğrudan bağlantılıdır; bu nedenle, eşitsizliklerin ve güç isteminin göz önünde bulundurulması gerektiği konusu ön plana çıkmaktadır. Bu düşünceler, Platon'un eşitlikçi adalet anlayışı ile Nietzsche'nin eşitsizlik odaklı adalet anlayışı arasındaki çelişkileri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Nietzsche'nin adalet anlayışına yaptığı vurgu ile, Platon'un dostluk ve eşitlik hakkındaki görüşleri arasındaki ilişki incelemeye değerdir. Nietzsche'nin düşüncelerinin göz ardı edilemeyeceği de ortadadır. Platon'a geri dönüldüğünde, dostluğu eşitliğin bir yansıması olarak nasıl tanımladığına dikkat çekilmektedir. Platon için dostluk, eşitlik temelinde kurulur; bu ise ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için şeffaf olma gerekliliği ile desteklenir.

Burada iki farklı eşitlik biçiminden bahsedilmektedir. Bu eşitlik türleri, ilk bakışta benzer anlamlar taşıırken aslında birbirlerinin karşıtı olabilecek özellikler taşıdığı belirtilmektedir. Birinci eşitlik biçimi, devletin görev dağılımında, yani insanların toplumda üstlendikleri rollerin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş ölçüm ve sayıca eşitliktir. Bu tür bir eşitlik, adaletin sağlanmasında gerekli bir temel sunmakta ve genellikle kurayla yapılan dağıtımlar için yeterli olmaktadır. Bu bağlamda, Platon'un eşitlik anlayışının toplumun işleyişi üzerindeki etkisi üzerine düşünülmesi önemlidir. Dostluk ve eşitlik temeli, bireyler arasındaki bağı ve toplumsal uyumu pekiştirir. Ancak, eşitlik kavramının farklı biçimlerinin varlığı, bu anlayışın daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Nietzsche'nin düşüncelerini hesaba katarak, Platon'un dostluk ve eşitlik anlayışının derinliğini araştırmakta ve aynı zamanda bu iki düzlemdeki eşitlik türlerinin toplumsal yapı içindeki işlevine dikkat çekmektedir. Platon'un faaliyet biçimlerini, devletin işleyişinde şeffaflıkla harmanlayan bu yaklaşım, bireylerin ilişkilerini ve toplumsal bütünlüğü sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Eşitliğin, sadece sayısal bir denge sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireyler arası samimiyet ve dayanışmayı da gerektirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ve bu durumda Platon'un eşitlik anlayışının derinleştiği bir boyuta işaret etmektedir. Belirleyici olan orantısız eşitlik kavramı, her bireyin ve sınıfın doğal yapısına uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Burada, bireylere ve gruplara verilen payların, onların niteliklerine ve rollerine göre farklılık gösterdiği anlatılmaktadır. Küçük olana daha küçük, büyük olana daha büyük oranda pay verilmesi, toplumsal adaletin sağlanmasında gerekli bir denge unsuru olarak karşımıza çıkar (Plato, 2015: 757b).

Özellikle ahlak açısından, güçlü ve yetenekli olanlara daha fazla onur kazandırılması gerektiği fikri, toplumda adaletin sağlanmasının önemli bir bileşeni olduğunu gösterir. Ancak burada dikkat çekici olan, eğitim ve ahlak açısından farklılık gösteren bireylere verilen doğru oranların adil bir toplumsal yapı içerisinde nasıl belirleneceğidir. Bu oranların belirlenmesi, bireylerin ve toplumsal unsurların nasıl işlediğinin ve bu işleyişteki adalet anlayışının belirleyici olduğunun altını çizer (Plato, 2015: 757c). Tüm bu unsurların bir araya gelmesiyle toplumsal düzenin ve adaletin nasıl bir yapı içinde işlediği ortaya konmaktadır. "İşte bu adalettir" ifadesi, Platon'un eşitliğin bir çeşit orantısallık ve doğal yapıya dayandığını belirtmesi ile adaletin ne olduğu konusunda net bir anlayış sunmaktadır. Siyasetin ve adaletin bir arada ele alındığı bu noktada, bireylerin ve grupların

ihtiyaçları, yetenekleri ve toplum içindeki yerine göre uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu, Platon'un toplumsal yapı anlayışının tutarlılığını ve derinliğini gözler önüne sermektedir.

Diğer bir önemli filozof olan Cicero'nun adalet anlayışını ve bu anlayışın toplumsal yapı üzerindeki etkisini ele almak karşılaştırma yapabilmek açısından son derece önemlidir. Cicero'ya göre, adalet, toplumları eşit ve sağlam bir biçimde birleştiren temel bir unsurdur. Bu bağlamda, adalet yalnızca bir değer değil, aynı zamanda toplumları birbirine bağlayan ve kaynaştıran bir güç olarak tanımlanmaktadır. Adalet, fayda, incelik ve mertlik gibi kavramlarla kökensel bir bağlılığa sahip olup, bu unsurların hepsi bir bütünlük içinde anlaşılması gereken öğelerdir (Abrim, 2020: 215).

Özgür insanlar ile köleler arasında farklılık gözetmeksizin, birbirlerine adil davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Adaletin önemi, bireylerin sadece başkalarına haksızlık yapmamaları değil, aynı zamanda kendilerinin de haksızlık görmemesi üzerinedir. Bu nedenle, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesi için gerekli olan düzenlemelerin ve hukuk sistemlerinin varlığı, haksızlıkların önlenmesi ve adaletin sağlanması açısından oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Mutlu bir yaşam sürmenin temel koşulu, bireylerin hem kendilerine hem de başkalarına karşı adaletli olmalarıdır. Bireyler, diğerlerine haksızlık yapmadıkları gibi, kendilerinin de adaletsiz muameleye maruz kalmalarını önlemek için bu adalet ilkesini gözetmek zorundadırlar. Bu anlayış, insanı temelde erdemli bir yaşam sorununu da açığa çıkarmaktadır; adalet, toplumsal uyum ve bireylerin içsel huzuru için vazgeçilmez bir unsurdur (Plato, 1994/1999: 863e/864a).

Cicero'nun görüşüne göre, adaletten sapmamak, her bireyin esas alması gereken bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, toplumsal yapı içindeki en alt sınıflara yönelik adaletin sağlanması gerektiğini vurgular. Toplumdaki en zayıf gruplara karşı sergilenen adalet anlayışı, sosyal dayanışma ve bütünlüğün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Cicero, 2021: 41). Bireysel anlamda adalet ve doğruluğa bu denli önem verilmesi, aslında güçlenen bir devlet ve sağlam bir toplumsal yapı oluşturmanın kaygısından kaynaklanmaktadır. Adalet ilkesinin gözetilmesi, toplumların huzur ve düzen içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Elde edilecek adalet ve doğruluğun, bireylerin tek başlarına değil, sosyal bir bilincin parçası olarak aktarılması gerekliliği de vurgulanmaktadır. Platon'a göre, hakça davranmayan bir bireyin iyi bir vatandaş olamayacağı düşüncesi, etik sorumlulukların bireyler ve toplumlar arasındaki dengeyi sağlama noktasındaki gerekliliğini göstermektedir. Adalet, bireylerin ve toplumun bütün olarak işleyebilmesi için önemlidir ve bu kolektif yapı içinde adaletin sağlanması kaçınılmazdır (Benn, 2017: 140).

Adaletin, bireylerin moral ve etik temellerinin yanı sıra, toplumsal yapının korunması ve yükseltilmesi açısından en önemli ilke olduğunu ortaya koymaktadır (Weber, 2015: 199). Cicero ve Platon'un görüşleri, adaletin yalnızca bireysel sonuçlardan ziyade toplumsal dinamikler üzerinde de önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Toplumun her kesiminde adaletin üretken bir şekilde korunması hem bireysel hem de kurumsal gelişimin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Karl Popper'in "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı eserinde Platon'un adalet anlayışını eleştiren görüşlerine yer verilmektedir. Popper, Platon'un adalet tanımını, bireylerin yalnızca kendi işlerine odaklanması ve başkalarının işlerine karışmaması gerekliliği üzerine kurulu olan bir yapı olarak değerlendirir; bu yaklaşımın totaliter bir nitelik taşıdığını savunur. Popper'in eleştirisi, Platon'un devletin sağlıklı ve güçlü olmasının adaletin bir gereği olduğu iddiasını sorgular ve bu durumun, bireylerin kendi amaçları doğrultusunda devlet düzenini koruma amacı taşıdığına dikkat çeker. Platon'un adalet anlayışının, kolektivizm ve bütünselcilik ilkelerine dayandığını öne sürerek, bu anlayışın bireylerin çıkarlarını göz ardı ederek toplumsal bir düzeni sağlamaya yönelik bir totaliter yaklaşım içerdiğini ifade eder (Popper, 1966: 78/82). Bu bağlamda, Popper, bireylerin yalnızca kendi işlerine odaklanarak adaleti sağlama çabalarının, aslında onları daha geniş bir toplumsal bağlamdan kopardığını ve dolayısıyla bireysel özgürlükleri tehdit ettiğini belirtir. Bu eleştirinin, Popper'in liberal bir toplum anlayışına ve bireysel özgürlüklere verdiği önemi gözler önüne serdiği söylenebilir.

Popper'in karşıtlığının, Platon'un felsefi düşüncelerini bağlamından koparttığına dair bir tespiti anlaşılır kılar. Platon'un adalet anlayışının, toplumsal yapıyı ve bireylerin ilişkilerini düzenleyen bir ilke olarak salt bir toplumsal iç düzenlemesi olmadığını, aynı zamanda bireylerin erdemli bir yaşam sürmelerini teşvik eden bir felsefi çerçeve sunduğunu belirtmek önemlidir. Dolayısıyla, Popper'in eleştirisinin Platon'un adalet kavramını tam olarak anlamadığını öne süren bir yorumla, felsefi diyalektiğin derinliğine ve karmaşıklığına atıfta bulunulabilir ve bu iki düşünür arasındaki çatışmanın, farklı toplumsal ve felsefi çerçevelerden kaynaklandığı belirtilebilir. Ayrıca Popper'in totaliter bir yaklaşım iddiası, Platon'un felsefi düşüncelerinin daha karmaşık doğasını göz ardı ederken, bireysel ve toplumsal ilişkiler üzerine sunduğu düşüncelerin önemini de sorgulamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra adaletin, tüm erdemleri bünyesinde barındırmasına rağmen hiçbir erdemine yerine geçemeyeceği de bilinmelidir. Diğer erdemlerle kıyaslandığında şüphesiz kendi başına ele alındığında iyi olan tek erdem olduğunu ifade edebiliriz. Yiğitlik, bilgelik, ölçülülük vb. erdemler sadece iyilik yolunda ilerlediklerinde gerçek anlamda erdem sayılmalıdır, fakat erdemler arasında adalet söz konusu olduğunda diğer erdemleri var kılan, onları güdüleyen ve kendini başına var olan bir erdemden söz edilebilir. Yiğitlik, bilgelik ve ölçülülük erdemleri kötülük yolunda gittiklerinde artık onlardan erdem diye söz etmemiz mümkün değildir, fakat adaletin kötüye hizmet edebileceğini hiçbir zaman tahayyül edemeyiz, çünkü böyle bir olasılık söz konusu olamaz (Sponville, 2004: 75/77).

Sonuç ve Değerlendirme

- Sonuç olarak, bireylerin adil olmaları, buldukları toplumda adaletin de varlığını sürdürebilmesi için kritik bir etken olarak ön plana çıkar. Platon'un adalet anlayışının özü, bireylerin gelişimi ve toplumsal refah ile doğrudan ilişkilidir. Adaletin varlığı,

bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerinde ve ahlaki bütünlüklerini korumalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Platon'un adalet anlayışını ele alırken, bu anlayışın sadece bireysel çıkarları değil, aynı zamanda diğer bireylerin hak ve menfaatlerini de gözetilen bir süreç olduğuna vurgu yapar. Bu yaklaşım, bireylerin sadece kendi çıkarları etrafında dönen bir dünyada değil, kolektif bir bilincin parçası olarak hareket etmelerini gerektirir. Bunun yanı sıra, adalet ve erdem kavramlarının bir arada ele alınması, birey ve toplum arasındaki karşılıklı bağı daha da güçlendirir. Platon'un adalet anlayışının karmaşıklığı ve derinliği, bireylerin ruhsal dengelerini sağlarken, toplumsal düzenin korunmasında da önemli bir zemin oluşturur. Bu anlamda, Platon, adaletin sadece bir etik ilke değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal varlıklarını bulmalarında bir yapı taşı olduğunun altını çizer. Filozofun adalet anlayışı, felsefi düşüncenin insan doğasının karmaşıklığına dair derin bir bakış açısı sunarak, adaletin evrensel değerini ve gerekliliğini belirginleştirdiği sonucuna götürür. Aynı zamanda Platon'un erdem ve adalet anlayışını günümüz perspektifinden de değerlendirme fırsatı sunarak, toplumların adalet temelinde ne denli önemli bir yapı inşa edebileceklerini ve bireylerin bu yapı içindeki rolünü sorgulamak için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Bireylerin içsel ve toplumsal adalet arayışlarını teşvik etmesi hem felsefi hem de pratik açıdan önemli bir katkı sunmakta; bu noktada adaletin, toplumsal mükemmeliyet ve bireysel mutluluk için vazgeçilmez bir ilke olduğu sonucunu sağlamlaştırmaktadır. Bu şekilde, Platon'un düşüncelerinin hem geçmişte hem de günümüzde toplumsal yapıların oluşturulmasında ve bu yapıların sürdürülmesinde ne denli kritik bir rol oynadığı yapılan araştırmalar neticesinde kendini göstermektedir.

Kaynakça

- Alfred William, B. (2017). *The Greek Philosophers*, Vol. I, Diamond Publishers.
- Andre Comte, Sponville. A. Compte. (2004). *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden. 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Topakkaya. *Adalet Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması*, FLSF Dergisi, Cilt: 6, Sayı 6, 2008.
- Barney, Rachel *The Sophistic Movement*, In M. L. Gill & P. Pellegrin, *A Companion to Ancient Philosophy*, Blackwell 2006.
- Badiou, Alain. *Platon'un Devleti*, Çev. Savaş Kılıç & Nihan Özyıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- Cicero, *De Officiis*, Arma Virumque, Independently Published, Tufts University 2021.
- Eduard, Zeller. *Outlines of The History of Greek Philosophy*, The International Library of Philosophy, Published by Routledge, 1931.
- Ernest, Cassirer. *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Kasım 2005.
- Frank, Thilly. *Bir Felsefe Tarihi*, Çev. Yasemin Çevik, İdea Halk Kitabevi, İstanbul 2010.
- Gürgen, Abrim. *Erdem Üzerine Tartışmalar*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2020.
- Janet, Coleman. *A History of Political Thought; From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishers, Oxford 2000.
- Johann Eduard, Erdman. *A History of Philosophy*, vol. I, Ancient and Mediaeval Philosophy, 1890.
- Karl Raimund, Popper. *Open Society and Its Enemies: The Spell of Plato*, Vol. I. Princeton University Press, 1966.
- Küçükalp, Derda, *Siyaset Felsefesi*. 2. Bs., Dora Yay., Bursa 2016.
- Max, Weber, *History of Philosophy*, Palala Press 2015.
- MacIntyre, Alasdair, *A Short History Of Ethics: A History of Moral Philosophy from the Homeric Age to the Twentieth Century*, 2. Bs., University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 1998.
- MacIntyre, Alasdair, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, Çev. Muttalip Özcan, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cımcöz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 12. Bs., Ocak İstanbul 2012.
- Plato, *Republic*, Volume I: Books1-5. Edited and Translated by Christopher Emlin- Jones, William Preddy. Loeb Classical Library 237. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.
- Plato, *Gorgias*, Loeb Classical Library, Plato III, Çev. W. R. M. Lamb, 12. Bs., Londra, Harvard Univ. Press, 2001.
- Plato, *Laws*, Loeb Classical Library, Plato X-XI, Harvard University Press, R. G. Bury, London 1994/1999, 863e, 864a.
- Tanzola, *A Comparative study of The Cardinal Virtues in Cicero's De Officiis and in Ambrose's De Officiis Ministrorum*.

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

Cilt 5 Sayı 4

DOI: 10.52835/19maysbd.1553075

Gönderim Tarihi 19.09.2024

Kabul Tarihi 30.12.2024

Sinekli Bakkal'da Zahid-Sûfi Çatışması

The Zahid-Sufi Conflict in Sinekli Bakkal

Ömer KURT*

*Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, omer.kurt5@sakarya.edu.tr, ORCID:0000-0002-2502-3909

Öz

Türk edebiyatında yüzyıllar içerisinde anlam kaymasına uğrayan birçok kelime, yeni manalar yüklenen birçok kavram bulunmaktadır. Zahit kelimesiyle özdeşleşen belirli kalıplar ve yaşam felsefesi dairesinde hareket eden insan tipi de bu değişimin yansıması bakımından dikkat çekicidir. Başlangıçta alçakgönüllü, İslâm'ın sevgi iklimini özümsemiş, canlı ve cansız varlıklara bu iklim içerisinde yaklaşan zahit, özellikle Divan edebiyatı devrinde yeni manalar yüklenerek eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu dönemde dinin emirlerini mekanik bir anlayışla yerine getiren, sadece cehennem azabından kurtulmak ve cenneteki nimetlere ulaşmak için bir araç olarak gören, aşırı derecede mutaassıp bu insan tipi, birçok şiirde âdeta yerden yere vurulmuştur. Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Hacı Bektaşî gibi Tasavvuf önderlerinden ilham alan sufi tipi ise özellikle Divan şiirinde el üstünde tutulmuş, onun ibadetleri sadece Allah aşkıyla yerine getiren düşüncesi, engin hoşgörüsü; din, dil ve ırk ayrımı yapmadan tüm insanların gönlüne hitap etme arzusu oldukça beğenilmiş ve yüceltilmiştir. Son devir edebiyat tarihimizin en canlı simalarından olan Halide Edip Adıvar'ın, baskısı en çok yapılan romanlarından Sinekli Bakkal'da eserin kahramanları mahalle imamı Hacı İlhami Efendi'nin şahsına yüklenen zahit tipi ile Mevlevî şeyhi Vehbi Dede'nin temsil ettiği sufi tipi arka planda karşılaştırılarak vakanın gelişiminde ve Doğu ile Batı'nın uzlaşmasına yeni bir kapı açılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan eserdeki zahit ve sufi tipini temsil eden kişilerin değerlendirilmesi edebiyat sosyolojisi bakımından da incelenebilir özelliktedir.

Anahtar Kelimeler: Zahit, Sufi, Sinekli Bakkal, Halide Edip Adıvar

Abstract

In Turkish literature, there are many words that have changed meaning over the centuries and many concepts that have been given new meanings. Certain patterns identified with the word zahit and the type of people who act within the philosophy of life are also remarkable in terms of the reflection of this change. The ascetic, who was humble at the beginning, assimilated the climate of love in Islam, and approached living and inanimate beings within this climate, was subjected to criticism by ascribing new meanings, especially in the period of Divan literature. During this period, this extremely bigoted type of person, who fulfilled the orders of religion with a mechanical understanding and saw it only as a means to escape the torment of hell and reach the blessings in heaven, was criticized in many poems. The Sufi type, inspired by Sufi leaders such as Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Hacı Bektaşî, was especially cherished in Divan poetry, his idea of performing worship only for the love of God, his vast tolerance; The desire to appeal to the hearts of all people, regardless of religion, language or race, has been highly appreciated and glorified. Halide Edip Adıvar, one of the liveliest figures of our recent literary history, in Sinekli Bakkal, one of her most published novels, compares the ascetic type attributed to the character of the neighborhood imam Hacı İlhami Efendi, the heroes of the work, and the sufi type represented by the Mevlevî sheikh Vehbi Dede in the background, in the development of the case. and opens a new door to reconciliation between East and West.

Keywords: Zahit, Sufi, Sinekli Bakkal, Halide Edip Adıvar

Giriş

Toplumunu inceleyen bilim olarak tanımlanan sosyoloji, insanlar ve hayat arasındaki ilişkiye odaklanır. “*Bilimsel metotlara dayanarak insan topluluklarının kökeni, insanları bir arada tutan nedenler, toplulukların ortak davranış biçimleri ve onları farklı topluluklardan ayıran özellikler üzerinde durur. Sosyal yaşamın farklı yapıları arasındaki ilişkileri, toplumsal istikrar ve değişimin sebepleri gibi birçok mesele üzerinde yorumlarda bulunarak çıkarımlar yapar.*” (Tüzer-Hüküm, 2022, s.19) Bir romanda ele alınan içerik ile toplumsal meseleler arasında çeşitli yönlerden bağ kurmak mümkündür. “*Edebi eser bir ferdin eseridir, fakat ferdin içtimai eseridir. Bu sebeple edebi eser, fert ve toplum arasında bir iletişim vasıtasıdır.*” (Lanson, 2017, s.29) Roman yazarının kendisi de toplumun bir parçası olduğuna göre ele aldığı konuyu işlerken toplumsal yapıdan, insanlar arasındaki ilişkilerden kendini soyutlaması beklenemez. “*Yani bir edebi eser, estetik, sosyolojik, psikolojik vb. birçok açıdan ele alınıp yorumlanabilir. Çünkü her metin çok boyutlu bir anlama düzlemi içinde bulunur. Metnin okundukça yeni anlam katmanları yaratılmasına olanak vermesi, onu yeni dönüşümlere açık bir hale getirmektedir.*” (Öztekin, 2006, s. 1) Bu bağlamda Halide Edip Adıvar'ın Sinekli Bakkal romanında da gerek toplum katmanları arasındaki ilişkilerin gerekse topluma etki eden iktisadi, sosyal meselelerin ve bunları yaratan faktörlerin kurmaca da olsa kişiler dünyasında incelendiğini görmek mümkündür. Bu çalışmada zahit ve sufi tipinin yüzyıllar içinde şekillendiği yeni durumunun Halide Edip Adıvar'ın Sinekli Bakkal romanının arka planına yansımaları incelenecektir. Sinekli Bakkal romanında zahit ve sufi tiplerinin temsilcisi olarak ele alınacak kişiler elbette bireysel olarak kendi dünya görüşlerini değil, ait oldukları zümrenin hayat görüşünü de yansıtmaktadırlar.

Halide Edip Adıvar'ın ilk olarak 1935 yılında Londra'da *The Clown and His Daughter* adıyla yayımlanan ve 1936'da da Türkiye'de baskısı yapılan *Sinekli Bakkal* romanı araştırmacılar tarafından çoğu zaman Doğu-Batı çatışması bazen de Doğu-Batı uzlaşmasını arayan bir eser olarak ele alınmıştır. “*Halide Edip'in asıl amacı, sevdiği bir sokağı ve insanların anlatmak; bir Batı-Doğu biresimini araştırmak; Jön Türkler'e şöyle bir değinip geçiyor*” (Naci, 2012, s.29). Adıvar, *Roman Üzerine* adlı yazısında “*Romanın çerçevesini, ilk ögesini kuran şey hikâyedir, diyoruz. Hikâyeyi doğuran şey ve hikâyenin konusu nedir? Hikâyenin yaratıcısı imgelemdir; konusu, insanın içinde yaşadığı evren ve insanın kendisidir, yani hayattır*” (Adıvar, 1964) der. Yazar, romanında bir semti ve semtin insanlarını ele alırken kahramanlarını üç grupta incelemiştir. Bir tarafta mahallenin imamı Hacı İlhami Efendi, kızı Emine diğer tarafta ise torunu Rabia, Müslüman olduktan sonra Osman adını alan İtalyan Peregrini, imamın damadı Tevfik ile Mevlevî şeyhi Vehbi Dede bulunur. Eserde anlatılanlar II. Abdülhamit Türkiyesi'nde geçmektedir. “*Eserde Aksaray'ın Sineklibakkal semti ve o semtin çevresinde II Abdülhamit Türkiyesi'nin toplumsal durumu ele alınmıştır*” (Kudret, 2009, s.64). Romanda yer alan ana kahramanların her birine farklı bir işlev yüklenmiştir. Tevfik; karagöz ve ortaoyununun sanat inceliklerini temsil ederken, İmam Hacı İlhami Efendi ve kızı Emine katı taassuba dayanan zahitliği, Rabia ve Peregrini Batı ile Doğu'nun zaman zaman çatışmasını çoğu zaman da uzlaşmasını, Sakallı lakaplı Zaptiye Nazırı Selim Paşa ile onun kendisine rakip olarak gördüğü Dahiliye Nazırı Zâti Bey “*Yeni Dahiliye Nazırı Zâti Bey'in yıldızı parladıkça Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın ikbali sönmeye yüz tuttu*” (Sinekli Bakkal, 2023, s.147), devlet ricalinin meselelere yaklaşma biçiminin ne olduğunu, Selim Paşa'nın Jön Türkler'e bağlı oğlu Hilmi Bey ile arkadaşları Galip ve Şevki Beyler ise II. Abdülhamit yönetiminin uyguladığı politikaların eleştirisini, Gözpatlatan lakaplı zaptiye Muzaffer ise rejimin baskısının ceberutluğa varan boyutlarını ortaya sermektedir. “*Bu roman Sultan II. Abdülhamit dönemini bir arka sokakta yaşayan insanların hikâyesidir*” (Büyük Türk Klâsikleri, C.11, 1992, s.64).

Hiç kuşkusuz ki bu eser belli bir ölçüde gözlem ürünüdür. Yazar Halide Edip Adıvar, Sineklibakkal semtinde görevi dolayısıyla uzun uzun gözlemler yaptığını anılarında şöyle ifade etmektedir: “*Evkağ'ın kız mekteplerinin umumi müfettişliği bana halkı ve muhtelif semtleri içinden görmek için vesile oldu. Her hafta İstanbul'un hiç bilmediğim arka sokaklarına, fakir muhitlerine giderdim ve buralarda sadece Evkağ mekteplerini değil, çocuk ailelerini de tanımağa muvaffak oldum. Kasımpaşa ve Sineklibakkal, bilhassa Sineklibakkal en fazla dolaştığım yerlerdi*” (Adıvar, 1963, s.173). Halide Edip, mahalle yaşamını, konak yaşamını zaman zaman canlı bir şekilde aktarırken temelde iki kavram üzerinde durur: “*Romanda işlenen en önemli değer unsuru, din ve musikidir*” (Enginün, 1995, s.280). Yazar, din unsurunu ele alırken de arka planda eski edebiyatımızda oldukça fazla yer verilen zâhit-sufi çatışması üzerinden bir yol açmayı denemiştir. “*Alegorik bir yapıtta yazar, yapıtın anlamını belirtmek için belli kavramları temsil eden kişiler kullanır ve bunların psikolojileriyle ilgilenmez, çünkü önemli olan ruh çözümlemesi değil, kişilerin neyi temsil ettikleri ve buradan çıkan anlamın çözülmesidir*” (Moran, 2010, s.176). *Sinekli Bakkal* literatürde araştırmacılar tarafından hep Doğu-Batı çatışması zemininde bir analize tabi tutulurken zâhit-sufi ayrımı çoğu zaman gözden kaçmış, üzerinde durulmamıştır.

Rabia'nın dedesi Hacı İlhami Efendi dünya zevkine, toplumun genel ahlâki yaşantısına kine varacak ölçüde düşmanlıkla doludur. O, “*Dünyadan yüz çevirme, halktan yüz çevirme, haram ve şüphelilerden yüz çevirme, helaller konusunda bile perhizkâr bir tutum içinde olan kişi*” (Uludağ, 1995, s.775) olarak tanımlanan zahit'in daha aşırıya kaçan davranışlarını sergiler. Onun dünya görüşüne göre bu dünyada eğlenenler, cümbüşe iştirak edenler kesinlikle cehennem; buna mukabil gülmeyenler, oynamayanlar, rahat etmeyenler ise cennet yolcularıdır. Onun bu kadar sert çizgilerle çevrelediği dünya felsefesi en yakınlarına dahi tam olarak sirayet etmez, o sadece vaaz ettiği mescidinde insanlara korku salmakla kalır hatta zaman zaman yazar Halide Edip tarafından karikatürize edilir. Örneğin kızı Emine onun dünya görüşüne en uygun bir hayat sürmesine rağmen on yedi yaşında iken mahallenin zennesi Kız Tevfik lakaplı karagöz oyuncusuna, bir mukallite, kaçır. Torunu Rabia ise küçük yaşlardan itibaren dedesinin bu yaşam biçimini sorgulayıp en sonunda Müslümanlığı seçen eski bir İtalyan rahip ile evlenir. Romanın en dikkate değer taraflarından birisi kuşkusuz budur. Zira eser zıtlıklar üzerinde âdeta dans ederken “*Keskin sirke küpüne zarar verir*” misali hem kızı hem de torunu Zahit tipinin temsilcisi Hacı İlhami Efendi'nin koyduğu yaşam kalıplarını kırmayı başarırlar. Emine, Tevfik ile evlenirken yıldızının bir türlü barışmadığı kızı Rabia da büyüyüp eski bir Katolik İtalyan

rahip Peregrini ile izdivaç yapar. Padişah Sultan II. Abdülhamit ve rejiminin yılmaz savunucusu Selim Paşa'nın oğlu Hilmi, babası ile bağlarını koparmayı göze alarak Genç Türkler hareketine katılır. Bu durumlar roman tekniğinin olmazsa olmazı çatışma ve gerilim unsurlarının vakayı beslemesinde önemli rol oynarken tarihi ve iktisadi şartların şekillendirdiği toplum katmanlarının aralarındaki ilişkileri de ortaya koyar. Her bir kahramana toplumun bir kesiminin temsilcisi gözüyle bakmak romanın anlam derinliklerine giden yolun açılmasında yol gösterici olur.

Mevlevi Şeyhi Vehbi Dede, romanda Doğu ile Batı'nın uzlaşmasının manevi mimarlığını yapar. “*Bu romanda o, katı şeriatın temsilcisi Hacı İbrahim Efendi'nin mukabili olarak görülür*” (Enginün, 1995, s.287). Rabia'nın değişimi Selim Paşa'nın karısı Sabiha Hanım'ın onu Valide Camii'nde okuduğu Mevlidi dinleyip beğenmesi ile başlar. Bir süre sonra konakta Vehbi Dede'den musiki dersleri almasıyla dünyaya bakışı dedesinin üzerine sirayet ettirmeye çalıştığı katı, sert din anlayışını yıkacak şekilde sarsıntıya uğrar. “*İmanın evinde musiki bir günah sayılırken, Vehbi Dede öğrencisinin eline bir def vermiştir*” (Enginün, 1995, s.296) Mevlevi Şeyhi ve romanda sufi hatlarıyla anlatılan Vehbi Dede, musiki talebesi olan bu kız sadece öğrencisi olarak değil, bir mürit olarak görmeye başlar: “*Dede, onu kendine bir nevi ruhani evlat, fikirlerini, felsefesini sadeleştirip halka yayacak müstakbel mürit telakki etmeye başlamıştı*” (Sinekli Bakkal, 2023, s.120). İmam Hacı İlhami Efendi, torununa sadece gelir getiren, para kazandıran bir varlık muamelesi yaparken, Tasavvuf terbiyesi ile yetişmiş ve bu romanda sufi geleneğinin temsilcisi Vehbi Dede, Rabia'ya kendi felsefesini anlayıp yayacak öğrenci gözüyle bakar.

“*Âdeta ezeli kinin temsilcisi*” (Enginün, 1995, s.328) konumundaki İmam, hafız olarak yetiştirdiği Rabia'dan gelen para kesilince hemen intikam alma yoluna gider. Önceleri sözünü dinlediği, Selim Paşa'yı rakibi Zati Bey'e jurnal etmekten çekinmez: “*Âcizleri, Sinekli Bakkal imamı... Ubudiyet ve sadakatten naşi...*” (Sinekli Bakkal, 2023, s.184). diye başlayan ihbar mektubunu Dahiliye Nazırı Zati Bey'e ulaştırmak suretiyle sadece damadı Tefvik'i değil hem Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın hem de onun oğlu Hilmi'nin düzenini alt üst ederek kinini bir intikamla sonuçlandırır. Bu gözü dönmürlük ve intikam duygusu romanda tam da kaba sofı mertebesindeki birine yakışır tarzda işlenmiştir. Eserde sufi tipinin temsilcisi Vehbi Dede ise “*Doğu'nun vardığı en ince, olgun, gerçek din anlayışına örnek olarak sunulan*” (Moran, 2010) yüce bir kişilik olarak çizilmiştir. Şüphesiz ki o, ilhamını Tasavvuf'tan almıştır. İmam-ı Gazali, Hoca Ahmet Yesevi, Süleyman Hakim Ata, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal gibi Tasavvuf felsefesinin öncülerini incelediğinde hemen hepsinde aynı tutum dikkat çeker: “*Ahmed Yesevi'ye göre Tasavvuf; Allah için gece gündüz ibadette, zikirde bulunmak, gösteriştenden uzak durmak, doğru yolda olmak, nefsinin esiri olmadan alçakgönüllü olarak her vakit Allah'ı anmak, her yerde Allah'ı görmek, İslam'ın şeriat hükümleri doğrultusundaki inancını, fikri düşünceyle birleştirmek, Yaradan'ı tanımak, yaratılana da hoşgörü ile bakmak, vatanın, milletin birlik ve beraberliği için çalışmak, dininin ve dilinin bozulmasını engellemektir.*” (Güzel, 2015, s.244). Sinekli Bakkal'da Sufi Vehbi Dede, Kaba Sofu İmam Hacı İlhami Efendi'nin aksine alçakgönüllüdür. İbadetlerini sırf yapmış olmak için değil, her birini fikri düşünceyle birleştirerek gönüller kazanmak için yerine getirir.

Türk Edebiyatında Zahit-Sufi Çatışması:

Şiir geleneğimizin özellikle Divan Edebiyatı tarafında zahid-sufi çatışması oldukça fazla işlenmiş bir konudur. Türkçe Sözlük'te sufi (sofi) “*Tasavvuf felsefesine bağlı olan kimse, mutasavvıf, sufi*” (MEB Türkçe Sözlük, 1996, s.2572), Zâhit ise “*Din kurallarına sıkı sıkıya bağlı, Allah korkusuyla dünya nimetlerinden el çeken kimse; sofı; züht sahibi*” (MEB Türkçe Sözlük, 1996, s.3292) olarak tanımlanmıştır. Gene Dini Terimler Sözlüğü'nde Sufi, “*Yünden dokunmuş elbise giyen, dünyaya olduğundan fazla değer vermeyen derviş.*” olarak tanımlanırken Zahit ise “*Kendini ibadete veren, sürekli ibadet yapan*” olarak açıklanmıştır. (MEB Dini Terimler Sözlüğü, 2009, s.332-395) Bu tanıma bakıldığında sufi yaşantısına sahip kimsede dine yaklaşım konusunda temelde bir Tasavvuf düşüncesinin ve Allah aşkının olmazsa olmaz olduğu, buna karşılık zâhit'te korkunun ve derinliği olmayan bir ibadet düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir. Sufi, ibadetlerini korkudan değil, sevgiden yerine getiren ve sadece gönlünü rehber edinen kimse iken zâhit, dinin vecibelerini korkudan icra eden, Cennet'teki nimetlere kavuşmak emeliyle hareket eden bencil ve çıkarıcı kişi olarak görülmektedir. Bu ayrımın bir başka görünümü ise ârifler ile âlimler arasındadır. Allah inancı, dine bağlılık gibi unsurlar bakımından birbirine çok benzeyen bu iki grup insanın takip ettikleri yol birbirinden ayrılarak edebiyat ve sosyal hayata zâhit ve sufi olarak yansımıştır. Zâhitlik yolunda olanlar İslâm dinini sadece katı kurallarıyla ele alır. Onların en büyük hedefleri Cehennem nârından kurtulmak ve Cennet'e ulaşmaktır. Zahitler, bu amaç uğruna ve bir karşılık bekleyerek İslâm'ın beş şartını tavizsiz yerine getirip menzile varmak isterler. Buna mukabil Sufilik yolundan gidenler sadece ibadetin yetmeyeceğine, mutlak surette Allah'a âşik olmak gerektiğine inanırlar. Divan şairleri de bu konuyu oldukça fazla işlemişler ve Zâhit'i “*ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kişi. Arif ve âşik olmayan kimse.*” (Uludağ, 1995, s.437-438) Sufi'yi ise “*Halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan, gönlünce hareket eden keyfince davranan içi irfanla süslü ilimle doluğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hâkim bilge kişi. Rıza mertebesine erdiği için her şeyin ilahi takdire göre meydana geldiğini bilen bunun şuur ve idrakine eren kâmil insan. Rindler daha çok Melamiler ve kalenderiler gibi gelenek ve göreneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşayan kimseler.*” (Uludağ, 1995, s.581) olarak ele almışlardır.

Zahit-sufi çatışması Divan Edebiyatı üzerine çalışan birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Mine Mengi Divan Şiiri Yazıları adlı eserinde zahit'i “*Divan şairinin rindin ağzından çıktığı, kafa tuttuğu kimi zaman vaiz, molla dediği zahit, eski edebiyatımızda katı şeriat kurallarının, değişmez sayılan inançların ve her türlü toplumsal baskının savunucusu ve uygulayıcısı olarak tanıtılır. Çevresindekilere hep çatık kaşla bakan, insanların bütün davranışlarını haram olduğu gerekçesiyle kınayan zahit, rindin tersine, dünyasını ve âhretini kazanma kaygısı içindedir. Hırslıdır, açgözlüdür, başkalarına yüksekte bakar, özü ile sözü bir değildir, iki yüzlüdür, biçimcidir, insanın içine değil, dış görünüşüne, kalıbına değer verir...* (...) Divan şairi rindin ağzından bazen alaycı, bazen ağırbaşlı, bazen de isyan eden ya da öğüt veren bir dille yüzyıllar boyu

zahite çatmış, zahit insan tipini kanamıştır."(Mengi, 2000, s.216-217) şeklinde tanımlamıştır. Gerçekte bir Tasavvuf teriminin karşılığı olan Zahit'in Klasik Türk Edebiyatı şairleri tarafından eleştiriye maruz kalmasının sebebi, hayatı ve toplum yaşamını sınırlayıcı bir anlayışla ele alması, sadece kendi tuttuğu yolun doğru olduğunu düşünmesi, insanı yalnızca gözlemlenebilen davranışlarıyla değerlendirmesi, İslâm'ı özellikle cezalandırıcı olarak algılaması, ibadetlerini cennet'e gitmek arzusu ve motivasyonu ile yapmasıdır.

İskender Pala Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde Sufi'yi "*Tasavvuf yolunda olan kişi. Kelimeyi yün manasına gelen sūf ile ilgili görenler yanında Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebevi'nin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip-içirilen ve Ehl-i Suffe denilen fakir sahabeyle ilgili olarak görenler vardır. Yine bazıları sufi sözünün temiz, arınmış anlamlarına gelen sâf kelimesinden türediğini ileri sürerken; bir kısım âlimler de Grekçe hikmet manasına gelen sophos sözünden bozma olarak görürler. (...) Sufiler ile âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim akıl ile Allah'a ulaşmayı isterken sufi aşkın gönül işi olduğunu ve Allah'a ancak aşkla ulaşabileceğini söyler. Bu nedenle tekke ile medrese de birbirine düşmandır.*"(Pala, 1995, s.486-487) şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlardan hareketle denebilir ki sufi, ân'ı yaşayan, korku ile değil aşk ile Allah'a bağlanan, yaratılanları Yaratıcı'dan ötürü seven, günahkâr olsa da her insana eşref-i mahlukat gözüyle bakan, dininden, ırkından, milliyetinden ötürü kimseyi ötekileştirmeyen, herkesi kucaklayıp doru yola sevk eden kişidir.

Sinekli Bakkal Kahramanları Hacı İlhami Efendi ve Vehbi Dede'nin Zâhit-Sufi Çatışması Bakımından Değerlendirilmesi

İlk kez 1935'te Haber gazetesinde tefrika edilen Sinekli Bakkal romanında edebiyat araştırmacılarının üzerinde ittifak ettikleri gibi Doğu-Batı çatışmasından Doğu-Batı sentezine uzanan bir yol izlenmiştir. (Enginün, 1995) Romanın başkişisi konumundaki Rabia önce dedesinin hâkim olduğu sıkı kurallarla örülmüş Doğu'nun sert atmosferinden sıyrılarak Peregrini vasıtasıyla Batı musikisini tanımıştır. Bir süre sonra da bu orta yaşlı müzisyeni kendine tabi ettirmek ve onunla evlenmek suretiyle romanda Batı'nın Doğu'ya yaklaşmasına ön ayak olmuştur. Oldukça kalabalık şahıs kadrosu içerisinde siyaset, mahalle, konak, cami, tasavvuf gibi unsurların şekillendirdiği girift ilişkiler içerisinde ele alınan romanın vaka örgüsünün arka planında, yüzyıllardan beri süregelen tekke-medrese veya bir başka deyişle zahit-sufi çatışmasına da yer verilmiştir.

II. Abdülhamit Türkiyesi'nde geçen olaylar silsilesinin şekillendirdiği romanda Rabia, özgür ruhlu ve gelişmeye açık bir genç kız olarak önce dedesi İmam Hacı İlhami Efendi'nin İslâm dinini ele alış biçimiyle kendi iç dünyasında bir uzlaşmazlık yaşar. İmamın dini konularda anlayışı kıt, kuralcı, ilmi ve imanı yalnızca kabuğuyla algılayan, topluma sadece öğüt veren ama söylediği gibi yaşamayan, dar dünya görüşüne sahip, imandan hakikate ulaşamayan, tek emeli sadece cennete ulaşmak olan, cehennemi insanları bir korkutma aracı olarak gören korku temelli düşünce yapısı, genç kızın ruhunda bunalımlara ve fırtınalara yol açar. İyi bir hafız ve mevlithan olarak yetişen Rabia, dedesi İmam Hacı İlhami Efendi ve annesi Emine'nin kalın bir tabakayla ördükleri bu kabuğu kırmak için mücadeleye girer. Hayat onu önce Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın karısı Sabiha Hanım'a ve nihayet Mevlevi sufisi Vehbi Dede'ye götürür. Onun yolculuğu sert ve katı kurallardan, cehennemden korkusundan başka bir şeye yer verilmeyen dar dünyadan önce tasavvuf dervişine, evlendikten sonra Osman adını alacak müstakbel eşi Peregrini'ye giden bir yolculuktur.

İmam Hacı İlhami Efendi'nin fizikî portresi "*Kirpi kulları gibi ayakta duran iki kalın kaş içeriye çökmüş, kömür gibi siyah, kor gibi yakıcı, burğu gibi keskin iki ufak göz...Burun uzun ve tilkivari kara sakal hayli kırılmış. Boyu kısa vücudu cılızdır. Fakaat beyaz sarığın kallaviliği geniş yenli latanın içinde ağır ağır sallana sallana yürüyüşü ona hususi bir heybet verir.*"(Sinekli Bakkal, 2023) şeklinde çizilmiştir. Bu çizimde dikkati çeken şey, imamın cılız vücudu ve çelimsiz halini zenginleştirerek ona güç veren asıl unsurun başındaki kocaman sarık olmasıdır. Mevlevi sufisi Vehbi Dede ise imamın son derece şaşaalı giyinişinin aksine "*Yün şalvarı aşınmış, mintanının dirsekleri yamalı, kolsuz yeleğinin üstünün havı gitmiş. Fakat bu zahiri fukaralığa rağmen giyinişinde bambaşka bir hususiyet vardı*"(Sinekli Bakkal, 2023) şeklinde tarif edilen kıyafeti ile mütevazı bir kişilik olarak anlatılmıştır. Tam bir sufi gibi çizilen Vehbi Dede, imamın aksine etki gücünü başındaki kocaman beyaz sarıktan ya da kibrinden değil; sadeliğinden ve girdiği ortamlarda oluşturduğu sevgi atmosferinden almaktadır.

Divan Edebiyatında asırlarca devam eden hatta Halk edebiyatına da zaman zaman yansıyan tekke-medrese çatışmasının bu romanda, İmam Hacı İlhami Efendi medrese tarafını, Vehbi Dede ise tekke tarafını temsil eder. Romanın ana düşünce planında Doğu-Batı çatışmasının Rabia ve Peregrini'nin evlenmeleriyle Doğu-Batı uzlaşmasına doğru bir yol takip edilirken tekke ve medrese temsilcileri arasındaki kavga düşünce katmanında hep devam eder. Hacı İlhami Efendi sadece aklıyla amel ederken, Vehbi Dede gönlüyle inancını yaşar.

Medrese temsilcisi kaba sofu İmam Hacı İlhami Efendi, paraya ve makama çokça değer veren bir yapıdadır. "*Defin ilmühaberi, nikâh izinnâmesi almak için çekişe çekişe onunla pazarlık edenler ona pinti imam, hasis imam der geçerler.*"(Sinekli Bakkal, 2023,s.15) Mahalleliyle defin ilmühaberi ve nikâh izinnâmesi konusunda pazarlık etmekten geri durmaz. Onun tek derdi para kazanmak ve ibadet etmek en önemli işi ise vaaz etmek mescidinde mahalleliye yüksek sesle bol bol nutuk vermektir. "*Cemaate telkin ettiği naslar bıçak gibi keskindir. İnsan için hayat iki yol vardır: Biri cennete, biri cehenneme çıkar. Vaazlarında ikinci yolu daha parlak ve canlı olarak anlatır. Cehennemin bilmediği köşesi, ukubetin(cezanın) tarif edemeyeceği şekli yoktur.*"(Sinekli Bakkal, 2023,s.15) Halka yönelik konuşmalarında hiçbir şeyin ortası yoktur. Cehennem korkusu insanları yola getirmenin en önemli silahıdır. "*Sinekli Bakkal sokağında daimi bir ahret havası yaratmak isteyen imam, insanların günah temayüllerinin karşısında kendini aciz buldu. Mahalle halkı neşeli, güürültülü, bidüziye Allah yolundan şeytan yoluna kayan insanlardı.*"(Sinekli Bakkal, 2023,s.16) Edebi geleneğimizde "kaba sofu" kalıbına denk düşen davranışlar sergileyen Hacı İlhami Efendi, Sinekli Bakkal'da her türlü eğlenceden, arınmış yirmi dört saat sadece ahretin

düşünüldüğü bir iklim oluşturma emelindedir. “İmam ağır ağır minberin merdivenlerini çıkıyordu. Yükseldikçe cüppesine ışık vuruyor, zamanla yeşil solgun yerlerini, yamalarını gösteriyordu. Fakat yüzünü cemaate çevirince insan onun zavallı fakir kıyafetini hemen unutuyordu. O kadar etrafına kuvvet hissi veren adamdı. İskelet gibi zayıf başına çökük göz evleri birer volkan ağız gibi, içlerinde bir türlü soğumayan lavlara benziyorlardı. Yuvarlak beyaz sakalı dikkatle kesilmiş, bıyıkları kısa kırpılmış ve ağzının belki sesinden fazla gayiz ve şiddet püsküren bir manası vardı”(Sinekli Bakkal, 2023, s.363). Ruhundaki katılık davranışlarına o kadar yansımıştır ki evlendikten sonra cuma namazına giden İtalyan Peregrini (Osman) söylediklerini anlamamasına rağmen onun minberden yaydığı o korku dolu havayı iliklerine kadar hissederek: “Ne söylediğini Osman anlamıyor fakat her kelimenin ardında İmanın ruhundan kopan bir gayz darbesi var. Hatta rahmet, şefaet vadeden surelere bile küçük vücuduna sığmayan kinini, insanları hiç affetmeyen nefretini mezc ediyordu”(Sinekli Bakkal, 2023, s.364) Vehbi Dede'nin naifliğinden, hoşgörüsünden Zahit tipinin temsilcisi İmam Hacı İlhami Efendi de eser yoktur.

İmam Hacı İlhami Efendi'nin etki alanı sadece mahalleleriyle ya da vaaz ettiği camiye gelenlerle sınırlı kalmaz. Karakol komiseri de bundan nasibini alır. “Kendi dindar, muhafazakâr ve imamın vaazlarına muntazaman devam eden bir insandı. Ona Tevfik âdeta kanı helal bir kâfir, başı ezilecek yılandan başka bir şey değildi.”(Sinekli Bakkal, 2023, s.27) İnsanları sırf kendi anlayışına zıt bir yaşam tarzına sahip oldukları için kâfir olarak vasıflandırmak, peşinen günahkâr hükmünü vermek, İslâm'ın özüne ve öğretilerine tamamen aykırıdır. Romanda kaba sofuluğun temsilcisinin bir devlet görevlisini dahi bu derecede olumsuz etkilemesi ve kinle doldurması dikkat çekici bir vaziyette ele alınmıştır.

İmanın kurduğu dar dünyada sıkışıp kalan torun Rabia'ya anlattıkları ters etki yapar. “On bir yıldan fazla gece gündüz din, ahret diye her şeyin fevkinde iki meşhum öğretmeye çalışmışlardı. Fakat o, fikirlerinden ziyade insanlara, yaşayan şeylere bağlı, sevdiği vakit ölüme kadar sever, en küçük şefkat tecellisiyle kalbi atar bir kadın olacaktı”(Sinekli Bakkal, 2023, s.119) O, babasına içki getirdikten sonra bile namaza koşar: “İmanın vaktiyle nasıl abdest suyunu dökerse Tevfik'in rakı tepsisini öyle hazırlıyor, her gün aynı saatte önüne getiriyor. Fakat o memnu ve günah içkiyi Tevfik'in önüne getirdikten sonra aman geçmesin diye koşup akşam namazını kılmayı da tabii buluyor.” (Sinekli Bakkal, 2023, s.121) Bu tutum, Rabia'nın yavaş yavaş sufi iklimine adım attığının bir göstergesidir.

Çocuk psikolojisinden bihaber dede Hacı İlhami Efendi, küçük kız iken torunu Rabia'ya cennet ve cehennem anlatır. Niyeti kendi felsefesini ona da aktarmaktır. “Evvvela imam, Dante'yi solda sıfır bırakacak bir dehşetle ukubet diyarını canlandırıyor, sonra babasının, ezeli yurdu orası olduğunu şüphe götürmez bir katıyetle söylüyordu. Kız, cehennemden korktu, fakat imamın tarif ettiği cenneti de pek cazip bulmadı.”(Sinekli Bakkal, 2023,s.30) Sadece dehşet dolu mesajlar, Rabia'da korkudan başka bir etki yapmamış hatta bunun karşıtı olarak anlatılan cennet de cazip gelmemiş, küçük bir çocuğu bile ikna etmeye yetmemiştir. Bu tutum, yukarıdaki satır aralarında oldukça çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilerek edebiyat tarihimizde kaba sofuluğa evrilen zâhit felsefesinin ne kadar da içi boş bir mesaj yığımindan ibaret olduğu dile getirilmiştir. “Cimriliği, katı dinî kuralları ise hiç değişmemiştir”(Vural, 2002).Koca bir ömür yaşadıkları ölüm döşeginde bile bu kaba sofunun-Hacı İlhami Efendi'nin- dünyasını, düşüncelerini değiştirmeye yetmemiştir.

Rabia, hafız yetiştirmekle meşhur dedesi Hacı İlhami Efendi'nin elinde Kur'an-ı Kerim'i anlamını bilmeden sadece tatlı bir musiki kıvamında ezberlemektedir. Kaba sofunun eğitim modelinde sadece ezberlemek vardır, buna mukabil ezberlediklerini sorgulamak, bunların anlamını düşünmek yoktur.

Hacı İlhami, para kazanmak uğruna ilkelerinden taviz verme pahasına da olsa torunu Rabia'nın tef çalmasına ses çıkarmaz. Rabia'nın kazandığı paraları ölüm döşeginde dahi göğsünde sakladığı altın kesesine koymaktan imtina etmez. (Sinekli Bakkal, 2023 s.402)Tekke temsilcisi Sufi Vehbi Dede'nin ise para ile işi olmaz. O, bir lokma bir hırka felsefesiyle kıt kanaat geçinen, dünya zenginliğine, rahathğına değer vermeyen biri olarak çizilmiştir ki bu durum onun Tasavvuf geleneğinde yeri olan Anadolu dervişliğinin devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir. Geçimini nasıl kazandığı, nerede oturduğu ve ailesi romanda anlatılmamış, bilinmezliğin verdiği gizemli ruhaniliğin içerisinde sırrı bir kişi olarak kalmıştır. Vehbi Dede'nin aksine makam kapmak, kaba sofuluğun temsilcisi Zahit Hacı İlhami Efendi için önemlidir. O, bu amaç uğruna damadını bile harcamaktan çekinmez. “İmam derhal kabul etti. Esasen Tevfik'in Dahiliye Nazırı Zati Bey'den himaye görmesi siyasi rakibi olan Selim Paşa'nın gözüne girmek, kendisine acındırmak, mümkün olursa bu rekabeti hafifçe körükleyip Paşa'dan bir külah kapmak... Bu İmam a en muvafık bir şekil gibi göründü.” (Sinekli Bakkal, s.105) Bu hareketleri onun çelişkilerle dolu sığ düşüncesinin yansımalarından başka bir değer ifade etmez. “İmam bir intizar vaziyeti güdüyordu. Rabianın hafızlıktan kazandığı para, Paşa'nın kâhyası vasıtasıyla eline geldikçe Tevfik ve Rabia ile kendini bir mütareke akdetmiş farz edecekti.” (Sinekli Bakkal, 2023, s. 127) Osman ile konuşmasında torununa yaptığı her şeyi bir yatırım olarak değerlendirdiği ortaya çıkar. Onun dünyasında karşılıksız hiçbir iyilik yoktur: “Neden mi? Para sarf ettim, vakit sarf ettim. Onu ben hafız yaptım. Sayemde para kazandı. Babası bir metelik yollamadığı senelerde evimde yattım, besledim, giydirdim, kuşattım. İhtiyarlığında beni aç biilaç bıraktı. Kuran okuyarak kazandığı paranın her kuruşu benim anladın mı? Yoksa rûz-i cezada on parmağım yakasında olacak”(Sinekli Bakkal, 2023, s.368) Gücü yetmediği zamanlarda Zahit Hacı İlhami Efendi'nin en büyük silahı âcizliğinin göstergesi olan beddua ya da ahret gününde insanlarla hesaplaşma tehdididir.

Cennet ve Cehennem kavramları konusunda da her iki isim ayrışır. Zahit İmam Hacı İlhami Efendi'ye göre Cehennem İslâm'ın emirlerine harfiyen uymayanların gidecekleri bir yerdir. (Sinekli Bakkal, 2023, s.30) İmam bu dünya görüşünü zaman zaman en üst mertebeye çıkararak bazı insanların özellikle de damadı Tevfik'in kesinlikle cehenneme gideceği hükmünü verir.(Sinekli Bakkal, 2023, s. 41) İmanın dünyasını kaplayan Cehennem kavramına Sufi Vehbi Dede bambaşka bir cepheden bakar. Ona göre korkuyu Allah yaratmamıştır.(Sinekli Bakkal, 2023, s. 377) Korku zalim hükümdarların kullandıkları bir silahtır ki dinde yeri yoktur. İslâm sevgi dinidir. Bu görüş ayrılığı Rabia da zamanla bir dönüşüme kapı açar: “Muhakemesini en evvel terbiye eden İmam ve onun katı, gaddar, ilahiyatı bile maddeye istinat etmiyordu. Onun Rabia'ya tanıttığı ilk Halik'i Kahhar, Müntakim-fakat Halik. Bütün insanı

sevinçleri, sevgileri kiskanır. *Ve Peregrini hayatından kaybolunca şuurunun alt tabakasındaki bu korkunç itikat yavaş yavaş yükseldi. Bu eski inanışın altında bir hayli inledikten sonra, onları tadil eden, zehrini gideren, daha yeni bir tesirle teselli bulmaya çalıştı. Büyükbabasının kuru naslarını insanileştiren Vehbi Dede'nin telkin ettiği, seven ve müşfik bir kuvvete yüzünü çevirdi.*"(Sinekli Bakkal, 2023, s.318)

Rabia'nın dedesi Zahit Hacı İlhami Efendi çoğu zaman kendine has ilkelerinden taviz vermektedir. Torununun Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın konağına gitmesine içinden razı olmasa da para ve hatırlı adamların arasında bir yer edinme arzusu ile buna ses çıkarmamaktadır. *"İmam memnundu. Yalnız para için değil bir de Rabia yüzünden hatırlı adamların yanında mevki ediniyordu"*(Sinekli Bakkal, 2023, s.68). Hatta içinden gelmediği sezilse bile torununun tef çalmasını kızı Emine'ye karşı savunur: *"Anlamadığın işe ne burununu sokarsın be kadın? Vehbi Efendi evliya gibi adamdır, Mevleviler dünya zevkine alet için tef çalmazlar, diye başlayarak uzun uzun izahata girişti"*(Sinekli Bakkal, s.76). Anlattığı gibi yaşamayan Zahit Hacı İlhami Efendi'nin menfaat uğruna en katı düşüncelerinden bile çark etmesi, kalbiyle değil sadece aklıyla İslam'ı yorumlaması sonucu ortaya çıkan çelişkilerini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Zahit tipinin temsilcisi İmam Hacı İlhami Efendi için inandığı kalıplar içinde ibadet etmek dışında değerli bir şey yoktur. O, kızı Emine'ye, torunu Rabia'ya, mahallede yaşayan insanlara karşı roman boyunca tek bir sevgi emaresi göstermez. Onun nazarında sadece cehennemlikler ve cennetlikler vardır. Oysa Sufi tipinin temsilcisi Mevlevi Vehbi Dede insan sevgisiyle dolup taşar. Rabia ile Selim Paşa konağındaki ilk karşılaşmasında gösterdiği samimiyet ve sıcaklık Divan edebiyatımızdaki sufi tipinin davranış özelliklerine uyar: *"Çocuğun gözleri nihayet Dede'nin gözlerini bulunca, iki zayıf el harmaniden çıktı, göğsünün üstünde çaprazvari kavuştu ve Rabia'yu büyük bir insanmış gibi Mevlevi selamı ile selamladı"*(Sinekli Bakkal, 2023, s.75). Bu mütevizlik asırlarca Anadolu insanının kalbini fetheden bozulmamış tekke ehlinin romana yansıması bir numunesini teşkil eder.

Peregrini, Selim Paşa konağında Vehbi Dede ile sık sık bir araya gelir başlangıçta dine karşı gösterdiği karşıtlık, yavaş yavaş yumuşamaya başlar: *"Şimdi küçük hafız donmuş gibi, okurken vücudunu kavrayan kudret akmış, tükenmiş gibi cansız duruyordu. Üç çift göz, kendilerine pek alelade gelen bu manzaranın Peregrini'ye tesirine biraz şaşı. Onu bir filozof, her filozof gibi dinsiz herhalde dinsizliği bir softa taassubu kadar kuvvetli sanırlardı. O, şimdi başının önünde, yüzü huşu içinde, günahlarına tövbe eden bir rahibe benzemişti."*(Sinekli Bakkal, 81) Şüphesiz ki eski rahip Peregrini önce Zahit İmam Hacı İlhami Efendi ile karşılaşaydı din değiştirerek İslam'ı seçecek noktaya gelemezdi.

Peregrini, Rabia'nın okuduğu ayetlerden birini manasını Hilmi'den dinler: *"Rab, meleklerle 'Biz dünyaya hakim olacak birini (Âdem) göndereceğiz, dediği zaman onlar Biz senin kudsiyetini ila ile sana hamdüsena ile meşgulken sen oraya fitne ika edecek, kan dökecek bir kimse mi gönderiyorsun? Dediler"* (Sinekli Bakkal,2023, s.81) Bu ayetler, anlamını yeterince değerlendiremeyen Peregrini'nin dine karşı takındığı olumsuz tavrın şiddetini en yükseğe çıkarır: *"Beni Allahımdan, ruhbaniyetten ve manasturdan ayıran işte meleklerin bu mantığı, bu itirazı olmuştur"*(Sinekli Bakkal, 2023, s.81-82). Artık sadece akıl ile algılanıp yorumlanan kutsallar eski bir rahip iken dinsizliğe adım atmış adamda en şiddetli sarsıntılara sebep olur: *"İnsanı ilk defa ilim ağacının yemişini yemeye sevk eden Şeytan değil mi? O olmasa, insan sadece yiyecek, içecek, iki ayak üstünde dolaşan bir mahluktan ibaret kalırdı. Tecessüs her bilginin anahtarı, bu anahtarın ilk sahibi ve bize ilk bu anahtarı veren de Şeytan değil mi?"* !"(Sinekli Bakkal,2023, s.82) dediğinde Sufi Vehbi Dede onu sakince dinledikten sonra vahdetivücut felsefesine uygun olarak *"Bence şeytan ve Allah diye kainatta iki kuvve yoktur. Hepsi bir hakikatın, bir tek kudretin görünüşü. Cüz ve ferdlerden en muazzam güneşlere kadar, insandan, göze görünmeyen böceklerle kadar hep bir tek yaratıcı kudretin eseri. İyi kötü, güzel çirkin Allah Şeytan bunlar icat edilen isimler. Hepsinin arkasında kendini halk etmiş olan ve mütemadiyen halk etmekte olan bir kudret var...O, o...Kâinat denen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Halik... Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurunun en parlak, en ezeli olduğu bir yer, sırrının makesi bir tek şey vardır: Aşk!"*(Sinekli Bakkal,2023, s.85). diyerek her zamanki hoşgörüsü ve naifliği ile onun içindeki ateşi bir gül bahçesine çevirerek Allah inancına giden yolu açmaya başlar. *"Peregrini hâlâ aynı heyecanla bağırdı: Ya kinler, nefretler, boğuşmalar, didişmeler, vahşetler... Onları bir fenalık Allahın eseri olarak kabul etmek lazım değil mi?"* (Sinekli Bakkal s. 86) diye biten soruya Sufi Vehbi Dede, oldukça sakin ama güçlü cevaplar vererek muhatabının beynindeki kalıpları yıkmayı başarır. *"Hayır hepsi aynı nurun gölgesi, hepsi aynı ilahi ressamın kullandığı başka başka boyalar..."*(Sinekli Bakkal s. 86) Bütün bu şiddetli sorgulamalar Peregrini'yi Vehbi Dede'nin hem sözle hem de davranışları ile tebarüz ettirdiği Tasavvuf felsefesine çekmeyi başarır. Tasavvuf İtalyan'ın bu kez İslâm ile müşerref olmasına vesile olur.

Zahit İmam Hacı İlhami Efendi, damadı Tevfik'e cehennemlik gözüyle bakarken ve hatta onun sürgüne gönderilmesini sağlarken Sufi Vehbi Dede, türlü delilikler yapan bu orta oyuncusuna şefkatle yaklaşır: *"Mütemadiyen söyleyen bu çocuk yüzü adam, Allah'ın serseri çocuklarından biriydi. Dede, onların türlü türlülerini görmüştü. Onlar sergüzeştle dolu fırtınalı hayatlarını yaşarken ekseri dünyanın zevkini de cefasını da bir tekkenin eşiğinde bırakıp erenler sürüsüne giren eski aşinalarıydı. Vehbi Dede, dükkandan ayrılırken, Tevfik'e tarikatın müstakbel can'ı gibi bakıyordu"*(Sinekli Bakkal, 2023, s.111). Onun bu tavrı bir başka sufi olarak gönüllerde taht kuran Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın macerasını anlatan

*"Hakkı gel sırrını eyleme zahir,
Olmak ister isen bu yolda mahir,
Harabat ehlini hor görme şakir,
Defineye malik viraneler var."*

Dizelerini akla getirir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kurmacaya dayalı roman, hikâye, tiyatro gibi edebi eserler işledikleri devrin insanların sosyolojisini yansıtmak bakımından önemli bir işlev görmüşlerdir. Sinekli Bakkal romanı toplumun Doğu'dan Batı'ya yönelişinin en güzel şekilde sergilendiği eserlerin başında gelir. Yapıtta yer alan kahramanların her biri toplumun bir kesimini yansıtır. Vehbi Dede, asırlarca toplum hayatında yer eden sufilik düşüncesini, İmam Hacı İlhami Efendi ile zahitlik kavramının işlenmesi bakımından oldukça değerlidir, kanaatindeyiz. Katı, bağınaz, insan ve toplum sevgisinden uzak sadece akla dayanan bir din anlayışını temsil eden İmam Hacı İlhami Efendi, etrafına sadece korku verirken; sevgi, saygı, hoşgörüyü önceleyen Sufi Vehbi Dede ise Sinekli Bakkal sokağında düğümlenen noktaları açan bir karakter arz eder. Halide Edip Adivar, Doğu ile Batı'yı Rabia ve Peregrini'yi evlendirerek birleştirirken Divan Edebiyatı Dönemi'nde oldukça fazla ele alınan zahit-sufi çatışmasını ustalıkla gün yüzüne çıkararak romanın arka planına bambaşka bir boyut katmayı başarır. Bu açıdan Sinekli Bakkal'ın sadece Doğu-Batı çatışması ya da bireşimi ekseninde ele alınması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Romanın galibi hiç şüphesiz ki Peregrini'nin Müslüman olmasına vesile olan, aşk ile yanan Rabia'nın sevdiğine kavuşmasını sağlayan Sufi geleneğinin temsilcisi Mevlevi Vehbi Dede'dir. O insan sevgisiyle, Allah aşkıyla, meselelerin özüne nüfuz etmesiyle ve düşüncesindeki derinliği ile bunu başarmıştır. Kaba sofuluğa evrilen zahit geleneğinin romandaki izdüşümü İmam Hacı İlhami Efendi ise İslam'ı cezalandırıcı bir din olarak algılamış ve kendi düşüncesinde olmayan torunu Rabia başta olmak üzere karşılaştığı tüm insanlara kinle yaklaşmıştır. Sinekli Bakkal; Tevfik, Emine, Rabia ve Peregrini'nin olduğu kadar Divan edebiyatında çokça tartışılan zahit-sufi çatışmasının izdüşümleri olan Vehbi Dede ve Hacı İlhami Efendi'nin İslam dinini yorumlayışları bakımından fikri bir düellonun da romanıdır denebilir. Sinekli Bakkal Romanında Doğu ile Batı'nın Birbirine Yaklaşma Aracı Olarak Musiki, Toplum Yapısını Yansıtmaları Sinekli Bakkal'da Kullanılan Müzik Enstrümanları, Sinekli Bakkal'da Mevlevilik Unsuru, Sinekli Bakkal Romanında Halkın Dine Bakışı, Sinekli Bakkal Romanında Doğu-Batı Çatışması Ekseninde Ele Alınan Toplumun Sosyolojisi gibi onlarca makale yazmak mümkündür. Bu çalışmanın Sinekli Bakkal romanını derinlemesine tahlil etmek isteyenlere yeni bir ufuk açması ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (1964). Roman Üzerine. *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, I(154), 95.
- Aktaş, Ş. (1992). Halide Edip Adivar. *İçinde Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri* (C. 11). Ötüken-Söğüt.
- Bek, K. (2004). *Metin İncelemeleriyle Sözlü Yazın Dönemi'nden Tanzimat Dönemi'ne Eski Türk Yazını*. Donkişot Yayınları.
- Bekiroğlu, N. (1999). *Halide Edip Adivar*. Şûle Yayınları.
- Büyük Türk Klâsikleri. (1992). *Büyük Türk Klâsikleri* (C. 11). Ötüken-Söğüt.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Rehber Basın Yayın Organizasyon.
- Demirci, K. (2013). ZÜHD. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1998). OSMANLICA - TÜRKÇE ANSİKLOPEDİK LÜGAT. *İçinde Süfi* (15. Baskı). Aydın Kitabevi Yayınları.
- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. MEB Yayınları.
- Güzel, A. (2015). *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Akçağ Yayınları.
- Halide Edip. (1955). *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. Doğan Kardeş Yayınları.
- Henri Masse (Çev. Halide Edip). (1970). *İSLAM*. Khayats.
- Kudret, C. (2009). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II* (C. 2). İnkılâp Kitabevi.
- Lanson, G. (2017). *Edebiyat Tarihinde Usûl*. Büyüyen Ay Yayınları.
- MEB Türkçe Sözlük. (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (C. 4). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mengi, M. (2000). *Divan Şiiri Yazıları*. Akçağ Yayınları.
- Moran, B. (2010). *Türk Romanına Eleştirel Bakış* (C. 1). İletişim Yayınları.
- Naci, F. (2012). *YÜZYILIN 100 TÜRK ROMANI*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Öngören, R. (2009). SÜFÎ. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özburun, Y. Ö. (2006). *Rind ve Zahid Akıl ile Kalbin Söyleşisi*. Sütun Yayınları.
- Öztekin, Ö. (2006). *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Sinekli Bakkal. (2023). *Sinekli Bakkal*. Can Yayınları.
- Tekin, A. (2010). *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*. Bilgeoğuz Yayınevi.

Tüzer, İ.- Hüküm, M. (2022). Edebiyat Sosyolojisi. Akçağ Yayınları.

Dinî Terimler Sözlüğü. (2009). MEB Yayınları.

Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları.

Vural, S. A. (2002). *Halide Edip Adivar'ın Romanlarında Dinî tİP ve Karakterler* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Yücebaş, H. (1964). *Bütün Cepheleriyle Halide Edip Adivar*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri.